

Mezei Márta

**A KIADÓ
MANDÁTUMA**

Írók gyűjteményes munkáinak szervezettebb, folyamatosabb kiadása Magyarországon az 1780-as években indul. Ez a korszak a kulturális élet fellendülésének ideje: II. József uralkodása alatt felerősödik a nemzeti identitás, a nemzeti értékek felmutatásának tendenciája; a modern, európai műveltségű értelmiség művekkel és szervezőmunkával ekkortól kezdve egyre intenzívebben vesz részt az irodalmi életben. E fellendülő mozgalomhoz kapcsolódnak a művek, életművek megjelentetésének munkálatai. A szövegeket kibocsátó írók sokoldalú mandátumot, sokféle kötelezettséget vállalnak, a textológia mellett kiterjedt szervezési feladatokat – ebben a korabeli és komplex értelemben nevezzük őket a címben és a továbbiakban kiadóknak. Magatartásukban öntudat munkál, egy nagyobb ügy elkötelezett szolgálatának öntudata, kiadványaikkal programjuk szerint a kor nyelvi, ízlésbeli, irodalmi, erkölcsi világának alakítását akarják segíteni, törekvéseiket e magasabbrendű célnak rendelik alá. E szociológiai alapozottságú vállalat, különösen a kezdeteknél, erősen meghatározza tevékenységüket: a kulturális nevelés, a kultúraalakítás szempontjából választják ki az aktuális műveket, szerzőket (főként a közvetlen elődöket), a cél szolgálatában javítják és alakítják a szövegeket, a kötetek felépítését és az apparátust. Ám e munka filológiai kihívást is jelent: a célszerű, a „helyes” szöveg és tényezőinek megállapítását, a mű törvényei, az alkotói szándék szembesítését az elvárásokkal, a művek körének és rendjének legtanulságosabb elrendezését, a szükséges magyarázatok jellegének és mértékének kijelölését. Az egyes könyvek a kiadói mandátum egyedi értelmezéséről, érvényesítéséről adnak képet; a munkálatok folyamata Révaitól Kazinczyig a problémák és megoldások történetét rajzolja ki.

MEZEI MÁRTA
A KIADÓ MANDÁTUMA

CSOKONAI KÖNYVTÁR
(Bibliotheca Studiorum Litterarium)

15.

SZERKESZTI

Bitskey István és Görömbei András

Mezei Márta

A kiadó mandátuma

*Kiadói nézetek és eljárások
Révaitól Kazinczyig*

Debrecen, 1998

A kötet a Felsőoktatási Tankönyv- és Szakkönyvtámogatási Pályázat támogatásával jelent meg.

© Mezei Márta, 1998

LEKTORÁLTA:

Fried István

ISSN 1217-0380
ISBN 963 472 282 2

Kiadta: a Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
Felelős Kiadó: Cs. Nagy Ibolya főszerkesztő
Műszaki szerkesztő: Takács László
A szedés Juhászné Marosi Edit munkája
A nyomtatást és a kötészeti munkákat a Tiff Bt. végezte
Terjedelem: 12,25 A/5 ív
Készült Debrecenben, 1998-ban

TARTALOM

Bevezetés	7
I. RÉVAI, DUGONICS, BATSÁNYI KIADÓI MŰ- KÖDÉSÉRŐL	9
Az ügy, célok, tervek, gyűjtőmunka. Néhány egyéb kiadvány tanulságai	9
Javítás	28
Kötetrend; a művek köre, a művek rendszere	49
A kötetekhez tartozó apparátus; ajánlás, előszó, jegyzetek	66
II. KAZINCZY, A KIADÓ	88
Az ügy és a megvalósítás módozatai	88
Javítás	113
Kötetrend	132
Apparátus; tanulmány, jegyzetek	149
ÖSSZEFOGLALÁS AZ EGYES KIADÓK MUN- KÁSSÁGA SZERINT	173
Bibliográfia	183
Névmutató	189

BEVEZETÉS

Írók gyűjteményes munkáinak szervezettebb, folyamatosabb kiadása Magyarországon az 1780-as években indul. Ez a kor-
szak a kulturális élet fellendülésének ideje: II. József uralkodá-
sa alatt felerősödik a nemzeti identitás, a nemzeti értékek fel-
mutatásának tendenciája; a modern, európai műveltségű értel-
miség művekkel és szervezőmunkával ekkortól kezdve egyre
intenzívebben vesz részt az irodalmi életben.¹ E fellendülő moz-
galomhoz kapcsolódnak az írói művek megjelentetésének mun-
kálatai, melyekkel a szövegek kibocsátásán dolgozó írók (a to-
vábbiakban: kiadók) sokoldalú mandátumot vállalnak. Magatar-
tásukban öntudat munkál, egy nagyobb ügy elkötelezett
szolgálatának öntudata, kiadványaikkal programjuk szerint a kor
nyelvi, ízlésbeli, irodalmi, erkölcsi képének alakítását akarják
segíteni, s törekvéseiket e magasabbrendű célnak rendelik alá.
E szociológiai meghatározottságú cél, különösen a kezdeteknél,
erősen meghatározza tevékenységüket: a kulturális nevelés, a
kultúraalakítás szempontjából választják ki az aktuális műve-
ket, szerzőket (főként a közvetlen elődöket), a cél szolgálatában
javítják és alakítják a szövegeket, a kötetek felépítését és az
apparátust. Ám e munka filológiai kihívást² is jelent: a célsze-
rű, a „helyes” szöveg és tényezőinek megállapítását, a mű tör-
vényei, az alkotói szándék szembesítését az elvárásokkal, a

¹ BÍRÓ, 1994., 143–144.

² A szociológiai és a filológiai kötöttségekről. Brieglieb, 1970., 116.

szükséges magyarázatok mértékének kijelölését, és így tovább. A filológiai problémák megoldásaiban irányító normák még nincsenek, az ókori klasszikusok kiadásának szabályait a nagyon konkrét, az időhöz kötött feladatban csak kevéssé tudják alkalmazni; egyéb, modernebb európai mintákra nem hivatkoznak. A kiadók a kettős, szociológiai és filológiai kihívásokban különbözőképp döntenek, fokozott intenzitással élik át a mindig nehezen kiküszöbölhető szubjektivitás és a tudományos igényű objektivitás szembesüléseit,³ egyéni változataik – jobb híján – objektívnak tűnnek.

A kiadói szándék és a filológiai problémák szembesülésében sajátos alá-, mellé-, fölérendelések mutatkoznak meg. Az egyes könyvek a kiadói mandátum egyedi értelmezéséről, érvényesítéséről adnak képet; a munkálatok folyamata Révaitól Kazinczyig a problémák és megoldások történetét rajzolják ki. Nagy vonalakban e folyamat a szociológiai célnak alárendelt munkálatoktól, különböző tapasztalatok, viták után az alkotások fokozottabb tiszteletéig, a szolgálatukat megszabó fölérendeltségig vezet. E mandátum sokoldalúságát, dilemmáit, változó és változatos érvényesítését tekintjük át a 18. század végétől a 19. század elejéig. Vizsgálódásunk nem kiadástörténet (a nyomdák, az anyagi bázis, az olvasóréteg stb. problémáit csak érintjük helyenként), itt elsősorban a kiadói, textológiai elvekkel és gyakorlattal foglalkozunk, azaz inkább filológiatörténettel. A módszer az anyag természetét követve főként leíró. A munkásságot meghatározó úgy értelmezését, rétegeit kell először bemutatnunk, az ebből fakadó választások, tervek alakulását; számba vesszük a szövegjavítások elveit és gyakorlatát, a kötetek összeállításának jellegzetességeit, majd a könyvekhez csatolt értekezések és jegyzetek karakterét. E sokágú, problematikus és aprólékos tevékenység feltérképezését, alapvonásainak megvilágítását tekintetlem feladatommak, bízva abban, hogy a következő feldolgozások továbbviszik, kiegészítik e körképet, például az innen hiányzó európai háttér rajzával.

³ A szubjektivitás és az objektivitás szembesüléseiről. Zeller, 1970., 48–49.

I. RÉVAI, DUGONICS, BATSÁNYI KIADÓI MŰKÖDÉSÉRŐL

Az ügy, célok, tervek, gyűjtőmunka. Néhány egyéb kiadvány tanulságai

A kiadói mandátum célkitűzéseit, az ügy tartalmát a felvilágosodás korának kulturális és emberformáló programja jegyében határozták meg. Fontos ezt kiemelni, mert ebből érthető meg a hagyományfelfogás, a hagyománymentés sajátos, korabeli változata. A hagyomány sokrétű fogalom; mai értelmezéseiben a megőrzés és a megőrzendő tartományának módjai, s főként problémái összegeződnek. Az értelmező szótár meghatározásában egyaránt fontos az átadás, a továbbélés és a származás, azaz a régiség megjelölése úgy, hogy a régiség itt önmagában való értéknek tűnik. Nyíri Kristóf tanulmánya (*A hagyomány fogalma*) meghatározásában inkább a megőrzés funkcióját, jellegét emeli ki; tanulságos egymás után idézni. Az értelmező szótárban ez áll: a hagyomány „Régi korokból néha írott feljegyzésekben fennmaradt vagy íratlanul, többnyire nemzedékről nemzedékre szálló és valamely közösségben továbbra is érvényesülő szokás, ízlés, erkölcs, felfogás.” Nyíri Kristófnál ezt olvassuk: „A hagyomány a szóbeliség viszonyainak tudásmegőrző intézménye.”⁴ E tanulmány elemzi a szóbeli és írásbeli hagyomány összefüggéseit, az utóbbi történetét, jelentésváltozatait s főként módzatait, amelyben szó van a történelmi származtatás viszonylagosságáról, a hagyományok történetiségének nemzeti funkciójáról, alakított, reflektált továbbéléséről. E funkcionális szerep

⁴ *Magyar nyelv értelmező szótára*, III., 28. NYÍRI Kristóf: *A hagyomány fogalma*. Magyar Tudomány, 1994/8., 969–980.

egyik válatzatát látjuk a 18. század végén és a 19. elején, amikor a hagyomány értelmezésében a megőrzés jelenkori, hasznos kötelezettségén, ennek érdemén volt a hangsúly, s nem a régiségen, a régiség bemutatásán. Konkrétabban: a felvilágosodás és a nyelvújítás korában a kiadók mandátumuk szerint mindenekelőtt a megjelentetett munkák példamutató, okulásra érdemes tulajdonságait, útmutatásait hangsúlyozzák – értékeit tehát nem önmagukban látják, hanem a célban, amelyet szolgálnak. A régiség nem meghatározó kritérium: a hasznosság azonos értékűvé avatja a régi és az újabbkori műveket. Sőt azt tapasztaljuk, hogy a jelen ideáljainak, törekvéseinek jegyében főként a közvetlen elődök, a még élő alkotók gyűjteményes munkáit adják ki, mivel ezekben látják a közvetlen, az eleve-nen ható mintákat. Mandátumukat illetően úgy tűnik, hogy náluk főként a latin traditio szó eredeti jelentésén, a tradere-átadni cselekedetének értelmén és érdemén van a hangsúly, e tevékenység általánosabb értéke alapozza meg öntudatukat.

Révai, majd Kazinczy megjelentet ugyan régi iratokat, ezek-re azonban többnyire a véletlen folytán találunk rá, s esetlegesen illesztik kötetekbe. Révai saját versgyűjteményéhez, *Ele-gyes versei*hez csatol ilyen darabokat: a 14–15. századból való Pray-másolatot Csáti Demeter *Pannónia elfoglalásáról* szóló énekéből; Vásárhelyi András énekét *Szűz Máriához* a 16. szá-zadból; Apáti *Cantilenáját*, Sylvester verseit betűhíven és mo-dern átirattal,⁵ s mint majd változó plánumaiból kiderül, tervbe vette, de nem valósíthatta meg Balassi, Benitzki, Rimay mun-káinak kiadását.

Gyűjteményes, teljes munkákat adott ki viszont a közelmúlt és a kortársak műveiből: Faludi verseit kétszer: 1786-ban és 1787-ben, a *Téli éjtszakákat* 1787-ben; Orczy, Bartsai és Orczy verseit 1787-ben, 1789-ben; Bessenyei röpiratát, a *Jámbor szán-déket* 1790-ben. A közelmúlt szerzőit adják ki a többiek is: Batsányi Ányost 1798-ban, Faludít 1824-ben, Dugonics Gyön-gyösit 1796-ban, s így választ majd szerzőket Kazinczy is. A régi és az újabb írárok értékegyenlőségéből érthető egyes kiadások

⁵ RÉVAI, 1787., 271–325.

vegyes tartalma: a választott szerzők műveihez magától értetődő természetességgel sorolnak jelenkori munkákat, saját alkotásait, fordításait. Révai első Faludi-kiadásához csatolja Batteux-Ramler alapján készült poétikai értekezését a pásztor-költészetéről, s így jár el majd Kazinczy is Dayka és a Magyar Régiségek és Ritkaságok gyűjteményeiben. A közölt művek értéke egyenrangú a kultúra, a tanítás céljainak szolgálatában, a kiadás, a megőrzés kritériumaiban keletkezési idejük másodlagos.

Hangsúlyozott jelenközpontság, időszerű problémák, aktuális ügyek jelennek meg az elvek és célok konkrét kijelölésében. A kor kulturális programjaiban középponti szerepe van a nyelvkérdésnek, a kiadások közvetlenül és sokoldalúan kapcsolódnak változatos tartalmaihoz. A kiadók, mint Révai, tudatosan vállalják e mandátumot: „hogya a hazai nyelvtől se vonjam meg apolgattására részemről is némű tűzzel buzgó fáradozásomat, mellyet is tsak a' Jó Könyveknek kinyomtatások által leginkább művelhetünk és fenn tarthatunk.”⁶ Az 1780-as években fokozott jelentősége van a nyelvi kérdésnek. Újabban Bíró Ferenc írt a nyelv akkori jelszerepének erősödéséről, a „nyelv legfontosabb tulajdonsága, hogy egy nemzet létének elsőrendű, semmi mással nem helyettesíthető ismérve, létének bizonyítéka és így – biztosítéka is”.⁷ Az írói művek e nemzeti identitás dokumentumai, a nemzeti lét fenntartói – így érdemlik ki a hírnevet, az utókor háláját: „Valamíg a' magyar nép helyet foglalhat a' Nemzetek között, nem fog elfeledkezhetni e' poétájáról – mert azoknak számában volt a' kik egész életeket ő néki szentelték, 's nyelvét és az által nemzeti létét fenntartották” – írja Batsányi Ányos-kiadásában.⁸ S ebben osztozik a kiadó is, mint a művek sokoldalú nyelvi értékeinek közrebocsátója. Mert e művek „nyelvüknek annyi drága kintseit” tárják fel, a gazdagság, a hajlékonyság, a semmihez nem hasonlítható egyedi arculat példái, mint Faludi, aki „anyja tejével szopta beszédet mond: termé-

⁶ Figyelő, 1881., 300.

⁷ BÍRÓ, 1994., 127.

⁸ BJÖM, II., 122.

⁹ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 12.

szettest, kellőt, tulajdon magyart”.⁹ A kiadók így egy kialakuló, kialakítandó nyelvideált is szolgálnak a példa felmutatásával, s ez leginkább a művelt, a természetes folyású „tisztla magyar” nyelv. Azt mondhatjuk, hogy inkább egy nyelvi standard, egy nyelvi állapot emelkedik itt ideállá, s nem egy megindult fejlődés ígéretes arculata. Herder megismerése előtti kor ez, a kirajzolódó nyelvi ideál itt leginkább a Debreceni Grammatika adelungianus irányához áll közel, s ebben az adott tulajdonságok, a belső evolúció szabják meg az ismérveket és az esetleges, szükséges nyelvfejlést.¹⁰ Csetri Lajos a szépirodalmi igény háttérbe szorulását állapította meg e programban. A kiadások szerepe épp azért jelentős itt, mert a művek a művészi sajátosságok, a művészi nyelvhasználat példái, s így mégiscsak bizonyos irodalmi irányt, igényt képviselnek. A mintakeresésben megszólal némi normativitásigény is, de mint majd a javításokból kitérnek, sok bizonytalansággal, következetlenséggel.

A kiadói mandátum hasonló intenzitással vállalt feladata a felvilágosodás kulturális programjának tágabban értelmezett szolgálata. A kiadványokban a műveltségteremtő, műveltségfejlesztő tényezőket hangsúlyozzák, a kultúra értékeinek megőrzésében a művelt nemzetek szintjére emelkedés bizonyítékait és biztosítékait: „minden más Európai nevezetes nép a’ maga’ jelesebb Poétáját mindenképpen tiszteli, betsüli, ’s azok’ efféle munkáját naponként szebbnél szebb új nyomtatásban veszi, olvasgattya, ’s más nemzetekkel-is megismertetvén, ezeknél-is kedvesebbeké teszi”, ez a kötelességünk nekünk is, hogy a „tudós nemzetekre nézve – legutolsók ne maradjunk”.¹¹ A „kedvesebbeké teszi” programban, bizonyos, ma úgy mondanánk, olvasásszociológiai szolgálat terve is belefoglaltatik: tudásbővítés, ízlésnevelés, megnyerő gyönyörködtetés. A minőség a befogadást, az ízlést, az érzést differenciálja, csiszolja. A kiadott költők – írja Révai – „jelesebben akarván jobbítani Nemzetünk ízlését és kényesb érzésre akarják szoktatni”.¹² A művek által

⁹ CSETRI, 1990., 23–25.

¹¹ BJÖM, III., 114.

¹² CSAPLÁR, 1881., 249.

finomított ízlés az alkotók tudatos megismerésére, értékelésére nevel, s ez által szorgalmazza egy korszerű műveltség befogadását: „gyorsabban nevedjék benne a finomabb íz, a helyesb megítélés a Szebb Tudományokra nézve is”, fejtegeti Révai.¹³ Az ízlés itt egy tágabb értelmű klasszicista ízlést jelent, Batsányi Ányos dicséretében a klasszicizmus minden változatában hangsúlyozott erényeket emeli ki, egyik versénél a „mély és felséges tárgyat”, a „gyönyörű és kellemetes” színeket mutató festést, újító verselése (a páros rímű forma) „könnyű, természetes folyását” állítja példának.¹⁴ Mélység és könnyedség, a kifejezést szolgáló festés és újítás erényére tanítanak művei. E sajátságok már az irodalmiság, az irodalmi formálás műhelymunkájának kérdéskörébe tartoznak, a kiadói mandátum ezek alakítására is szól. E korszak felfogásában az irodalom még tudomány, önálló törvényeinek, specifikus voltának legfeljebb egy-egy felismerésével számolhatunk. Az idézett programokban s még inkább a javítások, a szerkesztés, a tanulmányok elemző munkálataiban az irodalmi bánásmód, ítélet formálódik, a kiadói munka evvel is az irodalom önállósulási folyamatába kapcsolódik, annak részévé, kimunkálójává válik.

A felvilágosodás kulturális programjához tartozott az ember erkölcsiségének, magatartásának alakítása. A kiadásra választott szerzőkben a korszerű, a követendő emberség mintáit mutatják be. Ilyen példakép Révai szerint Faludi: ő a mértéket ismerő, a derűs, a nyájas bölcs, aki életében és költészetében azonos erényeket valósított meg. Munkái a „Szent Erkölsnek keményebb szerű Oskolájába helyheztették”, ám életközeli, élet-szerető morál volt ez, Faludi „az illendőséget értő multságokra is le tudott ereszkedni”.¹⁵ Egyházi ember, tanító, aki szüntelen munkálkodással, a nemzet, az emberek szolgálatával demonstrál egy példaadó magatartásformát. Révai Orczyban és kiadandó műveiben modern erényeket hangsúlyoz. Verseinek kiadására készülődve írja róla, hogy „egy nagyságos elme, haza javát buzgó férfiú”, s egyszersmind ő az, aki az újtípusú, a kor-

¹³ CSAPLÁR, 1881., 211.

¹⁴ BJÖM, II., 110.

¹⁵ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 13.

szerű gondolkodásra vezérel, a „tudományoknak jobb karba való vételekről” szól, aki „egyedül ízelít legkényesben, egyedül ítél legnyomósban”.¹⁶ Orczy az új, a kiművelt ízlésű ember mintája, a felvilágosodott erény, a tudás, a tudományok tiszteletének hirdetője, ő a tekintéllyel szóló literátor. A példaképerényeket aztán, főként elő- és utószavaikban a lehető közvetlenséggel próbálják közelhozni olvasóikhoz.

A társadalmi jelentőségű nemzeti, a modern művelődési eszméket szolgáló, nagyarányú kiadói program nagyszabású tervekben körvonalazódik. Révai már 1782-ben, a Magyar Hírmondó január 16-i számában (névtelenül) közread egy híradást a birtokába jutott írások kiadásáról. „Ezek a nagy nevezetű Faludinak holta után maradt elég számos versei; kiderül továbbá, hogy Bécsben és Magyarországon szerzett iratai vannak, ezeket s „Benitzkinek, Gyöngyösinek és egyebeknek verseit egybe gyűjtögetvén, újabb kinyomtatásokkal kedveskedném az Édes Hazának”.¹⁷ Révai ennél nagyobb szabású tervéről számol be Gyarmathy Sámuel 1784-ben, egy Orczynak küldött levelében. Mint írja, „a magyar Poéták kiadását munkába vette... ez mintegy Corpus Poetarum omnium Hungariae fogna lenni”,¹⁸ nyilván egy sokkötetes sorozatban. Mennyire hiteles Gyarmathy értesülése, nem tudni; Révai ugyanis a következő évben, 1785-ben egy háromkötetes tervről ír előfizetési felhívásában.¹⁹ Lehetséges, hogy e három kötet elindítója lenne a nagyobb sorozatnak: „Hanem most egyszerre három Darabbal akarok ki szálalni,” – írja itt Révai. Ez úgy is érthető, hogy *most* hárommal, később többel. A három kötet tartalmát részletesen is bemutatja. Az elsőben Faludi, a másodikban Balassi, Benitzki, Rimay

¹⁶ Figyelő, 1881., 315., 311.

¹⁷ KÓKAY, 1981., 365–366.

¹⁸ CSAPLÁR, 1881., 135.

¹⁹ Figyelő, 1881., 315. Csaplár egy Benkő Józsefnek 1785. júl. 11-én írott levelre is hivatkozik. CSAPLÁR, 1881., 209. A Magyar Hírmondóban: KÓKAY, 1981., 420.

²⁰ Szabó Katalin Viola Révai kiadói munkásságáról írott dolgozatában Jenei Ferenc adalékára hivatkozik; szerinte Révai Balassi és Rimay 1695-ös és Benitzki verseinek együttes kiadására gondolt. Szabó dolgozata kéziratban; a hivatkozott hely: JENEI Ferenc: *Adalékok Balassi, Rimay és Benitzki Péter költészetéhez*. ItK., 1935., 309–310.

munkái lennének,²⁰ és egy meg nem nevezett „énekes a XVI. századból”, a harmadikban pedig a saját munkáit hozná.²¹ Nagyobb, hatkötetes tervről ír ismét 1786-ban Rádaynak. Az első Gyöngyösi műveit tartalmazná (a *Kemény Jánost* és a *Murányi Vénuszt*), a második és harmadik Faludi írásait, a negyedik Orczy verseit, az ötödik vígjátékokat, ebből egyet nevez meg („a’ Polgár Mester, Der Burger Meister”)²², a hatodikban Benitzki Péter műveit hozná.

1787-ben keserű tapasztalatokról számol be leveleiben; azt írja Orczynak, hogy „keleptzékbe keverték”, hogy „gonoszul magyarázták szép és ártatlan szándékát”, s hogy kevés volt a pénz, s akiktől várta, megtagadták a segítséget.²³ Az azonban világosan kivehető, hogy tervei minden változatában sorozatban gondolkodott; erről nem is mondott le. Mutatja, hogy majd minden megjelent kötete címlapján jelzi, hogy Faludi, Orczy művei „A’ Költeményes gyűjtemény’ öregbedésére” láttak napvilágot. A sorrendben nyilván pragmatikus szempontok is közrejátszottak: számba kellett vennie, hogy kinek a munkáit tudja könnyebben megszerezni, melyikhez kaphat inkább támogatást, melyik lesz kelendőbb. E józan szempontok mellett azonban határozottan kitűnik tervei, választásai karaktere: elsősorban költőket ad ki. Révai szerint ugyanis a költők azok, akik a nemzeti, a kulturális programot a „legfogatosb” eszközökkel szolgálják. Elsők a nyelv fejlesztésében: „mindenütt a költők voltak a haza nyelvnek első ki művelői, előmozdítói”, elsősorban ők azok, akik ízlésre és „kényesb érzésre” nevelnek,²⁴ ők teljesítik ki leginkább a vállalt kiadói program célkitűzéseit.

Gyarmathy tudósításából (amennyiben hiteles), az látszik, hogy volt a tervezésnek olyan fázisa, amelyben válogatás nélkül fontos volt minden költői működés. „Minden verseket ki akar

²¹ CSAPLÁR, 1881., 210–211.

²² Ez Brühl darabja, amelyet Simai Kristóf magyarázott Igazházi, egy kedves jó atya címen. ERDÉLYI Károly: *Simai Igazházi*. EPhK., 1882., 681–690.

²³ Panaszaíró: Orczynak írott levél. Figyelő, 1881., 313., 314. Ugyanerről: CSAPLÁR, 1881., 237., 287. IVÁNYI, 1918., 97. VALJAVEC, 1934., 186.

²⁴ CSAPLÁR, 1881., 248–249.

nyomtatni, a' mit tsak megtalálhat, ha szintén Gyöngyösi érdemű Poéta nem volt is a' Szerzőjök. – 2. Mind ujjakat, mind régieket. – 3. Mind nagy, mind kitsin munkákat. – 4. Nem lesz tekintet a' verseknek tsak szépségére, sem arra, hogy Magyarországi történeteket tart e' magába vagy nem.”²⁵ Innen is kitűnik, hogy hagyományörzésükben a régiség másodlagos, a szerzők listája is megmutatta, hogy egyaránt helye van itt a régebbi és az újabb alkotóknak. A nemzeti szempontot sem vette szigorúan: elég volt a magyarnyelvűség, a nyelv gazdagítása, a műveltségterjesztés érdeme, a hazai tárgy már nem volt követelmény. S nem volt mérce a színvonal sem: a kulturális munkálkodás, a kultúra gazdagítását szolgálva helye van a „nem Gyöngyösi érdemű Poétának” is. Révai ki is mondja, hogy a fejlődés bizonyos fokán a közepszerűség is lehet érték: „S elég nagy az előmenetel, ha közép szerűségig érünk.”²⁶

Tanulságos szembesíteni e nézeteket Batsányi 1821-ben megfogalmazott programjával. Ő már a kulturális fejlődés egy fejlettebb fokán készül Faludi műveinek új kiadására. E könyv szintén egy sorozat része lenne, amelybe név szerint nem említett „néhány nevezetesebb Férjfiak' válogatott munkáinak” kötetei kerülnének. Batsányi most, a válogatás nélküli megőrzés helyett már szelektál, s csak az „igaz”, a „valóságos” poéták kiadatását ígéri, „a' kik nem tsak Versszerzők, (annyival-is inkább, nem tsupa Verselők) hanem egyszersmind Valóságos Poéták, született igaz *Magyar Költők*”.²⁷ Itt már nem elég a nyelvi érdem, az ismeret- és műveltséggyarapító érték, nála a tehetség, a kimunkált érdem, a hangsúlyozott magyarság kritériumai választásának. 19. századi eszmék ezek, amelyekben összhangban van a művészi érték emelkedő rangja a nemzeti érdek kiemelésével.

Összefoglalás, teljességigény jellemzi kiadói munkásságukat egy szerző esetében is: lehetőség szerint az életművet akarják megjelentetni, úgy vélik, hogy csak a teljes, a minden oldalú

²⁵ CSAPLÁR, 1881., 135.

²⁶ CSAPLÁR, 1881., 212.

²⁷ BJÖM, III., 57.

bemutatás képviselheti méltón összetett programjukat. A könyvek megjelentetését minden esetben körültekintő gyűjtőmunka előzi meg, a létező kiadványok, az elérhető kéziratok, adalékok beszerzéséről számol be minden kiadó. Révai első Faludi-kiadásának a bevezetőjében elsorolja a szerző nyomtatásban megjelent prózai műveit (Nemes Ember, Nemes Asszony, Udvari Ember, Bölts Ember, Szent Ember címen említett munkákról tud), majd a versek mellett említi a többi kézíratos munkát: egy szomorújátékot („Konstantínus Porfirogenitus”) a *Téli Éjtszakákat* s a jegyzőkönyvben összegyűjtött szó- és közmondásgyűjteményt.²⁵ Maga a költői műveket preferálva először a verseket akarja megjelentetni. Leírja, hogy nehezen jutott az írásokhoz, Bécsbe utazott, s ott talált „egy jókora papiros nyálábra”. Itt egy ma csak másolatból ismert gyűjteményről van szó, kivehetőleg ez volt Révai első kiadásának alapszövege,²⁶ s valószínű, hogy szintén Bécsből szerezte meg Bessenyei Jám-bor szándékának egyik másolatát.³⁰ Nem lehet viszont tudni, hogy a *Téli éjtszakákat* mely szövegből adta ki. A mű eredeti kézírata ma nem ismert, csak töredékes másolata 1784-ből, Kánitz Sebestyéntől, ettől azonban Révai – mint látni fogjuk – sok helyen különbözik. Feltételezhető, hogy ezek részben Révai javításai,³¹ de korrekcióiból, a teljesebb szövegváltozatból feltételezhető, hogy ő még az eredeti kézirat alapján dolgozhatott. A versek megszerzett csomója a teljesség eléréséhez kevésnek tűnt előtte, „érzettem, hogy még soknak lehetek híjával.” További kutatást folytatott, „szorgalmas ki puhatolásaim által még nyóltz Énekre találtam” (ezeket itt nem sorolja fel), de tisztában van vele, hogy megnyugtató teljességet korántsem adhat, „talám több is lehet még valahol el rejtve”.³² Kiterjedt levelezést folytat, személyesen tudakozódik a rendtársak, a még élő ismerősök körében, s főként Paintner Mihálytól kap jelentős

²⁵ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 13.

²⁶ NÉGYESY, 1900., 114.

³⁰ NÉMEDI, 1980., 142. E mű alapszövegeit újabban Thimár Attila vizsgálta még kiadatlan kandidátusi disszertációjában.

³¹ VARGHA, 1985., 324.

³² RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 15.

segítségét. Faludit ő sokoldalú, minden műfajában jelentős alkotónak tartja: „Ékesen szólló volt e Faludi a’ szabadon folyó beszédben, vagy a’ le köttetett vers költésben.” De mivel a prózából már több mű jelent meg, egy okkal több, hogy az „annyival is drágább kintsnek”³³ tartott költészettel kezdje a kiadást 1786-ban, hozzátartozva a még ismeretlen szomorújátékot és a szó-, mondásgyűjteményt. Az előszóban tett ígérete szerint külön adja ki a *Téli éjtszakákat* 1787-ben, majd a versek kiegészített, átdolgozott második kiadását szintén 1787-ben. Révai itt a két ismeretes kézirat közül a későbbi, a szerző utolsó simításait őrző szombathelyi gyűjteményt használta, kiegészítve a máshonnan szerzett versekkel (ezek: *A hajnal, Nem mind vigaság a vigaság, Búcsúzó ének, Az újdun új politzia*). A két, egymást gyorsan követő kiadás a teljesség, a tökéletesítés jegyében készült.

Az Orczytól kapott verscsomó, mint látni fogjuk, a szerző összeállítása volt, a szerző igényességét, a kötet körüli vitájakat megismerve elmondható, hogy az válogatás volt. Orczyt még a munkálatok beindulása idején is elfogta az elégedetlenség, a bizonytalanság az átadott versek értékét illetően, némelyeket jobbakra akarva cserélni, küldött is néhány verset, aztán meg le akarta állítani az egész kiadást.³⁴ Révai örömmel veszi a küldött munkákat, köztük van a *Futó gondolatok a szabadságról* c. hosszabb, történeti, politikai nézeteket, országonkénti változatokat soroló, elmélkedő vers. Révai ezt először külön szeretné megjelentetni,³⁵ majd a szerző minél teljesebb bemutatása érdekében egy második kötetet tervez. Az első gyűjteményt azonban nem áll módjában leállítani (valószínű, hogy nem is akarta), mivel az már a nyomtatónál (Loewénél) volt.³⁶ A *Futó gondolatok* és az utóbb küldött írások azonban nem tettek ki egy kötetre való anyagot, s minthogy az újonnan kapott versek nagy

³³ RÉVAI–FALUDI, 1786., I., 14.

³⁴ Orczy Révaihoz írott levelei elvesztek, Révai válaszleveleiből rajzolódnak ki az események. Figyelő, 1881., 314–315.

³⁵ Figyelő, 1881., 308–311.

³⁶ Levele Orczyhoz, 1787. jún. 16-án. CSAPLÁR, 1881., 298.

része a Bartsaival folytatott költői levelezésből való, adódott az új terv: a kettejük verseinek kiadása. A cél itt is Orczy minél teljesebb, minél sokoldalúbb bemutatása, Bartsai esetében korántsem törekszik erre. Az ő verseit részben a megjelentekből közölte (összesen 11 ilyen vers volt: *A' fordítóhoz* Báróti Erkölcsei Mesék fordítása előtt 1775-ben, 9 darab jelent meg a Bessenyei Görög Társaságában 1777-ben, *A' magyarországi tudományoknak fő gyűlekezetéhez* pedig a Magyar Museum II. 48-ban volt található)³⁷, részben Orczytól szerezte be, kutatómunkát maga nem végzett. Talán arra is számíthatott Révai, hogy a költőtárs műveinek megjelentetése biztatoul, ösztönzően hat majd a vonakodó Orczyra; s valóban nincs nyoma annak, hogy e könyvnél is meggondolta volna magát. Révai mindenesetre az ő kívánsága szerint névtelenül jelentette meg a kötetet 1789-ben: Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei címen, s az előbbi kötethez alkalmazkodva, s az egység kedvéért nem nevezi meg Bartsait sem.

A teljesség igényével készül Batsányi is Ányos munkáinak megjelentetésére. Számára is csak egy nagyszabású, összefoglaló gyűjtemény képviseli méltóan az ügyet és a költőt, ezt vállalja, akár időbeli halasztás árán is: „Úgy ítélem, hogy tanácsosabb készen egy kisség várakozni, mint-sem egy illy jeles Poétának maradványait hijánosan közre botsáltani.”³⁸ Birtokában volt a szerző eredeti kéziratában összeírt gyűjtemény, ez az egyik, ún. akadémiai verscsomó, a másikat, az esztergári codex néven ismert Batsányi nem látta, erről nem tudott, a csak itt fellelhető versek hiányoznak gyűjteményéből.³⁹ (Ezeket majd a kötet összeállításának vizsgálatakor vesszük számba.) A teljesség érdekében ő is széles körű gyűjtőmunkába kezd, ismeretségi körét, levelezőtársait mozgósítja, és felhasználja az alakuló nyilvánosság lehetőségét. A Magyar Museum I. kötetének 1. füzetében felhívást bocsát közre, hogy „akinél Ányosnak valamely munkái találtattnak, ne sajnállyák azokat hozzám által-küldeni,

³⁷ SZIRA, 1933., 16.

³⁸ BJÖM, II., 251.

³⁹ CSÁSZÁR, 1907., 239.

⁴⁰ BJÖM, II., 116.

hogy jelentett szándékom szerint Nemzetünkkel közölhessem”.⁴⁰ A könyv előszava szerint Zsolnai Dávid kanonoktól kapta meg a versgyűjteményt, de Batsányi tudta, hogy ez „nem foglalja magában Ányosnak minden munkáját”, tovább kutatót, s tétel-sorsolás nélkül említi, hogy egyes verseket „más helyeken kellett felkeresnem, másoktól össze-szereznem”.⁴¹ – A kiadói szándék alakulásáról beszédes dokumentum Batsányi Faludi-könyve. A megőrzést, a megismertetést Révai két kiadása már teljesítette, ő azonban gazdagabbat, tökéletesebbet akar adni. Ő szintén a későbbi, a szombathelyi kézirat alapján dolgozik,⁴² ezt szeretné kiegészíteni. A Magyar Tudósokhoz címzett kiadványban Faludi „érdemes Tisztelőjéhez” fordul, hogy ha vannak náluk kéziratok, azokat s azok adalékait „a’ Kiadóval barátságosan közölni” szíveskedjenek, ígérve, hogy hasznosításuk után visszaküldi valamennyit.⁴³ A felhívás azonban nem járt sikerrel, új versek előkerüléséről nem tud beszámolni. Az előszóból az is kiderül, hogy a szombathelyi kéziratot sem látta, megelégedett a kért betűhív, a hibákat is rögzítő másolással: ezt a munkát köszöni meg Bitnitz Lajosnak.⁴⁴

Gyöngyösi „minden munkáit” akarja kiadni Dugonics. Első és legfontosabb feladatának tehát a művek összeszedését tartja: „leg-is-leg-elsőbben abba helyhez tettem minden szorgalmatosságot: hogy azon kellemetes Írónak még az ő idejében ki-nyomtatott vagy könyveit, vagy Kéz-írásait egybe szedegessem.”⁴⁵ Kiadói mandátumában a teljességet úgy értelmezi, hogy minden föllelt irat önmagában is érték, őt a mindent megőrzés szándéka vezérli – úgy tűnik, az ő felfogása áll legközelebb a szorosabban vett hagyománymentéshez. Bevesz például gyűjteményébe ismeretlen szerzőktől való, latin nyelvű dicsérő verseket Gyöngyösiről, „mivel régiek, éppenséggel elhagyni nem aka-

⁴¹ BJÖM, II., 117.

⁴² NÉGYESY, 1900., 117.

⁴³ BJÖM, III., 63.

⁴⁴ BJÖM, III., 126–127.

⁴⁵ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., III.

rom”, hogy „el ne vesszen, kár is volna értte”, „ne hogy éppen el-hagyattassanak és örökre el-vesszenek”.⁴⁶ Gyöngyösi műveit illetően azonban korántsem sikerült minden művel kiadnia. Könyve két kötetben, 1796-ban jelent meg *Gyöngyösi István-nak költeményes maradványai* címmel. Az első könyvben hozza a *Charicliát*, a másodikban a *Murányi Vénust*, a *Palinódia* két változatát, a *Rózsa-koszorút*, a *Kemény János emlékezetét*, a *Csalárd Cupidót*. Elmaradtak fontos művek: így a Thököly és Zrínyi Ilona házasságáról szóló, *Az igaz barátság tüköre*, noha e két műről Ráday és többen is tudtak e korban;⁴⁷ nem hozza egyéb verses munkáit, ilyen a *Mars és Bacchus egymással való viaskodása*, s kimaradtak Ovidius-fordításai, úgy látszik, Dugonics nem ismerte e műveket.⁴⁸ Tudott viszont a szintén elhagyott *Daedalus templomáról*, ezt azonban csak a kétes hitelű írások között sorolja fel Elő-Intése végén. A mindent megőrzés szándéka aztán vitatható megoldáshoz vezette a két *Palinodia* esetében. Dugonics egész terjedelmében közli az 1631-ből való kéziratot, majd az 1695-ben kinyomtatott szöveget. Az utóbbi valóban a szerző által átdolgozott változat, az eltéréseket Dugonics jegyzetekkel, eltérő betűlípussal megoldhatta volna – ez utóbbira maga ad példát a hitelesség problémáinak jelzésénél. Amellyel több műnél is szembesül. Kétes hitelessége miatt a *Daedalus temploma* mellett nem veszi fel, csak elsorolja a *Tunyogi Sámuel*, a *Siralmas Krónika Tesla Mihályról*, az *Álom könyv* címűeket, valamint a *Cupido* egy továbbírt részletét. S bár maga elég határozottan emeli ki őket Gyöngyösi munkái közül – nem is oda valók –, s bár szövegüket nem hozza, mégis úgy véli, hogy az ismertség, a Gyöngyösinek tulajdonító vélekedés, az életmű csak feltételezett teljessége okán is, legalább röviden ismertetnie kell azokat.

⁴⁶ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XXVIII., XXXIII., XLII.

⁴⁷ BADICS, 1939., 207.

⁴⁸ Badics négykötetes kiadásában szerepel *Az jó vitézeknek tüköre* című mű is, amelyről azonban kiderült, hogy nem Gyöngyösi műve. BÁN, 1964., 2. k., 186. Heinrich Gusztáv szerint csak az első rész való Gyöngyösié, a többit Z. Sz. J. (Zólyomi Szabó János) írta. HEINRICH Gusztáv: *Az Igaz Barátság Tüköre*. EPhK., 1898., 491–492.

Félsikerű a *Murányi Venus* közlése. Dugonics ugyanis az 1664-ben megjelent hiteles szöveget nem tudta megszerezni (erről panaszkodva ő különben az 1674-es évszámot említi). Kudarca érthető, mert a könyv példányai elkallódtak, csak az 1702-es, rendkívül hibás, átírt, helyenként toldott, helyenként hiányos kolozsvári szöveg után készült további kiadások voltak elérhetőek. Dugonics, mint írja, az 1775-ös kiadást használta: hibáival tisztában volt, ezeket próbálta korrigálni, ami hiteles szöveg híján nem sikerülhetett, s így a teljes életművet célzó gyűjteménybe végül is egy másik hibás változat kerülhetett.⁴⁹ Gyűjtőmunkája teljesség- és hitelességigényéhez tartozott különben, hogy lehetőség szerint a szerző által látott példány, illetve a kéziratokkal való összevetés alapján dolgozott: a *Charicliát* az 1700-ban megjelent kiadásból,⁵⁰ a *Rózsa koszorút*, mint előszavában írja, az 1690-ben Lőcsén megjelent könyvből adta ki.⁵¹ A nyomtatott szöveget aztán a megszerezhető kézirattal vetette össze. Így használta fel a *Kemény János* szövegénél a nyitrai codex címen ismert kéziratot⁵²; ismerte és hasznosította a *Csalárd Cupido* kéziratát is.⁵³ A *Murányi Venus* esetében sem rajta múlt a sikertelenség, mint írja, „eleget fáradoztam” az első kiadás megszerzésén, de „ezen fáradságomnak hasznát még se vehettem”.⁵⁴

A gyűjtőmunka sokoldalú literátori tájékozottságot feltételez. A kiadónak ismernie kell a mű, az életmű korabeli helyét, értékeit; széles körű kapcsolatok alapján kutathatja fel a szerző baráti körében, a szerző változó tartózkodási helyein fellelhető műveket. Érthető, hogy a feladatra leginkább az írók alkalmasak, leginkább ők vállalják e megbízatást. Ha a terv a nyomdász-kiadótól származik, a munkára ők is írókat kérnek fel: Landerer Dugonicsot, Trattner Batsányit szólítja fel Gyöngyösi, illetve Faludi megjelentetésére. A jelenség magyarázatát azonban nem csupán a gyűjtőmunka természetében leljük meg, ha-

⁴⁹ BADICS, 1939., XXV–XLII.

⁵⁰ BADICS, 1937., 4. k., 413.

⁵¹ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XXXVI.

⁵² BADICS, 1927., 2. K., 377.

⁵³ BADICS, 1939., 177.

⁵⁴ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XXV.

nem sokkal inkább a kiadói mandátum sokoldalú követelményeiben. Világos ugyanis, hogy a nyelvi, műveltségi érdek, az erkölcsi példakép értékeit leginkább ők tudják elhivatottan és érzékenyen megjelentetni, s még inkább ők azok, akik a munka filológiai teljesítményére is képesek: a hibátlan, a „helyes” szöveg kritériumait, az elengedhetetlennek vélt javításokat, a szerkesztést, a szükséges magyarázatokat leginkább az alkotómunkát is átélő literátor vállalhatta. Ők azok, akik belülről élik, élhetik át a könyvformálás gyötrelmes útját, s mint kiadók, mandátumuk vértetében, kívülről, józan ítélettel állapíthatják meg az íróelőd, az íróárs műveinek korrigálandó, magyarázandó elemeit. Batsányi egyenesen követelményként szögezi le, hogy a költő „kiadójának poétának – legalább versszerzőnek – kell lenni magának is”.⁵⁵ Továbbá az írók azok, akik munkásságukkal már tekintélyt szereztek, akiknek bizalommal adhatják át a féltve őrzött iratokat; ők azok, akik ismeretsegeik, jártasságuk révén megoldhatják a nyomtatás, a korrektúra, s kisebb mértékben a terjesztés ekkor fölöttébb nehéz feladatait.

Az alkotói munka korabeli sajátosságai, félszégei, az írói rang szociológiai meghatározottsága érteti meg, hogy a még élő alkotók is szívesen bízzák íróársukra műveik megjelentetését, s névtelenül rejtőznek el mögötte. Orczy minden szempontból képes lenne munkái kiadására, ám mind a terv, mind a kivitel Révaié. A szerző magatartása a korra mélyen jellemző jelenségre világít rá. Névtelenül akarja kiadatni verseit, Révai tiltakozik. „Nehéz nekem itt szót fogadni” – írja levelében, s újra meg újra kérleli a szerzőt elhatározása feladására, de hiába. Orczy magatartása mögött alkotói bizonytalanság rejlik: maga, mint művelt literátor tisztában van versei kidolgozatlanságával (megírta ezt az *Ezen munkában foglalt versekhez, az Ezen munkához* c. költeményeiben), kiadásuk ellen ugyan nem tiltakozik, de névvel nem vállalja, hiába bizonygatja neki Révai írásai értékét: „verseinek tárgyai mind olyanok, milyeneket csak egy nemzete boldogulását kívánó Nagyság írhat”, s szerinte vitathatatlan kidolgozásuk is: amit ő ír, olyan, „a mit még a kényes Frantz

⁵⁵ BJÖM, II., 118.

⁵⁶ Figyelő, 1881., 314–315.

is csodálhat.”⁵⁶ A művek dicsért értékei azonban még nem elégségesek arra, hogy szerzőjük névvel vállalja őket, hogy vállalja a megméretést, a publikum előtti esetleges megaláztatást. Gyakori jelenség a névtelen közlés folyóiratokban is. Így adja verseit Ráday a Magyar Museumba, ő arra hivatkozik, hogy így igazságosabb, elfogulatlanabb kritikát kaphat; Kazinczytól tudjuk, hogy Molnár János is „félt”, s anonim közlést óhajtott,⁵⁷ Horváth Ádám meg túlságosan szubjektívnek tartva verseit még benyújtását sem vállalja, Kazinczyt kéri meg rá, az ő elismertsége mintegy elfogadtatja a maga szégyelt munkáit.⁵⁸

Írók félszégei, kiadók törekvései háttérben persze ott a kisszámú, de félelmetes, kiszámíthatatlan közönség, akit szeretnének megnyerni, akinek különböző próbálkozásokkal keresik kegyeit. Az értő kevesekét a lehetőleg teljes, tökéletes kiadvánnyal, a szépet szerető érdeklődőket például a könyvek tetszetős alakjával. Azt szeretnék, ha már a könyv megjelenése, anyaga, belsőformája is örömet okozna az olvasónak, s megnyerné az idősebbeket is: „papirosa tiszta, szép; betűje kellő ékes és elég öreg fogna lenni, hogy az öregebbek is alkalmatosan olvashassák” – írja Révai Faludi-kiadásáról.⁵⁹ A tetszetős külső ekkor még a mandátumukkal vállalt célszerűségnek, a könyvek népszerűsítésének, terjesztésének rendelődik alá; Kazinczynál már más indítékot látunk majd: ő már művész igénnyel a szép megvalósítását szolgálja a kiadások igényes külsejével. Batsányi is gonddal választja ki a könyvéhez illő nyomtatást: „tiszta fehér papirosra, szép betűkkel, illendő tsínossággal” megjelenő Faludi-műveket ígér.⁶⁰

A kiadások történetének korabeli összképéhez tartoznak azok a művek, amelyek a szélesebb olvasóközönséget célozzák meg. A kiadók ez esetekben olyan műveket keresnek és állítanak össze, amelyek terveik szerint a könnyebb befogadást, a gyönyörködtetést szolgálják. Ilyen könyvnek szánja Kultsár István 1794-ben Mikes *Törökországi leveleit*. A kéziratnak kalandos útja

⁵⁷ KazLev., I., 247.

⁵⁸ KazLev., I., 314–315.

⁵⁹ CSAPLÁR, 1881., 213.

⁶⁰ BJÖM, III., 57.

volt: Törökországból sokszoros közvetítéssel jutott Bécsbe, Görög Demeterhez, Kultsár tőle kapta meg közlésre.⁶¹ Kultsár Az Olvasóhoz címzett előszavában a „Magyar történetek gyarapítására” tett törekvésként ajánlja a munkát. A „történet” itt korabeli értelme szerint kisebb történet, események összetartozó sorozatát jelenti; a történet = történelem értelmű szóhasználat csak a 19. századtól terjedt el. Kultsár a Rákóczi-szabadságharcról sem ad okokat, törvényszerűségeket implikáló rajzot, itt is csupán az egyes eseményeket sorolja minden magyarázat vagy értékelés nélkül. Gondolhatunk persze arra, hogy ez a történet tabutéma volt még e korban, a kényszerű visszafogottság azonban jól illeszkedik a kiadó programjába. Abba, hogy maguk az események, a megnyerő és változatos leírások szolgálják a gyönyörködtetést, ez megjelentetésének vezérelve és kulcsszava: „De ha a Magyar történetekben nem gyönyörködnél is, gyönyörködhetsz az egyházi és polgári Török szokásoknak leírásában; gyönyörködhetsz a régi és újabb történetekből szedett mulatságos példákban; gyönyörködhetsz a vidám szívnek és friss elmének barátságos nyájaskodásában, és abban a szép, s értelmes Magyarságban, mellyel a külömbféle dolgokat olly kellemetesen kifejezte a Szerző, hogy az ő leveleit kiki érdemesnek tarthatja a kiadásra.”⁶² Feltűnő az is, hogy a szerző magyarsága, nyelvének kiválósága itt nem követésre jelölt példa, mint Révai számára Faludi, a kiadó alárendeli e tulajdonságot is a fő célnak: a megnyerő gyönyörködtetésnek.

Hasonló célzatú kiadvány 1790-ből Nagy-Aytai Cserei József: *A' folyó és versbeli Magyar Beszédnek válogatott példái* című könyve. Ez a kiadó nem nevelő-oktató programmal jelentkezik, inkább kiszolgálja, mint formálja megcélzott olvasói táborát. A könnyű befogadás, a szórakoztatás jegyében állítja össze gyűjteményét. Azt írja előszavában, hogy a könyvet „az olvasásban gyönyörködő Ifjoknak” szánja, a verses és prózai művekből „tsak azokat szedegettük öszve, mellyek az ifjaknak állapottyiokhoz, gyenge idejekhez, 's elméleti tehetségekhez alkalmaztatva lenni

⁶¹ ALAPI, 1911., 6–7., MKÖM, I., Előszó, 355–368.

⁶² KULTSÁR-MIKES, 1794., VI. *Magyar nyelv értelmező szótára*, VI., 788–789.

⁶³ NAGY-AYTAI CSEREI, 1790. Előbeszéd (lapszám nélkül).

látszattanak.”⁶³ A kötetben műfajok szerint csoportosított lírai darabokat találunk: leírásokat, epigrammákat, „lantos verseket” Faluditól, Anyostól, Baróti Szabótól, Rájnistól; vannak aztán itt mesék, „rövid történetek”, részletek a kor alapkönyvéből, a Sanders-Nagy Sámuel Természet Históriajából. A közvetlenül kijelölt, hangsúlyozott cél határozta meg a műfajokat: kis terjedelmű, könnyen olvasható munkákból ad válogatást. Mutató fejezetcímeiből: *Ékes mondások, Mesék, Rövid történetek* stb.

A könyvek megjelentetése pénzügyi vállalkozás is, a korra, az irodalmi életre jellemző kiadási változatok állomásait, átmeneti jelenségeit látjuk itt. A könyvek megjelenését a 18. század végén még főként a mecénások adományai biztosították, amelyeket a kiadók a kinyomtatott dedikáció megtiszteltetésével próbáltak viszonzni. Révai sem tehet mást, mint hogy erre számít – mint láttuk, nem sok sikerrel. Panaszain túl, konkrét esetekről is beszámol leveleiben. Orczynak írja: „Voltam, személyem szerint szemtelenkedtem szinte egynehány nagyoknál kértem a dedicatióra engedelmet. Isten mentsen meg, mondják reá, most kivált az udvart sértendő meg, mintha egyenesen akarátja ellen tennénk, a magyar nyelvet ápolgatva.”⁶⁴ Krisztina hercegnőtől kapott aztán tíz aranyat, amely azonban korántsem fedezte költségeit. Ezt a maga műveinél Orczy pótolta; a Faludi-kiadáshoz Károlyi Antalnéól kapott támogatást; a *Téli éjszakák* dedikációjában pedig Szili János püspöknek, „pártfogó urának” mond köszönetet. Ám Révai csak a vállalkozás kezdetén akar mecénásokra építeni. Reménykedik, hogy az egyes kötetek anyagi hasznót is hoznak, s erre alapozva havonta akarja megjelentetni köteteit, „mert bízom, olly kapós lesz az utánn Munkám, hogy az előbbeniből való jövedelmen az utóbbik Darabot mindég kinyomtathatom.”⁶⁵ Faludit közönségsikert hozó szerzőnek tartotta Révai is, Batsányi is, ő szintén vele kezdte a több kötetre tervezett sorozatot.⁶⁶ A remények azonban egyik

⁶⁴ Figyelő, 1881., 313–314. Ugyanígy ír Teleki Józsefnek is 1786-ban és 1787-ben: Iványi, 1918., 97.

⁶⁵ CSAPLÁR, 1881., 210.

⁶⁶ BJÖM, III., 575.

esetben sem válnak be.

Batsányi Ányos-könyve szintén egy lelkes, hasonló reménykedésre alapozott vállalkozás része. Péteri Takáts József, Festetics fiának nevelője, a gazdag főúr ígért adományára épít egy nagyszabású tervet: a Magyar Minerva könyvsorozat kortárs szerzők munkáinak felkutatását és kiadását hozná, s ő is a bevételekből fedezné a sorban következő darabokat.⁶⁷ E sorozat elindítója Batsányi Ányos-könyve; Takátsnak ezután még két kiadványt sikerül megjelentetni: saját erkölcsi oktatásait, Virág Benedek verseit. A remélt haszon azonban itt is elmarad. Takáts a könyvkereskedők restségére, a magasra szabott árakra panaszkodik, a könyv nem fogy. A kiadásokat nem is az üzleti haszon biztosítja, hanem a kiküszöbölhetőnek vélt mecénási támogatás, amely azonban nagyon is ingatag alap. Festetics ugyanis a második kötet után megvonja támogatását, a pénzt inkább egy térkép kiadására adja. Virág kötetének költségeire a pénzt Takáts áldozatkészsége biztosítja, ő egészíti ki a megjelent két mű kevés bevételét; a további kiadásokat azonban már nem tudja finanszírozni.⁶⁸ Mindegyik sorozat története egy átmeneti korszak kiadói állapotáról ad képet: a bázis még mindig a mecénatúra, de már ingatag, már megpróbálják más, üzleti alapokra helyezni vállalkozásukat. Erre azonban nincs fedezet: maguk pénztelenek, a széles körű, érdeklődő közönség, amely a könyvek vásárlásával biztosítana anyagi feltételt, még nem létezik. Így az óhajtott és várt függetlenedés elmarad, az 1780-as években éppúgy, mint a következő század elején. A kiadók azonban mandátumuk nagyságának, értékeinek tudatában csalódásaik mellett is öntudatosan vállalják és folytatják munkásságukat. Mintegy költői fordulattal a jövőtől várják törekvéseik elismerését, a kiadónak az írói munkához emelt rangját: „emlékezvén Ányossárról, nem feledkezett-el még tellyességgel arról-is, a' ki most téged hozzája botsátt” – írja Batsányi.⁶⁹ Maga a tudat is felemelő számukra, hogy közreműködtek az ügy szolgálatában.

⁶⁷ TAKÁTS, 1890., 101–103.

⁶⁸ TAKÁTS, 1890., 111–120.

⁶⁹ BJÖM, II., 119.

Révai írja Orczynak: „Mi drága kintsekkkel fogja Méltóságod a hazát boldogítani, és én mi szerentsés lések, hogy Méltóságodnak ebben eszközül lehetek.”⁷⁰ Az eszköz szerep aztán sajátos értelmet nyer mandátumukban, nagyságának, hasznosságának tudatában széles körű jogosítványt látnak a szövegek gondozására.

Javítás

A kiadások feladata minden időben egy érvényes, állandó szöveg rögzítése: szájhagyomány, hányódó kéziratok, bizonytalan másolatok, romlott szövegű kiadványok helyébe egy hiteles, s immár határozott létű és körvonalú mű, életmű kibocsátása a cél.⁷¹ A felvilágosodás és nyelvújítás korában az érvényesség kritériumait döntően határozza meg a szociológiai alap: a nagyszabású, összetett társadalmi és kulturális programoknak nemcsak nagyarányú sorozatok, teljes életművek feleltek meg, hanem lehetőleg a tökéletes minőség, a hibátlan szöveg is. Minden kiadó hangsúlyozza e törekvést. Révai „minden leg kisebb fogyatkozás, és nyomtatós motsok nélkül” akarja kiadni Faludit; „minden elő-fordúlható hibáktól” ment könyvet szándékozik kibocsátani Dugonics; Batsányi a maga Faludi-gyűjteményét szintén „tökéletessé” akarja tenni.⁷² A hibátlanság követelményét azonban könnyebb volt deklarálni, mint megvalósítani, posztulátumát ugyanis meghatározták a célok, kritériumait azonban nem; nem volt kialakult norma vagy viszonylagos egyetértéssel elfogadott szabályrendszer arról, hogy mi számít hibának, mi az, ami javítandó, javítható. S mi a teendő akkor, ha éppen a teljesség igénye ütközik a hibátlansággal? Mit lehet tenni, ha maguk az alkotások sem makulátlanok? Mi a megol-

⁷⁰ Figyelő, 1881., 311.

⁷¹ THIENEMANN, 1931., 145–148.; STOLL, 1987., 7.

⁷² CSAPLÁR, 1881., 210.; DUGONICS-GYÖNGYÖSI, III.,; BJÖM, III., 58.

dás, ha az író is javított, ha a mű esetleg kétféle változatban maradt fenn? S vajon a kétségtelen gyengeségek, botlások nem tartoznak-e a megőrzendő életműbe? Mandátumuk szerint példakép költőket akartak bemutatni, a tökéletesítést kötelességnek tartották, a görög, római klasszikusok teljes szövegűsége törekvő kiadásait ezért nem vehették mintának. Javítani szerintük mindenképpen kell – miközben korántsem világos, hogy milyen módokon, milyen határok között tehetik ezt. A szövegalkatás, a javítások kényes és fölöttébb problematikus munkáját az igény és a mérce dilemmáiban maguk alakítják ki, lépésről lépésre birkózva a konkrét problémákkal, keresve az önigazoló, az objektív megoldásokat, biztonságot adó alapelveket. Ez már filológiai kihívás, filológiai diszciplína, s főleg, filológiai aprómunka, melyet a kiadók különféle megoldások nyomán alakítanak ki, a saját elveik és a szövegek adottságai szerint.

Révai intenzíven éli át e problémákat, s magánál a szerzőnél keres eligazítást. Tapasztalatairól, elveiről a második Faludi-gyűjtemény előszavában számol be. Az alap a szerzői kézirat, a művek szövegét számára csak a költő maga hitelesíthette: „Én Faludinak Énekeit egybe szedvegni kezdvén, mind addig el nem tökélttem magamat, a’ ki adásra, míg magának Faludinak keze’ írásait nem láthattam,” a kézirat útmutatásait, mint írja „híven megtartottam”.⁷³ Csakhogy e tiszteletre méltó alapelvben is dilemmával szembesül. Révai ugyanis kétféle autentikus kéziratot ismert, a bécsit és a szombathelyit,⁷⁴ s a kettő jelentősen eltér egymástól. Révai „fő képpen a fiatalabb kori munkákbann” talál eldöntendő problémát. Maradjon-e az első kidolgozás, amely megőrzött egy talán gondatlanabb, de jellemző alkotásmódot? Annál is inkább megfontolandó ez, mert mint írja, lehetséges, hogy „valakinél maradnak az első gerjedelmek”, a kiadás ezt megőrizheti, azaz megőrizze-e? Faludi maga is javított, probléma, hogy figyelembe kell-e ezt venni, s milyen mértékben? Révai az érettebb, a kimunkáltabb változat mellett dönt: „Már ha ez után későbbre maga a’ Szerző, meg élemedettebb korá-

⁷³ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 5–6.

⁷⁴ NÉGYESY, 1900., 94. kv.

bann, ezeket a fel forró első tájtékozásokat el szedegetvén, tisztább meg ítélessel meg változtatva hagyja munkáját, lehet e ezért annak az egy kinek méltán háborogni, hogy nem hív a' Közre botsátó, ha inkább ezt követi."⁷⁵

Az egyes versek esetében azonban korántsem könnyű a döntés, mint például akkor, ha a szerzői kihagyásokkal szembesül. Az *Erdő* c. versben Faludi rövidítette leírásait, Révainak, elvei szerint ezt kellene elfogadni. A kihagyásnak viszont ellentmond a teljesség igénye: a költő minden sora megőrzendő érték. Melyik változatot fogadja hát el, illetve melyik elvet kövesse? Révai közbűlső megoldást talál: a főszövegből elhagyja a kihúzott szakaszokat, ám csillaggal jelölve a lap alján közli valamennyit. Sajnálta elhagyni, s inkább a vers jegyzetében hajt fejet a költő szándéka előtt: „Ha ő maga ki hagyta inkább szó szaporító, hogy sem velős némelly Verseit, én olly vak merő nem lehettem, hogy akarátja ellen is közbe foltozgattam volna.”⁷⁶

A szerzői szándék tisztelete, s az ezt őrző kézirat mércéje még nagyobb problémát jelent a versgyűjtemény egészét tekintve. Az újonnan megtalált szombathelyi kéziratcsomóból Révai több, eddig ismeretlen alkotást remélt, de csalódottan kellett látnia, hogy a költő gyűjteménye másolásakor erősen rostált. „S ihol itt a' helyett, hogy többet lelhettem volna, a' mit is igen reménylettem volt, még kevesebbet leltem 's azok is igen különböztek.”⁷⁷ Hiányzott innen a *Kisztő ének*, „külömbözés” volt a fenti tömörítés. Révai nem követi teljesen a szerzői szándékot: részben az első (bécsi) kézirat szerint jár el, s beveszi az elhagyott verset, részben, mint láttuk, köztes megoldást keresett. Van aztán Faludinak olyan korrekciója, ahol Révai a maga elgondolása alapján, tudatosan tér el a kézirattól. Faludi helyesírása nem egységes, ez korjelenség, de a nyelvész Révai számára különösen erős kihívást jelentett. „Minden leg kisebb fogyatkozás” nélküli kiadványt akart adni, s ebbe a helyesírási következetlenség korrigálása nagyon is beleillett. Faludi a dunántúli

⁷⁵ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 5.

⁷⁶ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 32.

⁷⁷ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 6.

nyelvjárás szerint némely szóban váltakozva használja a rövid és a hosszú magánhangzókat, Révainál mindig hosszúak a *szív*, *sírás*, *súgár* szavak; a ragok Faludinál: *-bül*, *-bül*, Révainál: *-tól*, *-tól*,⁷⁶ Faluditól eltérően, nyelvjárása szerint hosszan írja az *n*-végű határozókat: *termetébenn*, *nemzetébenn*. Révai aztán a maga *e*-ző nyelvjárását alkalmazva átír úgy, hogy a helyesírás korrigálásából átcsúszik a stiláris javításba: *nyögésetül* – *nyegésetül*, *alig* – *alég*, *hitit* – *hitét*. Van aztán erősebb stiláris javítása is. Az *Erdő* c. vers mindkét kéziratában Faludi *madárkák* alakot ír; Révai az első kiadásban *madarakat*; az első eclogában a paraszti beszédet idézve Faludi *ómánk*, *szívánk* alakot használ, Révai az irodalmi nyelvnek megfelelőt: *almánk*, *szilvánk*. A második kiadásban azonban az újonnan megismert kézirat tanulságai, töprengései, s talán a bírálókat is nagyobb mérsékletre intették, s itt inkább hajlott a szerzői szándék tiszteletben tartására: most *madárkák* és *szívánk* változatot hoz.

Révai tehát csak részben követte a szerzői szándékot, a javítások mandátumát szélesebb jogkörrel értelmezte. Orczynak azt írta, hogy versei kiadásában „eszköz” kíván lenni, ám e vállalt szerep mögött erős öntudat munkál, kiadói megbízatása az elérendő tökéletesség jegyében nagyobb hatalmat ad. Az összképhez tartozik, hogy a szerző ennek beszámításával adja át munkáját könyve kiadójának. Orczy felkérő levelét ugyan nem ismerjük, de Révai válaszából egyértelmű a szándék és annak elismerése: „Én Nagysád engedelmeiből vettem már magamnak annyi szabadságot, mivel úgy írt, hogy a Holmiban néhány változtatásokat tettem. Ne féljen jó fog esni.”⁷⁹ A kiadói mandátum széles körű alkalmazásának elfogadása kétségtelen: Orczy „úgy írt”, hogy szabad kezét adott a javításra, s Révainak eszébe sem jut, hogy változtatásait jóváhagyásra megküldje a szerzőnek, teljes biztonsággal dönt azok helyességéről és mértékéről. Orczyval aztán nem a korrekciókról vagy akár azok értelmezéséről vitázik, hanem a könyv óhajtott névtelenségéről, mely mögött azonban, mint kitűnt, az író korabeli helyzetére jellem-

⁷⁶ NÉGYESY, 1910., 116.

⁷⁹ Figyelő, 1881., 316.

ző meggondolások húzódtak meg.

Révai szövegkorrekcióiról e kiadványban csak hozzávetőleges képet alkothatunk. Az a tisztázott kötetkézirát ugyanis, amelyet Orczytól kapott, nincs meg, a szerzőtől különben is igen kevés, rendezetlen írat maradt fenn.⁸⁰ Ezekből megállapítható, hogy noha Orczy vallomása szerint „nem főtt a feje” versei írásában, jelentősen átírt, javított. Révai szövegével a korrigált, a szerző által rendbe tett kéziratot érdemes összevetni, minthogy ilyet adott át kiadójának. Az elérhető tisztázat és a könyv szövegeinek összevetéséből az derül ki, hogy Révai a kortárs szerzőknél is a Faludi-verseknél tapasztalt mértékkel, sajátosságokkal javított. Azaz érvényesítette saját helyesírását: kettőzi a határozóragok végét: *ebbenn, fejekhez*; a ragokban inkább az irodalmi nyelvhez közelállót fogadja el: *nyelvektül – nyelvektől, ezektül – ezektől*; korrigálja persze a fonetikus, ypsilonista helyesírást: *tudgyák – tudják, módgyára – módjára*; kiiktatja a hibásnak tartott kettőzéseket: *látszattni – látszatni, mázolt – mázolt*. E példák az *Ezen munkához* c. vers szövegének korrekcióiból valók, ennek Révai címét is megváltoztatta, Orczyé: *Ez Kiss Munkához*. Jellemző átírás: benne, mint a szöveg némely helyén Révai a pontosabb, a nyelvi szerkezetet jobban kiemelő változatot tartotta jobbnak: *anya nyelvét – anyja’ nyelvét, így lévén a’ dolog – így lévén e dolog*. Javítja Orczy szövegében a régies, latinos írású szavakat: *eő – ő, házy – házi, Musáknak – Múzáknak*, s mint Faludinál, a tájéjtésű változatokat: *csuda – csoda, csipdeznek – csipdesnek*. Sorokat főként a szórendjükben alakít át, részint a hangzást, részint az általa jobbnak, erősebbnek vélt kiemelést erősíti: *Nyájadnál szerelmet, Nagyoknál kegyelmet* – Révai megfordítja a sort, talán a „hierarchia” kedvéért is: *Nagyoknál kegyelmet, nyájadnál szerelmet; Először iffiak Téged meg csipdeznek Azután a vénnek mezítelenítnek – Először*

⁸⁰ Az Orczy Levéltár Gyöngyösön volt, onnan került Egerbe, majd Újszászra, ahol leégett. A maradványokat Friedrich Endre piarista tanár hozta Pestre; a rendházból került a Magyar Országos Levéltárba. Itt található a rendezetlen, vegyes anyag; benne kevés tisztázat, fogalmazványok, töredékek. H. Kakucska Mária, az Orczy kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének közlése; szíveségéből jutottam Orczy-kézirathoz.

öreged téged' megtsipdesnek, Az után ifiak... E sor átalakításából már kitűnik, hogy Révai tagolást is javít: ő sorvégeken, de közben is kiteszi az Orczynál véleménye szerint elmaradt, vagy nem helyesen alkalmazott interpunkciót: *Házi Gondtartsban lopva vett ideje Szültt: csak midőn...* Révainál: *Szült, Eő lássa és vegye – Ő lássa, Ne félly be vétetik – Ne félj, be vétetik.*

Érdekes lenne áttekintő képet kapni Révai prózajavítási elveiről, ám erre nincs kellő alapunk. A *Téli Éjtszakák* említett töredékes másolatát ismerjük csak, ez az első három és a nyolcadik éjszaka negyediként besorolt szövegét hozza. Vargha Balázs azt írja, hogy Révai erősen javított, átírt, helyesírásában „révaiánusan” egységesített változatot hozott.⁸¹ Az egységesítés nyilván igaz (ez látható a Faludi- és az Orczy-szövegeken is).⁸² Vargha Balázs példái az átírásra viszont elgondolkodtatóak: *jegyesh – hegyesh, szemét kioltatta – szemét kitolatta, általfolyta – általfogta* túlságosan erős változtatások, ennek és főként a teljesebb változat alapján okkal feltételezhetjük, hogy Révai még látta az eredeti kéziratot, ennek alapján pótolta, s talán innen való némely, a másolattól eltérő szóalak is. A könyv előszavában, a Szili Jánoshoz írott ajánlólevél köszönetében azt írja, hogy tőle kapta a kéziratot több más írással együtt, neki köszöni meg „ezeket a’ ritka kintseket”.⁸³ Innen is úgy érthető, hogy az iratok között volt a mű eredeti kézírata is, másolatot, s főként hiányosat feltehetően nem nevezett volna „kintsnek”. Tarnai Andor a Faludi-versekkel kiadott dráma szövegét vizsgálva szintén arra a következtetésre jutott, hogy annak javításai nem Révaitól, hanem Faluditól valók, s a kiadó itt sem nyúlt bele tetemesen a szerző szövegébe.⁸⁴

Nem tudunk objektív ítéletet mondani Bessenyei *Jámbor*

⁸¹ VARGHA, 1983., 324–329.

⁸² Szörényi László szövegközlésében ezért inkább a következetlen írású alakokat hagyta meg a neveknél, az idegen szavak átírásában, s megőrizte a régies és tájnyelvi változatokat is az egyébként szélesebb körű olvasókörzönségnek szóló, modernizált helyesírást igénylő kiadásban. Szörényi, 1978., 426.

⁸³ RÉVAI-FALUDI, 1787. Téli Éjtszaka ajánlása (számozatlan)

⁸⁴ TARNAI, 1968., 563–566.

Szándékának javításairól sem, minthogy ennek sem maradt fenn az eredeti kézírata. Némedi Lajos a szöveg vizsgálatából⁸⁵ arra a következtetésre jutott, hogy a röpiratnak csak egyes részei valók Bessenyeitől, egyesek a bécsi írói kör, egyesek pedig Révai betoldásai. Néhány javításról valóban hihető, hogy azok Révaitól származnak, ilyen az *Erdélyi Nagy fejedelemség*, a *római nyelv*, a *köstolhatja* szó, ezeket ugyanis Révai használta, Bessenyei nem; tőle származhattak a latin nyelvű terminusok magyarázatai, mint az olvasást, megértést könnyítő kiadói tájékoztatás. Nem meggyőző viszont, hogy Némedi a programok felsorolásának pontosságát is Révaitól származtatja, mert ez szerinte nem jellemző Bessenyeire – de feltételezhető, hogy a konkrét célzatú röpiratban mégis írt ilyet; az 1790-ig megjelent munkák listáját összevetve a Magyar Nézővel, az eltéréseket a kiadó betoldásának tartja – ám gondolhatjuk azt is, hogy maga Bessenyei egészítette ki azt; a stiláris összevetések pedig a kézirat hiánya miatt bizonytalanok. Inkább Thimár Attila következtetését fogadom el, aki összevetve az ismert, a fellelhető kéziratok tanulságait, Bessenyei és Révai programjának eltéréseit, úgy találta, hogy a röpirat Bessenyei munkája, Révai csak mérsékelten javító kiadója volt. Bessenyei szövegének megőrzéséről vall különben Révai előszava. Most van lehetőség a nyelv-művelő társaság felállítására, írja itt, Bessenyei röpiratának most van igazán jelentősége, s hozzáfűzi: „talán másként lehetne ugyan most ezekre az időkre nézve erről a' Tárgyról írni”, s talán ő is írhatna másféle előszót, de Bessenyei törekvése a maga értékénél fogva irányt mutató, „hagyjuk meg Szerzőjének megérdemlett ditsőségét”.⁸⁶ E deklarált tiszteletadásból, elfogadásból is csak a kiadói mandátumába illő jobbítás, csiszolás szándéka vehető ki, s ez végül is minden ellenőrizhető kiadására jellemző. Összességében elmondható, hogy Révai valóban mérsékelt javító volt. Elsorolt változtatásai jórészt a kiadói mandátum korabeli érvényesítéséből, a normák hiányából, bizonytalanságaiból magyarázhatók, egyéb, pl. stiláris átalakítással csak

⁸⁵ NÉMEDI, 1980., 137–148.

⁸⁶ RÉVAI-BESSENYEI, 1790. Előszó, 8.

mérsékeltten élt. Kiadói eljárása nem aratott osztatlan sikert kortársainál, Batsányi, mint látni fogjuk, másként gondolkodott feladatáról, s meg is rója Révait a mérsékletért.

Egyébként Batsányi az, aki mandátuma felelősségét átérezve tudatosítja a problémákat, ő nemcsak megoldásokat keres az egyes esetekben, hanem rögzíti, sőt Faludi kiadásában megpróbálja szabályokba foglalni a javítás elveit. Az Ányos-versekről előzetes híradást és iratkérést tett közzé a Magyar Museum első kötetében, erre többféle szövegkiadási javaslat is érkezett. Egyesek, mint a kötet előbeszédében írta, a versbéli hibák és a „poétai fogvatkozások” teljes korrekcióját várták tőle (ilyen kérés érkezett Horváth Ádám⁸⁷), mások ellenben (nem tudni, kik) a „betű szerént” való közlést óhajtották. Mint írja, az előbbi „szentséglörésnek tartottam volna”, ám az utóbbit sem követi, mert szerinte a javítás „egygy okos kiadó kötelessége”, ezt követeli a „poétának ditsósága” is. Ezért ő a „diplomatica fides” szerint alakítja programját és eljárásait. „A’ közép útonn jártam tehát; az az: helyre hoztam a’ valóságos és tetemesebb fogvatkozásokat; megegyengettem a’ hibás verseket; és azt, a’ mi azokban nyelvünknek kényes természetét, vagy a’ poézisnak megszeghetetlen reguláját sértette – a’ mennyire az *értelemnek tsonkítása vagy egész rendeknek felbontása nélkül* lehetséges vala – szabadon ’s könnyű kézzel megváltoztattam.”⁸⁸ A célkitűzés így rögzítve egyértelműnek és normatív igényűnek tűnik: a nagyobb nyelvi, verselési és poétai hibák javítását ígéri a szabályok nevében és az értelem, a „rend” csonkítása határain belül. Közelebbről megvizsgálva azonban a jelzett szabályok, kritériumok korántsem egészen világosak: melyek az „értelem” és a „rend” ismérvei? s mi számít, milyen mérték szerint „tetemesebb” hibának? A bizonytalanság a munka során is megmutatkozik, a maga által felállított szabályok nem adnak minden esetben egyértelmű eligazítást, s nem mentik meg a beavatkozás önkényétől.

Batsányi leggyakrabban a nyelvi hibákat javítja, ám érdemes

⁸⁷ BJÖM, II., 473–474.

⁸⁸ BJÖM, II., 118.

itt is az elvi háttérrel és a gyakorlatot szembeállítani. A norma „nyelvünknek kényes természete”, ehhez szabná a korrekció irányát, mértékét. Csakhogy a nyelv természete nagyon is bizonytalan fogalom. Később, a nyelvújítás vitáiban mindkét fél hivatkozik ugyan rá, s a hozzá kapcsolódó nyelv-génusz fogalommal együtt próbálják értelmezni, de megnyugtató tisztázásig nem jutnak el. A polémiákban a meghatározatlan szórendre, s főként arra a pontosabban le nem írt sajátos karakterre gondoltak, melyet a nyelv fejlesztésében megsérteni nem szabad. A nyelv-génusz fogalmába pedig (majd Herdernél és nálunk Kazinczynál is) beletartozik a nyelv rendszere, képes beszéde, a szüntelen tartó dinamikus fejlődés, a nyelvteremtés,⁸⁹ de a mérték, a határ kijelölhetetlen. Batsányi az Ányos-kiadásban csak egy hasonlattal tudja körülírni a nyelv természete normáját és alkalmazhatóságát: „Mert valóban *kényes* a’ Magyar Nyelv! Ollyan, mint ama’ szabadon-született, jól nevelt, ’s minden viszontagságai között-is ártatlanságban maradott szűz Leány, a’ kinek tiszta erköltsé ’s ennek érzéséből származó nemes büszkesége, semmiféle erőszakot el nem szenved.”⁹⁰ Mi számít azonban erőszaknak, sőt el nem szenvedett erőszaknak? Kazinczy joggal kérdőjelezte meg Batsányi elvét, mondván, hogy „erőszak és erőszak között van különbség”, hogy vannak „olly kedves” erőszakok, amelyeknél „örülünk, hogy elkövettettek”.⁹¹ Batsányi hasonlatában az erőszak helyett más utat ajánl a nyelv alakítására: „ha illendő módgyát tudod,” akkor „megnyerheted idővel”, azaz csak a mérsékelt, a szabályokat ismerő, az idővel szentesített eltéréseket, sajátosságokat fogadja el a költői gyakorlatban és a kiadásnál szükséges javításokban. Ám ezt a megfontolást sem tartja be önkény nélkül, a maga belátásait, ízlését nem korlátozza.

Batsányi gyakran javít hibákat a pontosság érdekében: *eztet* helyett *őt*, minthogy személyről van szó, *ollyan* helyett *ilyen*,

⁸⁹ HERDER, 1952., 397–415., HERDER, 1960., 141., 142., 176–178., CSETRI, 1990., 29–98., KazLev., XVI. 59.

⁹⁰ BJÖM, II., 118–119.

⁹¹ KazLev., XIII., 21.

mivel itt a közelségre utalás a helyesebb; javít ragozást: *tetszene* – *tetszenék*, *látnánk* – *látnók*. A nyelvi normát Batsányi leginkább a maga nyelvhasználata és elvei szerint jelöli ki, a költő eltérő változatait többnyire átírja. Így erőlteti rá Ányos művére a maga ipszilonista helyesírását: *nyugodj* – *nyugogyál*, *repedj* – *repedgyen* – azaz épp fordítva korrigál, mint Révai. Hozzá hasonlóan javítja viszont a nyelvjárási szavakat, hangalakot: *vetel* – *vetsz*, *látol* – *látsz*, *teményünkkel* – *tömjényünkkel*. A nyelvi helyesbítés nála is átmegy az írói nyelv sajátosságainak átlformálásába: *Kárpát bérceiket* – írta Ányos, Batsányi fölöslegesnek tartotta a többes számot, nála: *Kárpát' vad bércei*; a költő él összevont ragozással: *Ki ész s szabadsággal* – Batsányinál: *Ki ésszel s szabadon*. A szórend és a ragozás „helyességének” jegyében átír hatásos inverziókat: *Éppen a zöld pázsit néztem kiességét* – *Éppen zöld pázsitnak néztem kiességét*; Batsányi az ilyen fordulatokban a ragok elmaradását is hibának tartja: *Hogy gyakran barátim szökdösök szivében* – *Gyakran barátimnak szökdösök szivében*.⁹² Kazinczy 1818-ban felháborodik e javításokon, Batsányi ítélete szerint „vízzé, lörévé” teszi a költő nyelvét, az efféle fordulatok ugyanis nem számítanak hibának, „rímes versekben, Alexandrinusokban az illyes bátor szólás”.⁹³ Azt azonban nem teszi hozzá, hogy Batsányi nem javítja mindenütt, következetesen az inverziókat; valószínűleg látta, hogy a költőre jellemző stílussajátság ez, s helyenként meghagyja (így pl. *Hol egy borostyánfa enyész el tövében*), helyenként csak a jegyzetekben említi a szórend és a ragozás ilyenféle „vétségét” (pl. az *Olly szépen Kártigám írtál esetéről* sornál). A példákból jól látszik, a nyelvi nyelvhelyességének ítélt javítások normájának bizonytalansága, s az is, hogy Batsányinál ez helyenként a költői sajátosságok átalakításához vezetett, így az elvben vállalt közép-utat a munka során korántsem tartotta be.

Így van ez a „hibás versek megegyengetésénél”, azaz a verse-

⁹² Batsányi javításairól l. még: CSÁSZÁR, 1907., a jegyzetekben (passim).

⁹³ KazLev., XVI., 209. Kazinczy azonban itt „elfelejti”, hogy mint látni fogjuk, Dayka-kiadásában maga is eszközölt hasonló javításokat; később aztán többször is védte az inverzió jogát. L. erről FRIED: *Kazinczy áttekintése*. Fried, 1996., 125–126.

lés, a ritmus vétségei korrigálásánál is. Ányos párosrímű, hangsúlyos formában versel, s mivel ennek törvényei, tagolási viszonyai még tisztázatlanok, a norma eleve bizonytalan. Ányos és mások a maguk versérzékére hallgatva alkalmazták, s Batsányi ugyanezen alapon javít. Kétségtelen, hogy vannak Ányosnál nehézkes sorok, részletek: *Hát már nem tud más, csak bú jönni reánk?* Batsányi átírja a sok egytagú szóból álló, gyenge ritmusú sort: *Hát már nem tud egvéb...;* a versforma javítása máshol még tetemesebb átalakítássá válik: *Ó hát már reánk is néz kegyetlenségek?* sor Batsányinál így hangzik: *Vesszetek örökre, rút kegyetlenségek!* A ritmus kétségtelenül erőteljesebb, de ami a versben felsóhajtásszerű kérdés volt, a kiadó kezén átkozódó felkiáltássá változott. Igaz, Ányos költészetére nagyon is jellemző az indulat, de Batsányi az adott versben lényegében alakította át az érzelmi állapotot.

Az Ányos-kiadást meghirdető cikk és a felhívás 1788-ban jelent meg, a kötet azonban tíz évvel később, 1798-ban. Az előszóban Batsányi a kiadást késleltető esztendőket megpróbáltatásaira utal: „sok viszontagságok között hánytá-vetette életemet a' bal szerentse.”⁹⁴ Pere, fogsága „bal szerentséje”, majd Bécsbe távozása esik ez évekre. Mint írja, „sok új akadályokra találtam egyszerre”; valóban nehezebbé vált a kiadás, szigorodott a cenzúra. Batsányi inkriminált ember lett, neve nincs rajta az Ányos-köteten. Érthető, hogy a megjelenés érdekében eleve a cenzúrára figyelve korrigál, töröl. Így hagyott el sorokat három Bartsainak címzett versből: a szabadságról, a rabságról szóló részeket húzta ki. Az egyik *Barcsaynak* c. versben átír veszélyesnek tartható kitételt: *Hányd fel már erőszak számát kinaidnak, Mutass ujj tzigákat büszke királyidnak* – írta Ányos, Batsányi kicserélte a két utolsó szót: *kevély szolgálidnak*, így bár kényszerűségből, de átalakította a költő politikai szemléletét.

Batsányi legönkényesebb javításai a „gánts kereső elmék” vélt erkölcsi skrupulusainak kivédéséből származtak.⁹⁵ Ányos az *Érzékeny gondolatok* című 45 négysorosból álló versfüzére az

⁹⁴ BJÖM, II., 117.

⁹⁵ Ilyen javításokat említ BÍRÓ, 1994., 351–352.

érzelme mellett az érzékekkel átélt szerelmi élményről, a test szépségéről is szólnak. A cenzor valóban belekötött az egyes jelenetekbe, képekbe, ám Batsányi ezt megértéssel vette, mivel „a kérdésben lévő szerelmes versek néhai szerzője szerzetes pap vala. – Nem lehetett helyben nem hagynom ebbéli javallását” – írja feljegyzéseiben.⁹⁶ Így a maga által helyeselt elv alapján javít, s ír át öt verset, részben vagy egészében. A költő kedvese gömbölyű mellvére vel pillantást, Batsányinál *kék szemeidre*. Van, ahol az érzéki leírásból prózai hasonlítást farag: *Ida vetelkednék két tellyes almáján, A többit meglátod Názó Korinnáján* Batsányinál így olvasható: *Nem hasonlíthatott soha ő-hozzája Érzékeny Názónak híres Korinnája*. Legmeredekebb korrekciói azok, ahol az egész verset átírja, ilyen a XIX., XX., XXI., XXIII., XXXVIII. A XXIII. címe: *Két galamb két szíven áll és tsókolódik*, nyilván a cím is túl merésznnek hatott, s még inkább a vers. Eleje így hangzik Ányosnál: „*Halok Galateám, midőn tsókolhatlak, Halok, ha mellvemhez gvengén szoríthatlak.*” Batsányi az egész verset kicserélte; nála *Eggy ágyában fekvő Ifjú halálát érkezni látván, sóhaj*, s a haldokló itt emlékezete fennmaradásán borong, a négy sort pedig saját, *Búsongás* címen ismert költeményéből emelte át.

Ányos úgy állította össze ciklusát, hogy benne a szerelmi élmény vágyáról, ébredéséről, az érzelmek hullámvázáról, nagyságáról, érzelmi és érzéki örömeiről, majd a búcsú, a mulandóság szomorúságáról ír le egy teljes ívet. Batsányi kb. a ciklus közepén elhelyezkedő érzéki örömekről szóló verseket írta át, s ezzel nemcsak egy jellemző színtől fosztotta meg az alkotást, de a mulandóság-gondolat ide szerkesztésével megbontotta a ciklus felépítését, eredetileg ugyanis ez csak a végén kap hangot. Így megszegte a maga által felállított szabályt, hogy tudniillik csak oly mértékben javít, amennyire az „egész rendeknek” felbontása nélkül lehetséges. S bár kéziratos feljegyzéseiből tudjuk, hogy Ányos verseiből próbálta pótolni a kihagyott verseket, s csak kényszerűségből pótolta a magáéval, eljárása mégis önkényes. Úgy látszik, az „egész rend” nála a versek mennyisé-

⁹⁶ BJÖM, I., 325.

gét jelentette, inkább ezt őrizte meg, s nem a költő ciklusát, annak egyéni karakterét. Elmondható, hogy Batsányi az Anyos-kiadásban a „közép út” meghirdetett elve és normái bizonytalansága mellett inkább mandátuma teljhatalmú érvényesítése felé hajlott.

Faludi kiadásán egy másik kor hatása észlelhető, Batsányi törekvéseit ekkor motiválhatta, hogy munkásságával, nézetei hirdetésével szeretne beleszólni az irodalmi élet formálódásába. 1821-ben a költői rang megnövekedett értékének tudatában alakítja a Faludi-könyvet. A poétai szerep jelentőségének elmélyüléséről, sokrétűbbé válásáról tanúskodik költészete is: az újra munkába vett Osszián-fordítások, a *Magyar költő idegen messze földön* és főként a *Der Kampf*. A kiadásra választott Faludi az ő véleménye szerint is kiemelkedő alkotó, „ritka tehetségű, nagy és felemelkedett elméjű, széles tudományú, 's embert és Világot ismerő bölts Férjfiú, 's igaz és buzgó Hazafi volt”.⁹⁷ Az új idők új eszméi szerint a korábban is hangoztatott nemzeti szerep most különösen hangsúlyos, annál is inkább, mert Faludi példaképként Batsányi nyelvújítás-ellenes programját is demonstrálja. A tiszta magyar beszéd, az „ujdon új faragású tarka szókat”⁹⁸ elkerülő költőt úgy akarja most, lehetőleg hibátlanul kiadni, hogy bár javítja szövegeit, egyedi vonásait, a saját szempontjából különösségeknek ítélt sajátságait is megpróbálja tiszteletben tartani.

Javításainak mértéke itt, hirdetett elve szerint maga a költő; az a célkitűzése, hogy a szerzői kéziratra figyelve járjon el, s ettől lehetőleg el ne térjen, ezt Révainál is erősebben hangsúlyozza: „magamnak törvényül kellett tennem, hogy a' Szerzőnek kézírásától különös nagy ok és szükség nélkül soha el ne távozzam.”⁹⁹ A program azonban itt is dilemmákat rejt: a „különös nagy ok” és a „szükség” meglehetősen bizonytalan, tágan értelmezhető kategóriák, a hibák kijelölése ennek alapján eléggé problematikus. Az alkotói munka megnövekedett értékének

⁹⁷ BJÖM, III., 156.

⁹⁸ BJÖM, III., 157.

⁹⁹ BJÖM, III., 141.

tisztelete alapján Batsányi ugyan most kész elismerni némely vétséget, ha azok, mint írja, valamely egyéni sajátosságot mutatnak: „Mert az ollyatén nyelv- és versszerzésbeli, vagy akármely egyéb nemű fogatkozások, a’ mellyeket úgy kell tekintenünk, mint a’ Szerzőnek valóságos hibáit, és saját különösségeit, (a’ millyenek ezen kis kötetben, annak mekkoróságához képest, elég nagy számmal találhatunk), nem vala szabad megegyengetnem, változtatnom; ámbár némellykor igen könnyen lehetett volna rajtok segítenem.”¹⁰⁰ De minthogy javítani kötelesség, s minthogy van, lehet „nagy ok” és „szükség”, fokozottan erős probléma, mi számít végül is hibának, mikor, milyen mértékben lehet most korrigálni? Milyen szándékot, mértéket tesz lehetővé az alapnak tekintett kézirat? Batsányi ítélete szerint is a szombathelyi kézirat volt a leghitelesebb, ennek alapján dolgozik, noha látja problémáit. Felsorolja a bennük található üres lapokat, ezek szerint beírandó, talán elveszett, talán tisztázandó versek helyei, a gyűjtemény ezek szerint hiányos, sőt nem egészen rendezett. A költő „majd minden leírás- és elrendelésbeli szorgalom ’s kíváncsú figyelem és vigyázat nélkül” írta ezt össze,¹⁰¹ így tehát problematikus, mennyire őrzi a költő szándékait. Batsányi tudta, hogy Révai egy másik kéziratból is dolgozott, de azt nem ismervén, nem dönthette el, melyik volt a későbbi. Kétségtelenül csiszoltabbnak tartja a szombathelyit, az onnan hiányzó verseket Révai alapján kell közölnie. Ám mint majd a kötet összeállításából kitetszik, bizonyos meggondolások alapján nem minden verset vett át.

Batsányi tehát nem minden esetben támaszkodhatott a szerzői szándékot, a „saját különösséget” mutató kézira-ra, azt írja, a kéziratot addig követte, „a’ míg lehetett és kellett”.¹⁰² A nem mindig „kellett” itt ismét azt igazolja, hogy szükség volt a tökéletesítő korrekcióra, ha nem is minden esetben. Batsányi maga próbálja, legalább a maga számára, legalább eligazodásként tisztázni a „lehetett” és „kellett” javítások irányelveit. Lajstromba

¹⁰⁰ BJÖM, III., 134.

¹⁰¹ BJÖM, III., 128–129.

¹⁰² BJÖM, III., 134.

szedi a leginkább feltűnő vétségeket, s négy típust sorol fel: „Faludinak versei t.i. hibások némelykor az értelemre, 's a dolognak természeti mivoltára, némelykor a' verspárosításnak közönségesen bévett, és az efféle szabadabb sorokban igen szükséges, azért megszeghetetlen regulájira, 's különösebben a' véghangok egyenlőségére, vagy tökéletes összevezengésére, némelykor a' szép mesterségbeli jobb, igazabb, tisztább és kényesebb ízlésének törvényére nézve, néha pedig, noha ritkábban, sőt igen ritkán, a' magyar nyelvnek saját tulajdonságára, igaz természetére tekintve.”¹⁰³ A tipizált, a javításra szoruló hibák jegyzéke azonban itt sem ad egyértelmű eligazítást, annál kevésbé, mivel Batsányinál az írói különösség tiszteletébe beleértődik a szabályok áthágásának lehetősége, annak tudata, hogy a „regulák” kötöttségeinél magasabb rendű érték a költői szabadság: „Nem kell t.i. a' Poétát, az igaz költőt, sem külső függetlenségére, sem belső, vagy elmebeli tellyes szabadságára nézve, szükségtelen, kemény regulákkal nyomni, szorongatni, vagy mindég minden szavait latba vetni.”¹⁰⁴ Nagyon világosan leszögezi azt is, hogy a regulák betartása, a mérhető hibátlanság még nem érdem, költőre, kiadóra egyaránt érvényes a latin mondás: ha elkerülöm a hibát, még nem érdemlek dicséretet. A hibátlanság ugyanis a „költés- 's versalkotásbeli kíváncsatos tökéletességnek csak egy kis része; mert a' hibátlanság, mint valóságos tsekélység, a' poézisban nem érdemelhet dicséretet. Vitavi culpam, non laudem merui.”¹⁰⁵ Innen nézve viszont még inkább probléma (elvben és gyakorlatban), mi számít hibának, s mi elfogadható különösségnek?

Batsányi érzékeli a dilemmát, s helyenként megoldásokat keres. Javításaiból úgy tűnik, hogy a különösségek elismerésénél mégis erősebb benne a normatív mércének megfelelés igénye. A szokatlan nyelvi alakokat inkább hibának s nem elismerhető, egyedi változatnak tartja. Szerinte a nyelvi kihágásoknál nincs mentség, „ezen hibákat sem a' Poétával beszélgető

¹⁰³ BJÖM, III., 142.

¹⁰⁴ BJÖM, III., 177.

¹⁰⁵ BJÖM, III., 146.

Parasztnak eggyügyűségével, sem a 'versszerzésbéli szabadság' nevével nem lehet menteni."¹⁰⁶ Az ilyenfajta „hibákat” könyörtelenül javítja, átírja, természetesen most is a saját nézetei szerint. Különösen sok a helyesírási korrekció: ypszilonista, lágyító, hosszú hangzókat érvényesítő helyesírást követ: *ülj* – *üllj*, *hagyhatja* – *hagyhattya*, *hitván* – *hitvány*, *ti* – *tí*. Javítja a másféle nyelvjárás, másféle szóhasználat szerinti írást. Érezhetően az irodalmi nyelv igényével: *fenyősben* – *fenyvesben*, *váras* – *város*, *megdicsirik* – *megdicsérik*. Az értelmi vétségek korrekcióiban pontosságra törekvést látunk itt is: *irat pecsétjére* – *met-szet pecséttyére*; az „értelem”, azaz a maga belátása szerint átírja helyenként a központosítást: a felszólításhoz pl. kiteszi a Faludinál elmaradt felkiáltójelet, kettősponttal helyettesíti a vesszőt, ha úgy ítéli világosabbnak.¹⁰⁷

Batsányi a rímelésben is talál nem menthető hibákat, a javítás során aztán át kell írnia sorokat. *Te légy a mi szószolunk, Föld remülvén oltalmunk* – írta Faludi, Batsányi itt értelmi hibát is javít a rím mellett: *Te légy a mi szószólonk, Föld rengvén, oltalmazónk*. Gyenge rímnek tartja a *lehet* – *tett*-féle párosítást (ezt a *Cupido* című versben nem javítja ugyan, de észrevételezi), s utószavában hosszan fejtegeti a tiszta rím szükségét, maga még a háromféle *e* hang megfelelését is megkövetelné.

Erősen vitatható, amit Faludi értelmi, ízlésbeli fogyatékokosságairól mond. Kifogásolja (bár nem javítja), hogy Diána az *Erdő* című versben arany puzdrát tart kezében; ennek szerinte az istennő vállán van helye, innen tudja a nyilakat kiemelni. De vajon Faludi nem azt akarta-e megírni, hogy Diána a harcra épp csak készülődik, s a puzdrát kézbe vevő mozdulatot rögzíti? Ízlésbeli hibának tartja, a Nádasdihoz szóló versben a *Gázoltuk büdös véreket*, s a *Rágjuk apróra szíveket*, szerinte ez „felette kemény, s igen kegyetlen vadságot tükröző hiba”. Mint dicséréttel említi, Révai az utóbbi példában a *rágjuk* helyett *vágjuk* szót hozott, ezt veszi át maga is, avval a mentséggel, hogy az „igen jámbor Keresztény, igen emberséges Ember” nem

¹⁰⁶ BJÖM, III., 147.

¹⁰⁷ Batsányi ebbéli javításairól l. még NÉGYESY, 1900. (passim).

¹⁰⁸ BJÖM, III., 148–149.

gondolhatott illet, itt „tsak a' Poéta, a' Versszerző hibázott”.¹⁰⁸ Kérdés, hogy jogos-e a szétválasztás, s vajon ez valóban mentesség-e? Háttha az erős szavak éppen a harci elvadultságot akarták éreztetni? S ennek érvényesítése vajon nem „poétai különösség”-e?

A „szép mesterségbeli” hibátlanság jegyében töpreng ő is az *Erdő* felépítésének korrigálása felett. Mint láttuk, Révai a költő szándékát tiszteletben tartva a Faludi által mellőzött kilenc strófát elhagyta a szövegből, de közölte a lap alján. Batsányi más megoldást keres. Hosszú elemzést ír a versről,¹⁰⁹ ebben a minden alkotást bélyegző „belső titkos elrendelés”, a „néha igen mesterséges, és még-is igen természetes, öszvefüggés” rendjét keresi, s ennek jegyében mértékeli az elhagyott versszakokat. Úgy látja, hogy a vers három részében az egyes napszakok erdei mulatságának képét, hangulatát írta le a költő, ám a „reggeli és délutáni mulatságok között, szembetűnő nagy üreg van, melly (helytelenül elmaradván a' *dél*, s ez által a' szükséges *átalmenetel*) az Éneket egyszerre ketté vágja”.¹¹⁰ Batsányi a javítás és a szerzői akarat tiszteletben tartása dilemmájában keres megoldást, s ő a vers „eredeti belső tiszta épségét” akarja helyreállítani. Ezért az elhagyásra ítélt strófákból beemeli a szövegbe a szerinte hiányzó, az átmenetet festő szakaszokat, s úgy vélte, hogy ezzel Faludi szándékát érvényesítette. Valójában azonban nem tett mást, mint korrigálta a költő korrekcióját, s korántsem menthető fel az önkényesség vádja alól. Megkérdendő ugyanis, hogy vajon a hibásnak tartott kihagyásos szerkezet nem tartozik-e a „szerzői különösség” körébe? S vajon hiba-e? Háttha Faludi nem a klasszicista ízlésnek megfelelő világos „öszvefüggést” akart megörökíteni, hanem csak egyes képeket; s háttha csak egy-egy napszak leírása volt a célja? Batsányi azonban mandátuma magabiztosságával ítélkezik Faludi javítása felett, ő dönti el, hogy belőlük mi az érvényes vagy érvénytelen.

Dugonics szintén magas mércét szab munkájának, ő szintén

¹⁰⁸ BJÖM, III., 137–140.

¹¹⁰ BJÖM, III., 137.

a lehető legtökéletesebb kiadványra készül, „minden tetemes hiba nélkül”, „minden elő-fordúlható hibáktól mentes” szöveget akar adni.¹¹¹ Gyöngyösi esetében ez különösen nehéz feladat. Révai már 1782-ben erős szavakkal minősíti az előző kiadásokat: „ki-ki tudja, melly rusnyául és hibáson lettenek legyen mind ekkoráig ki-nyomtatva ama ritka elméjű Gyöngyösinek versei,¹¹² s mint láttuk, kiadását maga is felvette többkötetes terveibe, erre azonban nem került sor. Dugonics tisztában van a rá váró munka nagyságával és bonyolultságával, irányt mutatónak, mértéknek ő is a szerzőt tartja: „Gyöngyösit magával Gyöngyösivel egyeztettem.”¹¹³ Ám ő is, miként Révai és Batsányi szembekeverül az iratok ellentmondásos tanulságaival, különféle problémáival. Mi a teendő például, ha a kézirat és a nyomtatott szöveg erősen eltér egymástól? A nyomtatást látta a szerző; melyik a hiteles? Dugonics nem tudott minden esetben dönteni, mint már kitűnt, a *Palinódia* mindkét változatát felvette könyvébe. E műnél problémát jelentett a címcseré is: először *Nympha* volt; Dugonics ugyan nem helyesli a változtatást, de elfogadja a szerző akaratát követve. Problematikus, ha a költő név nélkül adta ki némely munkáját, mint a *Cupidót*, s ráadásul kételyei támadtak az egyes részek, a „vastagságok” hitelessége felől. Ezek ugyanis tudomása szerint a kéziratból hiányoztak, ám Dugonics ebben tévedett: egy hiányos, 1695-ből való másolatot vélt eredetinek.¹¹⁴ Filológiai ösztönére hallgatva, végül a megőrzés mellett döntött, annál is inkább, mert „olgy hasonlók Gyöngyösi verseihez”.¹¹⁵ Fenntartásait azért jelzi: „álló bötűkkel” hozza a bizonyosnak tartott Gyöngyösi-szövegeket, „fekvő bötűkkel” az általa bizonytalan szerzőségűnek vált részeket.

A legnagyobb gondot számára a *Murányi Venus* szövege okozta. Itt, minthogy a hiteles változathoz nem tudott hozzájutni, az 1775-ös kiadásból dolgozott, s a „tetemes hibákat”, az értel-

¹¹¹ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., III.

¹¹² KÓKAY, 1981., 364.

¹¹³ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., IV.

¹¹⁴ BADICS, 1939., 177.

¹¹⁵ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LVIII.

¹¹⁶ BADICS, 1914., 1. k. 229.

metlennek tartott helyeket a maga belátása szerint javította. Dugonics tudta, hogy csak egy rossz kiadást szerezhette meg, némely értelmetlenséget és javítását ki is emeli előszavában: *fel szísz szorongattya* nála *félsz is szorongattya, pesg világossága – est világossága*. Csakhogy a hiteles, az általa nem ismert szövegben e kitételek nem is szerepelnek, javítása így kétszeresen rossz. Dugonics joggal panaszkodik a nagy, de kétes értékű munka fáradtságára, ennek tudatában keres mentséget: „Ezzel ha el-nem-értem-is Gyöngyösinek gondolattját, leg-alább a’ verset érthetőnek tettem”; e törekvés a reménytelenség mellett, mint vallja, „nagyobb munkámba került, mint Herkulesnek Augiás’ Istállójának ki-tisztítása”.¹¹⁷ S még inkább bosszankodott volna, ha tudja, hogy jelentős kihagyások is csonkították a szöveget, s így végül ő, minden jószándéka, fáradozása mellett egy újabb rossz, sőt hiányos kiadást adott. Javításainak irányát, karakterét inkább olyan műnél érdemes számbavenni, amely-nél megbízhatóbb alapjai voltak, ilyen a *Kemény János emlékezete*.

Dugonics az 1799-i lőcsei kiadást szerezte meg, ezt az általa hibásnak tartott szöveget szembesítette a kézirattal. A műnek két hiteles kézírata van: a Gosztonyi codex és a Nyitrai codex, Dugonics ez utóbbit használta,¹¹⁸ eredetinek vélte, noha csak jó másolat. Ehhez igazodik, ennek nyomán közli az elő-beszédet, továbbá olyan részeket, szakaszokat, amelyeket Gyöngyösi kihagyott, némelyikét politikai megfontolásból. Ilyen a III. könyv 4. részében a német hadseregről, az elkorcsosult ifjakról szóló sorok.¹¹⁹ Javításairól Badics Ferenc azt írja, „sok önkényes változtatás” jellemzi.¹²⁰ Az önkénynél nála jellemzőbbnek tűnik az értelmi, nyelvi pontosság, az általa vélt helyesség igénye. Ide tartoznak helyesírási javításai. Kiigazítja a kettőzés elmaradását: *halgat – hallgat, álhattya – állhattya, közt – közt, s mint az utóbbi példából jól látszik, ő is, mint mindenki, a maga tu-*

¹¹⁷ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XXVI.

¹¹⁸ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XXXIX., XLII.

¹¹⁹ BADICS, 1927., 2. k., 359., 362., 406–407.

¹²⁰ BADICS, 1927., 2. k., 377.

dása, nyelvszokása szerint jár el. Így javít ragokat: *társsa* – *társsa*, *testi* – *testje*; a *-bul*, *-bül* nála *-ból*, *-ből*, s ugyanígy: *mellybül* – *mellyből*, *alkalmatosságtul* – *alkalmatosságtól*; a maga helyesírása szerint nagybetűvel írja át a fogalmak nevét: *Szép, Jó, Hír*, s kiigazítja a régies, a tájnyelvi változatokat: *véle* – *vele*, *setét* – *sötét*, *ragyagványi* – *ragyogványi*.

Dugonics előszavában megrója Gyöngyösit, hogy „nem sokat vigyázott”, az *aki*, *amely* helyes használatára. Példája: *a’ Sas, ki a’ levegőben száll*, szerinte itt *melly* lenne helyes, minthogy nem személyről van szó.¹²¹ A szövegben ugyan ezt meghagyta, másutt viszont javít: *De az okos elme a’ ki röpi* – nála *a’ mely*; *A’ szerellem a’ ki* – átírva *mely-is-re*. E korrekcióval azonban a régiesebb, a megszemélyesítő költői szemléletet is átalakítja, modernizálja. Átír néha szavakat is: *éji homály* – *égi homály*, *csalt vét* – *csejt vét* – ezeknél még gondolhatunk félreolvasásra, de az *Ur Fiak* – *Ifiak* cseréjénél már nem. Legradikálisabb átírásai a pontosság igényéből származtak. Szórendi változtatásaiban a nyelvhelyességre és a hangsúlyok erősítésére törekszik: *Bal felől Simon van* – *Bal felől van Simon*; *A’ vadászó helyhez azomban jutának* – *Azomban a’ vadász-helyre eljutának*; másutt a nyelvtani alak helyeshítésével, szócserevel pontosít: *Csonkák a’ fülei*, *az hajtást vigyázza* – *Csonka füleivel...*; *Hogy erőss ugrását nehezen állhattya* – *...csak alig állhattya*; *Hogy vigyázzon minden* – *Hogy vigyázzon kiki*. Kétségtelenül van olyan javítása, ahol a helyesség jegyében a költői ábrázolást alakítja át. Kemény érzelmeinek hányódását Gyöngyösi így festi: „*A’ kiért sok gonddal szívemet terhelem Mások szeme előtt noha nem tettem*”. Dugonics ezt úgy tartja helyesebbnek, hogy a gondok tárgya inkább az ügy legyen, s ne a személy, s a hős inkább palástolja érzelmeit: *A’ miért sok gonddal szívemet terhelem, Mások szeme előtt noha még tettem*. Van ahol a szöveg félreértése, nem értése miatt ír át: a vadászat egy pillanata így fest Gyöngyösinél: *Vigyázz ám, rád a Nyúl* – *azomban kiáltják* – Dugonics nem értette, hogy az „ám rád” rád jön-t jelent, a fel-

¹²¹ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LIV-LV.

kiáltásból kutyaneyet alakított: *Vigyázz! Am-rád a' nyúl.*

Van aztán olyan átirása, amelyet a filológiai hitelesség jegyében követett el. Az I. könyv 2. részének 50. versszaka az 1693-as, autentikus szövegben így hangzik: *El ütik tsak hamar messze nem úzhetik, Hogy vigyázzon minden, ujonnan hirdetik. Egy Őzet vernek fel. Keményre kergetik, Hol az Hylax s' – Phylax sűrőn térengetik.* Dugonicsnál így olvasható: *El-ütik csak hamar, messze nem bocsáttyák, Hogy vígvázzon kiki, újjonnan kiálttyák. Egy Őzet kergetnek, Keményre hajtatttyák. Hiláks az, és Filáks, a-kik megugrattkák.* (sic!) A szócserékkel rímeket, a rímekkel sorokat, leírásokat változtatott meg – ám ezt nem önkényből tette, hanem az általa ismert, eredetinek vélt nyitrai codex kézírata alapján.¹²² De az igazsághoz tartozik, hogy azért ezt sem követte teljesen, s korrigálta Gyöngyösit is: így jelzett nézete szerint a *minden* helyett pontosabbnak tartotta a *kiki*-t. Javításairól összességében elmondható, hogy akad ugyan szövegében tetemes átalakítás, de nem sok, s hogy mandátuma jegyében a tökéletességre, hibátlanságra törekszik, s ez nála a normatív igényű helyességet, pontosságot érvényesítő korrekciót jelent, „önkénybe” is ennek jegyében téved. Ami magyarázat, de persze nem mentség.

Kazinczynak rossz véleménye volt Dugonics munkájáról, „feleltette szerencsétlen Kiadónak” tartotta őt.¹²³ Fenntartásait nem részletezte, de valószínű, hogy mint mindenben, Gyöngyösi munkáit illetően is jobban tájékozott, pontos ismeretekkel rendelkező literátor. Rádaytól tudhatott a Dugonicsnál hiányzó művekről, a *Murányi Venus* hiteles kiadásáról s a későbbiek hibáiról (erről egyébként Dugonics is tudott), s így tisztában volt avval, hogy a kiadással fölösleges, hiteltelen munkát végzett. „Dugonics nem használta, hanem ártta, hogy kiadta Gyöngyösit, mert most már kiadni nehezebb lesz, pedig nagyon ille-ne” – írta 1814-ben.¹²⁴ Kazinczy véleményét „igazolja”, hogy hosszú időre valóban Dugonics könyve lett az alapszöveg, még

¹²² BADICS, 1927., 2. k., 381.

¹²³ KazLev., XII., 383.

¹²⁴ KazLev., XII., 154.

Toldy kiadása (Gyöngyösi János válogatott poétai munkái) 1864-ben is erre épül, s 1914-ig kellett várni Badics Ferenc kritikai kiadására. Az azonban bizonyos, hogy Dugonics munkája nem a mandátumával való visszaélésből, nem hibás alapelvekből, nem a ráfordított munka kevéssége miatt volt „szerencsétlen”, hanem azért, mert ismeretei, anyaga volt sajnálatosan hiányos, kevés. Objektív megítélését Horváth János alapján fogadhatjuk el: „megrontott szövegű, utánzott Gyöngyösi adhatott először igazán alkalmat szövegkritikára, s általában filológiai feladatok megoldására új kiadójának, s Dugonics e feladatot, ha nem mindenkor végérvényesen oldotta is meg, de igen józan s megbecsülést érdemlő filológiai érzékkel fogott hozzá.”¹²⁵

Kötetrend; a művek köre, a művek rendszere

Többféle problémát vet fel a kiadók számára a kötetek összeállítására. Már a javításoknál is felmerült a kérdés, hogy figyelembe kell-e venni minden iratot, például a fiataalkoriakat, a kidolgozatlanságot őrzőket is? Itt különösen nagy kérdés, hogy mi az eljárás, ha maga a szerző rostált? S mi legyen azokkal a művekkel, amelyek nem feleltek meg a kor igényeinek, a kiadói mandátum céljainak, sőt esetleg ütköztek azokkal? E kérdések főként a kiadandó művek körére vonatkoztak, s ez jóval több, jelentősebb probléma a pusztán mennyiség kérdésénél. A könyvekben, az életművekben ugyanis koruknak szóló, eszméiknek megfelelő értékeket reprezentálnak, a munka egészének ezt kell képviselnie, lehetőleg egységes arculattal. A teljesség irányát szabó lehetett a gyűjtőmunkában, a szerkesztésben azonban nem, a válogatás nélküli összes írás kiadása nem felelhetett meg a mandátumukkal vállalt szolgálatnak. E kérdéskörben az eszményeknek megfelelő tökéletesség és a mindent megőrzés szán-

¹²⁵ HORVÁTH, 1980., 188.

dékának ütközését élik át. A választott szerző nagyszerű alkotó, példakép, akinek minden sora érték valamiképpen, ám egy-egy műnél szembesülnek az esetleges értékfogyatékokkal. A szerkesztett egész és az egyes műveket mérlegelve kellett dönteniük.

A másik probléma a kötetbe fölvetett munkák rendje. Többségükben rendezetlen vagy formális szempontok szerint összeállított kéziratokkal dolgoztak, ezt egy tökéletesnek óhajtott kiadványban nyilvánvalóan nem követhették. A szerző „akarattya” e téren kevés fogódzót adott számukra. Milyen elvet kövessenek tehát? Mandátumukból indulnak ki itt is: a céljaikat, programjaikat képviselő példakép vonásait akarják kiemelni úgy, hogy azok az alkotó jellemző vonásait, a mintául szolgáló sajátosságokat domborítsák ki. Mandátumukba tartozott a műveltségre, az ízlésre oktatás és nevelés, a kötetek felépítésében ezt szolgálják a jellemző irányok, műfajok, csoportok rendszerre emelésével. A szerkesztésre konkrét mintát, eligazítást ugyan kevésbé találtak, voltak azonban nagytekinélyű példák: az ókori klasszikusok, s főként Horatius opera omniaiban. Innen főként a műfaji rendezőelvet vették át, de korántsem mechanikus módon: változataikban mindenkor a szerzői adottságokhoz, karakterisztikus vonásokhoz igazodtak. A szerkesztés elveit és gyakorlatát a művek köre és a művek rendszere két kérdéskörben tekintjük át.

Révai az első Faludi-kiadásban széles körűen határozza meg a felveendő művek körét, a mindent megőrzés szándéka itt még erős, a költő bemutatását a lehetséges teljességgel akarja elérni. Kiad minden birtokába jutott írást: az említett drámán és szólásgyűjteményen kívül felveszi ide a kéziratban talált latin költeményeket, a Faludinak tulajdonított francia nyelvű verseket a saját fordításaival együtt. Úgy tűnik, hogy e kiadványban elsősorban a tudásgyarapítás volt a célja, felvett valamennyi okulásra érdemes iratot, válogatás nélkül. Szintén a felvilágosítás, az oktatás jegyében csatolja a kötethez a maga Batteux-Ramler nyomán készült poétikai értekezését is a pásztorköltészetéről. S természetesen a legnagyobb értéknek tartott költői

művek szerepelnek a kötet élén.

A második kiadásban más elvet követ. Révai már szembesült a különféle kéziratok tanulságaival és problémáival, látnia kellett, hogy a szerző nemcsak javított, hanem rostált is. Mint írja, Faludi több verset írt különböző kérésekre, nyilván alkalmi költemények lehettek, amelyeket aztán elhagyott, talán megsemmisítette őket, mivel „el nem fogadta többé”. S ha a költő rostált, rostálhat a kiadó is. Révai most válogat a verseknél: elhagyja a *Felfuvalkodottnak megfordúlt szerencséje* és a *Megfordúlt szerencsén való epekedés* drámából való betétverseket, nyilván jelentéktelennek tartotta őket. Döntenie kellett aztán a bizonytalan szerzőségű iratokról. Itt aránylag egyértelműen határoz: „Az írás' módjának egyenlősége tett a' jobbakról bizonyosabbá, hogy ő tőle valók”.¹²⁶ Az „írásmódot” nem határozza meg közelebbről, de világos, hogy az elsősorban nem a kézírásra, hanem inkább a művek megformálására, költői, nyelvi, verselési szintjére vonatkozik, ezt „keményebben vizsgálva” válogatta ki a „jobbakat”. Így vette fel a gyűjteménybe *A hajnal*, a *Nem mind vigaság a vigaság*, a *Búcsúzó ének* c. verseket, s csatolja még *Az újdön új politia* címűt, ezek azóta is szerepelnek minden Faludi-kötetben. Révai most úgy véli, hogy legfőképpen a tökéletes alkotások bemutatása felel meg céljainak, ezek reprezentálják méltóan a költőt, ennek jegyében hagy el műveket az első kiadásból. Nem veszi fel ide a latin, a francia verseket, mert „nem olyan ezekben Faludi, mint a' Magyarbann”, közlésükkel csak „homály terült nevére”,¹²⁷ nem közli a saját műfaji értekezését sem, ezt külön szeretné megjelentetni.

A szomorújátékot azonban ide is felveszi, azt írja ugyanis az első kiadásban, hogy „a' Játékok is a' Költeményes Karhozz tartozók.”¹²⁸ Magyarázat a líra bizonytalan besorolásából adódik. A korban még használt Piscator költészettanában (*Artis Poeticae praecepta*) például a drámai műnemhez tartozott az

¹²⁶ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 6.

¹²⁷ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 6.

¹²⁸ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 17.

¹²⁹ BÁN, 1971., 36.

ecloga és a szatíra;¹²⁹ Szerdahely négy kötetre tervezett költészettanában¹³⁰ az elbeszélő műfajhoz sorolta a balladát, a románcot és az idilleket. A képlékeny osztályozást a műfaj lényegi meghatározottságának bizonytalansága okozza: igen változóan, változó szempontok szerint értelmezik a líra sajátosságait, hol a hatás és célszerűség, hol a közlésmód, hol a formai jegyek alapján. A líra és a dráma együvé tartozásának alapja főként a leírás és a verses forma: Piscatornál és Szerdahelynél a dráma tetteket ír le, az említett műfajok emberi viszonylatokat, állapotokat. Feltehetjük, hogy Révai is e megfontolások alapján vélte összekapcsolhatónak a drámát a Faludinál gyakori leíró költeményekkel, idillekkel. Problémái lehettek a szógyűjteménnyel. Kiadói mandátumában erősen hangsúlyozta a nyelvapolás szolgálatát, Faludi jegyzékében az „igaz magyarság” példáit ítélte hasznosnak és értékesnek. Ám a gyűjtemény nem illett az aránylag egységes műfajú kötetbe. Dilemmáját mégis az írás közlése javára döntötte el: hozza itt is, a könyv végén. A kiadás egészét az érték jegyében állította össze, vezérelve itt nem a teljesség, hanem inkább a céljaihoz és a szerzőhöz illő tökéletesség megközelítése.

Másféle rostálásra kényszerül Batsányi az Ányos-kötetben. A híradás (1788) és a megjelenés (1798) között eltelt tíz esztendőben Batsányi túlon túl is jól megismerte a hatalom erejét, beavatkozását sorsokba, művekbe. Számolnia kellett a cenzúrával, olyannyira, hogy már a kötet tervezésénél, előzetesen is kihagy műveket. Azt írja előszavában, hogy csak azok a versek hiányoznak a könyvből, amelyek „nintsenek kezemnél, vagy pedig nem nyomtatni valók”.¹³¹ A „nem nyomtatni valók” főként politikailag kifogásolható írások. Teljesen elhagy négy episztolát (*Barcsayhoz* 1781. július 27., december 30., 1782. február 4. és egy *Megyesi Somogyi Jánosnak* címzettet).¹³² Ezek valóban fennakadtak volna a cenzúra hálóján: „nemzetünk minapi halottas pompájáról”, vérrel szerzett és megírt jogokról, „sze-

¹³⁰ Megjelent ebből a *Poesis Narrativa* és a *Poesis Drammatica*. Buda, 1784.

¹³¹ BJÖM, II., 118.

¹³² BJÖM, II., 479.

génység és rabság kínos igájáról”, a vallásszabadság óhajáról, a tovatűnt magyar dicsőségről szólnak e versek, a cenzúra szempontjából mindegy volt, hogy milyen eseményekkel kapcsolatban. Batsányi javításainál látható volt, korrigált erkölcsi szempontokból is, az *Érzékeny gondolatokból* mellőzött, illetve átirított stórlákat, sorokat. Kényszerűség és óvatosság keveredik az előzetes és a kényszerített csonkításokban, javításokban. Néhány vers ismereteinek hiánya miatt maradt ki. Minthogy a költőnek csak egyik kéziratot gyűjteményét ismerte, a másokban, az esztergári codexben találhatóak így hiányoznak könyvéből. Ezek az *Alexis* című vers, valamint költői levelek: három Ányos Jánosnak írott, kettő Kreskaynak, egy-egy Bartsainak, Hérits Vincének, Gadótzai Róth Klárának, Virág Benedeknek. S kimarad az itt található *Kalapos király*,¹³³ bár ezt ismerve sem vette volna fel, cenzurális meggondolásból. Elhagyta, nem tudni, miért a Kazinczy Orpheusában (II. k. 266–7) közölt *Calliore* (később *Titkos Polyxena*) című verset;¹³⁴ talán Kazinczy iránt erősödő ellenérzései miatt nem olvasta a lapot. S nem közölte az általa ismert kéziratból Báróczi Young-fordítását, s Ányos hozzá intézett levelét, valamint mások Anyoshoz írott prózai és verses leveleit, nyilván a kötet egységének kedvéért.

Batsányi Faludi-kiadásában a példaképként állítás még erősebben motivált óhaj, mint volt Révainál. A nyelvújítás ellenében Faludi az „igaz magyar költő”, s mindenekelőtt ő a vitathatatlan tehetségű, a mintaképkötő. Ennek alapján válogatja műveit. Természetesen nem veszi fel a Révai első kiadásában található francia verseket. Ezek, mint írja, nem Faludi művei, s meglehetősen értetlenséggel nézi, hogy „mi okból, és mi végre írta legyen ezeket a’ mi Poétánk a’ magyar versei közé?”¹³⁵ Pedig esetleg gondolhatta volna, hogy az ismeretek körét, a tetszést, Révai pedig Faludiénak vélt nyelvújítását, érdeklődési irányát demonstrálta. Az ő célja azonban más: „ebben az új kiadásban semmi olyas költemény helyet nem foglalhat, és közre nem

¹³³ CSÁSZÁR, 1907., 242.

¹³⁴ BJÖM, II., 477.

¹³⁵ BJÖM, III., 128.

botsáttathatik, a' melly Faludinak poétai szép híréhez nevéhez méltó nem volna, 's ezen jeles nagy Költőnek ditsóságát valamiképpen homályosíthatná."¹³⁶ Programjából már kitűnt, hogy 1821-ben csak a „valóságos poéták” munkáit tartja megjelenésre méltónak. S most leszögezi azt is, hogy a teljességet célzó mennyiség sem méltánylandó szempont: a „verseknek száma, vagy sokasága, különben-is igen keveset tesz a' poézisban.” A kiadó mandátumába ez szerint most a szerző nagyságát elhomályosító alkotások kiszűrése szintén beletartozik, megválogathatja a hiteles, eredeti műveket is. „Faludi' Kiadójának-is, felvállalt kötelessége 's tulajdon maga poétai érzése szerént, nem azt kell óhajtania, hogy a' versek számát *sokkal*, hanem tsak azt, hogy *több jóval* szaporíthassa!” Azaz a teljességet itt egyértelműen háttérbe szorítja a minőség igénye. Ennek jegyében kifogásolja, hogy Révai gyűjteményében „van egynehány olyanféle darabotska, a' mellyet soha sem kellett volna elfogadni, s a többivel együtt kinyomtatni, ha bár a' Poétának saját keze' írásai között találtatott, 's valóban ő-tőlle származott-is.”¹³⁷ E nyilatkozat azért is érdekes, mert egyértelműen kimondja, hogy a maga számára a kézirat korántsem teljesen irányadó, a művek körét igényei, mércéi szerint a kiadó jelöli ki.

E minőségérvényesítő elvből következik, hogy a szerző „szereletsétlen órában költt elme-szüleményeit”, a „mondva tsinált, erőtlén és kellemetlen” verseket el kell hagyni. Ám a szerző nem húzta át, nem kérdőjelezte meg semmivel ez alkotásokat, s ha, mint Batsányi, tiszteli az alkotói szándékot, dönthet-e elhagyásukról? Batsányi tudatában van a problémának, s talál is feloldást. A leghitelesebbnek tartott, szombathelyi kézirat versgyűjteményéről írja, hogy Faludi „az ebben található költeményeket többnyire tsak úgy, tsak a szerént írogatta öszve, a' mint egymás után eszébe juthattak, vagy kezébe kerülhettek”.¹³⁸ A kézirat tehát nem tisztázat, nem mutatja a szerző letisztult

¹³⁶ BJÖM, III., 64.

¹³⁷ A három idézet BJÖM, III., 64–65.

¹³⁸ BJÖM, III., 128–129.

szándékát, így sem a javításoknál, sem a művek körénél nem ez az eligazító, a tökéletesítés munkáját, a válogatást a szerző helyett megteheti kiadója, sőt meg is kell tennie. Ennek jegyében válogat: elhagyja az alkalmi versnek tartott *Búcsúzó éneket*, s természetesen nem veszi fel a szomorújátékot, a szógyűjteményt sem, mert e két munkának szerinte a „Poéta Magyar Verseivel legkevesebb összefüggése sinsz”, a kötetet „ok nélkül és haszontalanul vastagította”.¹³⁹ A költői kiválóságot szerinte a műfaji egység jobban demonstrálja.

Dugonics összes munkát akart adni, de egyes művekről nem tudott, egyesek hiteles példányát nem tudta beszerezni, s volt, ahol a nyomtatás és a kézirat jelentős különbsége okozott gondot. A kiadásába beveendő művek kijelölésénél több írásnál döntenie kellett azok hitelességéről is, ez egyes, esetleg névtelenül kiadott műveknél, s a mindent megőrzésre hajló Dugonics esetében különösen nehéz problémát jelentett. A név nélkül megjelent *Cupidót* beveszi gyűjteményébe, e műnél próbálja megállapítani a hitelesség eldöntésének normatív igényű kritériumait. Négy tényezőt sorol fel: „Először: így tanított bennünket a’ régi hagyomány, melly ezt mindenkor övének tartotta. Másadszor: a’ Könyvnek címje, melly Gyöngyösinek több munkáival meg-eggyez. Harmadszor: A’ Verseknak ékessége... Negyedszer: Mert kezeimnél vagyon Gyöngyösi Istvánnak maga keze írása, melly leg-nagyobb bizonsága tulajdon munkájának.”¹⁴⁰ Valóban a legnagyobb, sőt mondhatnánk elegendő bizonyíték lenne (más kérdés, hogy tévedett az eredetiséget illetően), ám Dugonics már az irodalomtörténész érveivel is nyomatékosít. A mű szerzőséget szentesítő utóéletét veszi számba, itt nem hivatkozik tényekre, s nem fejti ki nézetét, de nyilván úgy gondolta, hogy a megjelenés idején még bizonyos volt az író ismerete, s ez öröklődött tovább. A második érv a költő címadási sajátosságairól, azaz az analógia lehetőségéről szól; Gyöngyösi ugyanis szívesen adott munkáinak hosszú, körülményes címet (például a *Rózsa-koszorú* vagy a *Palinódia* esetében), ez

¹³⁹ BJÖM, III., 122.

¹⁴⁰ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LVI.

azonban barokk sajátság, s korántsem egyedi jelenség korában. A szerzők a címekben mintegy összefoglalták, magyarázták művüket, oktatták, irányították vele az olvasót. Ez az analógia tehát kétes értékű bizonyíték. A harmadik érvben a művet értékelő irodalmár véleménye szólal meg, de kifejtetlenül. Dugonics ugyanis részletesebb elemzés, a költőre jellemző sajátságok bemutatása nélkül hivatkozik a művek rangjára, így tehát nem kellő súllyal erősíti meg a szerzőség érveit, amelyek összességükben változóan meggyőzőek.

Dugonics aztán az egyes esetekben válogatva és váltogatva hivatkozik egyik vagy másik érvére. Elő-intése végén felsorolja és röviden bemutatja a Gyöngyösinek tulajdonított munkákat. Első helyen a *Daedalus templomát*, amelyeket e korban többen is Gyöngyösi műveként tartottak számon (így Ráday, Kovásznai Sándor¹⁴¹), s mint Dugonics írja, Faludi is. Dugonics egy név és évszám nélküli kiadást ismer, s nem tartja a költő művének. Bizonyítékul három érve van: nem tartotta annak a hagyomány, ám ez hiányos ismereten alapult, ennek maga is ellentmondott egy adalékával; érthetetlen állítása, hogy azért sem lehet az Ovidius nyomán készült mű Gyöngyösié, mert ő soha nem fordított – miközben maga közli és taglalja a Heliodorus-átdolgozást, a *Charicliát*; harmadik érve stiláris: „ugyan a’ versek nem rosszak”, hasonlítanak is a szerző munkáihoz, de „nincs még-is benne azon méltóság”, mely a költőben „tündöklék”,¹⁴² s ez sommásan megállapítva ismét bizonytalan érv, így nem meggyőző argumentációval kitagadja e Gyöngyösi-művet az összes munkák közül. A *Tunyogi Sámuel* hiteltelenségére hoz néhány gyenge strófát; hasonló, stiláris ellenérve van a *Tésla Mihályról* is;¹⁴³ az *Álom-könyv* esetében pedig sem ellene, sem mellette nem talál meggyőző érvet, kritériumaival nem szembesíti, végül nem közli, csak jelzi a mű hitelességének és álláspontjának bizonytalanságát: „Övé-é, nem-é, nem vitatom, se nem tagadom.”¹⁴⁴ A felsorolt munkák esetleges hitelessége mellett kiadás-

¹⁴¹ BADICS, 1939., 126.

¹⁴² DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LXXIV.

¹⁴³ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LXXVI–LXXIX.

¹⁴⁴ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LXXVI.

történeti érvet is hoz: mindegyike Gyöngyösi-művekhez (a *Kemény János*hoz, a *Palinódiához*) kötve jelent meg, de ez számára – joggal – nem elégséges bizonyíték. Szerinte inkább kiadói fogás, a gyengébb munkákat „kelendőbbnek lenni gondolták, hogy Gyöngyösi nevének pelséttyét rá üthették.”¹⁴⁵ Mint látható, az egyes, kétes származású munkáknál Gyöngyösi szerzőségét cáfolva nem veszi sorba a saját hitelességkritériumait, leginkább stílus érve hivatkozik, de csak ítél, s nem elemez. Kitagadó álláspontja mellett azért lehetett benne némi határozatlanság: az Elő-íntésben e művek felsorolásának, bemutatásának címe ugyanis „Gyöngyösi Istvánnak bizonytalan munkáiról”, s ebbe beleérthető, hogy van némi bizonyosság, ha ő nem is tudja elfogadni azokat (egy kivétellel igaza is van), ám nem nevezi őket mondjuk hamis vagy ál-Gyöngyösi műveknek. A legfontosabb érvet, a kézirat hiányát nem említi, nyilván már számbavette a kézirat fellelhetőségének megoldatlan problémáit. Kétkötetes kiadásában, bár ő teljességre törekedett, végül főként ismeretei hiányában, ezt nem tudta megvalósítani.

A kötetek rendszerének áttekintését érdemes Dugonics kiadványával kezdeni, jól megvilágítja ugyanis a szerkesztés egyik, a korra igen jellemző sajátosságát. A kiadó az előszóban, az életrajz után felsorolja Gyöngyösi munkáit „azon rend szerint, a’ mint egymás után tölle kiadattak”.¹⁴⁶ Ennek alapján azt várnánk, hogy a könyvben a művek is időrendben sorakoznak egymás után, ám ez nem egészen valósul meg. Az utolsó munkának tartott *Chariclia* kerül az élre, ez hosszú Elő-íntése mellett ki is tölti az első kötetet. Lehetséges, hogy ez az adódó terjedelmi szempontú megoldás Trattner-től való (látni fogunk hasonló jelenséget Kazinczy kiadásainál), de e szerkesztés általánosabban jellemző felfogásra is utal. Arra, hogy az alkotói pálya bemutatásánál az időrend, a belőle kirajzolódó, kirajzolható fejlődésrajz nem érdekes még, bemutatása nem tartozik a kiadói mandátum kötelezettségei közé. Dugonics életrajzában is csak mérsé-

¹⁴⁵ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LXXVI.

¹⁴⁶ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XVII.

kelten foglalkozik a művek időrendi tanulságaival, főként a keletkezésre vonatkozó magyarázatot ad: milyen szándék állott megírása, ajánlása, esetleges átalakítása mögött (legrészletesebben az eredetileg *Nympha* című *Palinódia* alakulást taglalja.¹⁴⁷) Dugonics itt a filológiai érdekességű tényeket sorolja (hogy Eszterházi Pál köszöntésére írta, de az érintettnek „nem találta kedvét”, hogy később átdolgozva, elhagyta az előszót és névtelenül adta ki), de óvakodik attól, hogy a mű alakítására, az alkotói módszerek formálódására valamely konkrét vagy általánosabban érvényes tanulságot vonjon le; mint kitűnt, nem fogadta el döntő érvennyel a szerzői akaratot az átalakításban, s a második átdolgozás helyett inkább mindkét változatot közölte.

Különben mint jeleztük, időrendi táblázata sem pontos: a *Murányi Venus* első kiadása 1664-ben jelent meg, s nem 1674-ben, a *Kemény János* 1674-ben, s nem 1693-ban, mint ő tudja.¹⁴⁸ Dugonics ugyan közelít a hirdetett időrendi szerkesztéshez (a második kötetben), de ez inkább formális szempont. Nincs ugyanis semmi nyoma, hogy a kronológia tanulságait a fejlődés, a megfelelések stb. szempontjából levonta volna; csak adalékai vannak, pályaképe nincs. Írók és kiadók inkább a tökéletes művel akarják demonstrálni munkásságukat, ezzel emelik meg az ekkor még bizonytalan írói rangot, s ez felel meg a folytonos tökéletesítést követelő klasszicista ízlésnek, alkotásmódnak. Herder hatása előtti korban vagyunk, a történeti elv elfogadása, kialakítása, s különösen az írói pályára való alkalmazása későbbi fejlemény, a kiadók ekkor inkább a mandátumukat meghatározó célok, eszmék szerint szerkesztik kiadványaikat.

Tanulságos példákat mutatnak erre a történetiséghez legközelebb álló Révai-kötet szerkesztési megfontolásai. Az Orczy-versek összeállításában az alkotó szándékait követi. Révai Orczytól 1786-ban rendezett verscsomót kapott. A kézirat nincsen meg, szerkesztettségét azonban elég világosan bizonyíthatja a szerző szavai: „kisdéd munkának”, „ezen könyvnek”, tehát körülhatárolt, készre alakított gyűjteménynek emlegeti verseit,

¹⁴⁷ A műre vonatkozó két idézet: DUGONICS–GYÖNGYÖSI, 1796., XXXI., LII.

¹⁴⁸ BADICS, 1939., 139.

az *Ezen munkához* című költeményben egyértelműen a kiadónak elküldhető, rendezett iratot jelez: „E' mázolt papírost küldé el nyomtatni, Könyvnek neveztetni, világra adatni.” Összeszedett gyűjteményről tudott Toldy is: „versei kéziratban forogtak a hazafiak között, és csak gróf Barkóczi Ferenc egri püspök, utóbb esztergomi érsek barátságos sürgetésére készítette azokat a szerény férfiú 1763 körül sajtó alá, de az érsek közbejött halálával ismét nyomtatlanul maradván, végre Révai Miklós nyerte ki tőle.”¹⁴⁹ E kötetben Orczy több verse keletkezett, de a sorrend nem a jelzett évszámokhoz igazodik. Példa a kötet közepéről: *Salamon egyik versére gondolat* 1762, *Egy ifjú úrnak, ki hadi életre adta magát* 1756, *A' tsendesség és jó nyugalom dicsérete* 1761, *Történetből talált írás* 1759. Az összeállítás inkább egy laza tematikus rendet követ. Elöl állnak az Orczy munkásságát leginkább jellemző alkotások: a bevezető vers után a Boëtius-fordítások következnek, ez demonstrálja a prózai előszóban jelzett fordító-költőt és a bölcselkedésre hajló karaktert. A versek törzsanyaga ez utóbbi vonulathoz tartozik, szólnak a békéről, a kormányzás elveiről, a mulandóságról s főként a hívságról; egy-egy leíró vers ékelődik közbe például a kártya eredetéről, a bugaci csárdáról; a kötet végén aztán amolyan összegezésféle olvasható az életmód, az erkölcs követendő elveiről.

Az Orczy–Bartsai-kötetet Révai úgyszólván darabonként szerezte meg, a sorrendet itt maga alakította ki, de úgy, hogy az Orczy-könyvben elfogadott szerzői mintát követte. A kötet élén Orczy verse áll (*Futó gondolat a' Szabadságról*), ez után Bartsai versei következnek, neve jelölése nélkül, az Orczyéhoz hasonló tematikus rendben. A Bartsaira jellemző hadi élet és költészet problematikáját bemutató művekkel kezd, következnek a bölcselkedők a hívságról, a békéről, a barátságról, az életmódról, közbeékelődik egy-egy személyesebb, udvarló vers Prónay Évához. Hasonló rendet követ a második részben, a szintén név nélkül közölt Orczy-verseknél. A fő vonulat itt is a bölcselkedés, főként az életmódról, a falusi élet dicséretéről, itt is talál-

¹⁴⁹ TOLDY, 1870., I., 173.

hatóak közbeszűrva leíró költemények a tokaji szüretéről, a bécsi földindulásról, személyesek a Tisza felmérő munkálatairól, s azok, amelyben barátja gondolataira, műveire reflektál, de itt sem időrendi, hanem tematikus összeállításban. Pedig a költői levelezésben ugyancsak helye lenne a kronológiának, hiánya nagyon is feltűnő helyenként. Előbb olvasható például Bartsai verse *Válasz* címen, kihívói: *Tisza méregetésekor, Fösvénységről a Tiszának méregetésekor* csak a második részben olvashatók az Orczy-művek között. Az időrend, különösen, ha a levelezés külön csoportba foglalta volna, kirajzolhatná a verseket ösztönző gondolatok megformálódásának útját; Révai azonban inkább a költőket jellemzően bemutató tematikus csoportok kialakítására törekedett. Beszédes példa erre, hogy a tudományok gyarapodásáról, a hívságok értékéről írott Orczy-versek után név nélkül következik két ideillő Bartsai-vers: *Tudományok' nevelkedéséről, budai feredőben, Arkádia le íratása*; úgy látszik, Révai számára a tematikus összeállítás fontosabb, mint a szerzők szerinti elkülönítés, vagy annak legalább jelzése. A *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei* egészében és címében is hasonló a *Költeményes Holmi Egy Nagyságos Elmétől* című Orczy-könyvre, hasonló elrendezése, hasonló zárása is: az életmódról, a vállalt életelvekről szóló összegező alkotásokkal fejezi be mind Bartsai, mind Orczy verseit; előbbinél az *Élete módjának változtatása*, utóbbinál egy Bessenyei Györgynek címzett episztola az életvitelről, a tudomány és élet kapcsolatáról. Révai összességében mindkét kötetben a jellemző költői témákat, irányulásokat akarta bemutatni, s nem a fejlődést vagy az egymásra hatásban az alakulás útjait.

A kronológiánál informatívabb rendszert keresett a Faludi-kiadásokban is. Az előszóban írja: „mint hogy épen különböző nemekre fel oszthatónak találtam Verseit, ugyan a' szerint adom elő két Részekre fel szakasztva.” E két „külömböző nem” az Énekes Költéshez tartozó. Deákul *Poesis Lyrica*... A' második Rész a' Pásztor Költéshez tartozó. Deákul *Poesis Pastoralis*.¹⁵⁰ Az első kiadásban az énekekhez sorolta be a francia és latin

¹⁵⁰ RÉVAI–FALUDI, 1786., I., 15–16.

verseket, noha azok véleménye szerint sem feleltek meg egészen a műfaj követelményeinek, de „Énekek gyanánt véve az Énekekhez oda akasztottam”, írja a fenti helyen, tanúsítva, hogy a magyarnyelvűség szempontját alárendelte a legalább bizonyos fokú műfaji megfelelésnek. A verscsoport belső rendjében ő változtató, tematikai csoportosítást alakít ki: a szerencséről írott verseket a leírók, a szerelmi tematikájúak és a többfélről írottakkal változtatja: *Klórinda, A Dieu, A' szerentse, Tündér Kert, Utra való, Tarka Madár, A' Hajnal, Nem mind vigaság a' vigaság, Fel-fuvalkodottnak meg fordúlt szerentséje, A' meg fordúlt szerentsén való epekedés, Az Erdő, A Szakáts, Fillis* stb. A két rész elkülönítése különben megfelel a versforma szerinti osztályozásnak is: az énekek a változatos strófájú és rímrendszerű hangsúlyos formában íródtak, a pásztorköltmények párosrímű 12-esekben. Révai azonban határozottan a poétikai kategóriát emeli ki, s ki is fejt, hogy miért. A pásztorversekről írja: „ebbenn épen különös Faludi... a' mit még az e nemű Magyar Költeményekből elolvashattam, az igazat szabadon ki mondván, mind árnyék, mind semmi ezekhez képest.”¹⁵¹ A műfaji alapú rendszer így jellemzi, sőt minősíti az alkotót, költészetének karakteres vonását mutatja be, s kiválóságát a műfaj magasszintű megformálásában. Ez az osztályozás a befogadók szempontjából is fontos. A poétika normatív tudomány e korban, mint ilyen, ismert tananyag, szerves része a műveltségnek, s így, mintegy ellenőrizhetően fogadtatják el, igazolják Faludi alkotásainak kiválóságát.

Az időrendnek emellett kevés szerepe van a szerkesztésben. Révai a második kiadás bevezetőjében azt írja, hogy a pásztorverseket „a' hol bizonyosabb lehettem az esztendőről a' szerint rendeltem el inkább.”¹⁵² A sorrend így módon egy-egy részen belül feltünteti a keletkezés sorrendjét, de az évszámot ilyenkor sem írja ki; a fő, a műfaji orientáció mellett ez nem volt fontos tudni, tudatni érdemes. Az énekek sorrendjénél is csak részlegesen érvényesül az időrend. Évszámot csak azoknál a

¹⁵¹ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 16.

¹⁵² RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 6.

verseknél jelez, ahol az a címben is szerepel, így az alkalmi költeményeknél: *A' Tartsai savanyú vízről 1775*, a Nádasdinak írott koporsós versek 1777, a Szili Jánosnak címzett szintén ez évből való, s így is sorakoznak egymás után, mindkét kiadásban. Szerkesztése aztán tovább él minden ezutáni Faludi-kiadásban, csak kismértékű eltérés észlelhető Batsányinál.

Révai a második kiadásban csupán a versek mennyiségén változtatott, azaz a minőség igényével hagyott el műveket. Az újonnan megtaláltakat (*A hajnal, Nem mind vigaság a vigaság, Búcsúzó ének*) műfajuknak megfelelően besorolta az énekek közé, illetve egyet, *Az újdón új politia* címűt a kötet végén hozza, kételyei vannak hitelességét illetően, amelyet mégis a megőrzés javára dönt el. A következő megjegyzést fűzi hozzá a lapalji jegyzetben: „Ezt az Éneket is Faludinak tulajdonítják. Hogy övének higgyem még nem találtam elegendő próbákat. Függelékül csak ugyan ide tészem, mért hogy elég szép és mulatságos.”¹⁵³ A hitelesség bizonyítására meglehetősen hiányos érvelés, Dugonics ismérvei közül a minőségre, jellegzetességre és a hagyományra hivatkozik. Amelyet ő tovább is visz, azóta ugyanis minden kiadás (Batsányiét kivéve) a bizonytalanság jelzésével ugyan, de hozza.¹⁵⁴

Hasonló megfontolásokkal találkozunk Batsányi Ányos-kiadásának szerkesztésében. Ányos kéziratos gyűjteményének e korban szokatlan különössége volt, ő ugyanis időrendben írta össze verseit, besorolva közéjük a költői leveleket is.¹⁵⁵ Batsányi számára azonban ez nem volt elfogadható, mandátuma értelmében ő egy hatásosabb, több tanulsággal szolgáló rend kialakítására törekszik, s itt természetesnek tartja, hogy eltérjen a szerzőtől. Kötete élén a *Gyöngyösi árnyékához* írott vers áll, s

¹⁵³ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 91

¹⁵⁴ Toldy, a maga Faludi-kiadásának végén hozza a verset, idézi Faludi jegyzetét, s ő Faludi művének tartja. TOLDY-FALUDI, 1853., 891. Vargha Balázs is közli; úgy látszik, hogy a hagyomány szerepe még nála is erős, erősebb kételyeinél. Ezt írja ugyanis: „valószínűleg nem Faludi verse, de követni akartam azt a két évszázados hagyományt, amely függelék formájában hozzákapcsolta a Faludi hagyatékhoz.” VARGHA, 1985., 324.

¹⁵⁵ CSÁSZÁR, 1907., 236.

ebben még a kéziratot követi. Ez amolyan programvers, a költészet, a kultúra ápolásának fontosságáról, parancsáról. Batsányi négy csoportra osztja a műveket. Az elsőnek nincsen címe, az ide sorolt versek sokféleképp szólnak: a gondviselésről, a haza szolgálatáról, a tudomány emelkedéséről, vannak itt alkalmi versek, majd a költő „érzékenységei”, szentimentális versei (*Egy elenyészendő rózsához, A lenyugovó naphoz, A végső óra, Egy terhes álomtalan éjjelnekor*). S minthogy a többi verset is átszínezi az elégikus hang, a költő gyakran elmélkedik bennük a halálról, hősi halálról, a csoport végén pedig a karakterisztikusan elégikus költemények állanak, elmondható, hogy az első részben főként az Ányosra jellemző műfajt emelte ki. Ezt követi címmel ellátva az *Énekek* csoportja, ismét a költőre jellemző műfaj, amellyel Kölcsey szerint költészetünk jelesei közé emelkedett.¹⁵⁶ Következnek a *Levelek*, versformában és műfajban is egységes rész. Batsányi azonban ehelyütt eltér a szerzőtől abban is, hogy Ányos kéziratában, a kor szokásainak megfelelően, szerepeltek mások hozzá írott levelei. A költői levelezések eléggé gyakoriak ekkor, az Orczy–Bartsai-kötet mellett ilyenféle kiadvány a *Bessenyei György Társasága 1777*, a Gvadányi és Fábíán Julianna 1798, a Csizi István és Molnár Borbála 1797 verses eszmecsereit tartalmazó könyvek. Batsányi viszont itt nem a költőket foglalkoztató, a költészetre általában jellemző gondolatvilágról, eszményekről akar összefoglalást adni, ő egyetlen alkotót mutat be és jellemez a szerkesztéssel is. A kronológiának az ő rendszerében szintén csak részleges szerepe van: a költői leveleket hozza időrendben, de sem itt, sem a többi versnél nem mérlegeli ennek a pályakép alakulását megvilágító tanulságait, noha a költő kézírata erre alapot adhatott volna. A kötet végén *Toldalék* címen találhatók Ányos különböző műfajú írásai: heroida fordítások Ovidiusból, az *Érzékeny gondolatok*, az *Érzékeny levelek*, az *ifjúságról*, *Egy kis asszonynak levele a kedvességéhez*.¹⁵⁷ Az áttekintésből kitűnik, hogy végül ő is

¹⁵⁶ KÖLCSEY: *Nemzeti Hagymányok*. KFÖM, I., 522.

¹⁵⁷ E versek azért is kerültek a Toldalékba, mert Batsányinak kételyei voltak hitelességükről. BJÖM, II., 477.

műfaji rendet alakított ki: a költőre jellemző elégia és dal került az élre, egységes rész a leveleké, a vegyes műfajúak így külön osztva is az előbbieik koherenciáját emelik ki. Az általa megtalált költeményeket szintén műfajuknak megfelelően sorolja be: Ányos Ajánló-levelét a kötet élére; a *Gróf Zrínyi Miklósról, A végső óra* címűeket az első, elégikus csoportba.

Tanulságos rendszerezési elveiről, meggondolásairól részletesen ír Faludi-kiadásában. A kézirat, mint láttuk, a szerkesztésben sem adott követendő eligazítást, kronológia helyett inkább, Révai példáját említve Faludinál, alakítja ki a maga rendszerét. Minthogy a kézirat e szerzőnél sem irányadó, mivel csak esetleges összeírást mutat, a kiadó kötelessége az áttekinthető elrendezés: „Illendő, sőt, szükséges volt tehát, hogy az egész kis gyűjteményt, a’ költemények tárgyának és a’ versek nemének nagy különbségéhez képest, négy különös Könyvre felosztanunk, úgy a’ mint azt ezen új kiadásban kiki láthattya. I-ső Könyv. *Énekek*. II. k. *Pásztori Versek*. III. k. *Elegyes Versek*. IV. K. *Egyházi vagy szent Énekek*.”¹⁵⁸ Első pillantásra a Révai felosztásához való hasonlóság tűnik fel, főként az énekek és a pásztorversek kiemelésében, noha ő más rendszerezési elvet: tárgy és versforma szerinti ígér. Ez azonban nem érvényesül következetesen nála. Különösen áll ez a versforma szerinti csoportosításra. Mind az énekek, mind az elegyes versek, mind a szent énekek hangsúlyos, többféle strófa- és rímrendszerű formában íródtak; itt is, ott is van azonos képletű, pl. 8-7-esekből álló, négysoros, keresztrímes, ilyen az első részben *A hajnal*, valamint a negyedikben a *Szent Imre hercegről*. Versforma szempontjából voltaképpen csak a párosrímű 12-esekben írott pásztori versek egységesek. A tárgy szerinti elkülönítésről szintén elmondható, hogy csak a vallásos énekeknél van egység. Az énekek közé bekerültek alkalmi versek (*Nádasdi sírkövére, Mária Theresia Királyné Asszonyunkhoz*), itt nyilván a tágran értelmezett formai szempontot érvényesítette, a tárgy szerinti nem, a többi alkalmi vers ugyanis az elegyesek közé került. Ez a rész pedig cím szerint és tárgy szerint valóban sokféle (itt

¹⁵⁸ BJÖM, III., 129.

van a *Kupido*, *A' Remete*, *A tartsai savanyó vízről*, s itt a Battyánnak [sic!], Szilinek címzett alkalmi versek), versforma szerint viszont aránylag egységes: dominál a négysoros, párosrímű 12-es. A verscsoportok elkülönítése korántsem valósult meg elvei szerint következetesen, inkább úgy tűnik, hogy itt, miként az *Ányos*-kötetben, s miként Révai tette, végül műfaji rendszert valósított meg. Az elegyes versek külön osztályba sorolásával is az énekek csoportját tette egyneműbbé; a vallásos énekekről meg elmondható, hogy e versek (a cím szerint is) bízvást az énekekhez kapcsolódhatnak.

A poétikai elvre utal a Toldalékban emlegetett és dicsért ókori példája. A római szerzők opera omniai műfaj szerint tagozódtak, így Horatiusé, akire Batsányi hivatkozik. Az ő munkái ódákra (carmenekre), epodoszokra, satírákra, epistolákra osztva jelentek meg. Batsányi Horatiusnál a „belső összefüggések”, az egy-egy osztályon belül alakított sorrend példáját emeli ki: „Vallyon, hihetné-e valaki, hogy p. o. azt a rendet, a' mellyben Horatiusnak többféle költeménnyei (főképp Ódái) egymásra következnek, a' tsupa vak eset okozhatta? 's hogy abban ezen halhatatlan Költőnek legkevesebb szándéka sem volt?”¹⁵⁹ S valóban, Horatiusnál az ódák négy könyvében a költészeti problémák, a közéleti szereplőkhöz írott intelmek, a politikai, államférfiúi eredményeket hirdető alkotások együttesében van rendszer: tematikai és hangulati hullámvázisban sorakoznak a művek, átszövik e köteteket a közéleti verseket váltogató életelvekről, szerelemről szóló darabok. Az egyes könyveket határozott kezdés és befejezés határolja; az első például a Maecenashoz írott ajánlás kezd, a harmadikat a híres *Exegi monumentum* zárja. A horatiusi felépítés belső rendjének kiemelése óhatatlanul az egész csoport, az osztályozás poétikai alapelvének érvényességét is aláhúzza. Batsányi, mint kitűnt, lényegében műfaji osztályozást valósított meg *Ányos*-kiadásában; Faludinál pedig az ettől eltérő szempontot (a tárgy és forma szerint) nem tudta érvényesíteni. Így elmondható, hogy lényegében a horatiusi elvet igazoló Révait követte a költőt jellemző, világosabb

¹⁵⁹ BJÖM, III., 129.

rendszerű műfaji jellegű szerkesztésben. Ami pedig a Horatiusnál dicsért belső rendet, az egyes könyveken belüli összeállítást illeti, Batsányi Faludinál nem alakít ki új képet. Voltaképpen Révait követi itt is: kiemelt ugyan alkalmi és vallásos verseket az énekek közül, a többit azonban ugyanolyan rendben hozza: a szerencséről írottakat váltogatja a leíró és a szerelmes versekkel. Nyilván úgy találta, hogy ez felel meg a horatiusi mintának, s ez lényegében műfaji rendszer, amelyet Révai tudatosan, ő félig akarva, de követett.

A kötetekhez tartozó apparátus; ajánlás, előszó, jegyzetek

A kötetekhez majd minden esetben többrészes apparátus tartozott: ajánlás, előszó (ezekből esetleg több is), jegyzetek. A kiadói mandátum közvetlen megnyilatkozásait olvassuk bennük: itt utalhatnak a megjelenés körülményeire; itt fejthetik ki részletesen a feladattal vállalt eszményeiket, közvetlen és közvetett céljaikat; itt van tere a példakép árnyaltabb bemutatásának; lehetőség nyílik a műveltség, a konkrét ismeretek gyarapítására; itt magyarázzák kiadói elveiket. Meggyőződésük volt, hogy a kiadó evvel társadalmi igényt, fokozott kortársi igényt elégít ki. Batsányi szerint „úgy kell még most tekinteni, mint olly szükséges Előbeszédet és bévezető tudományos Értekezést”,¹⁶⁰ melyre az olvasók tanítása, tájékoztatása érdekében „még most” szükség van. Úgy véli, hogy ha majd kialakult egy értő befogadói közeg, ha már kellő ismeret, hiteles, lehetőleg tökéletes kiadás forog közkézen, akkor „elmaradhat ez-is”.¹⁶¹ Egyéb fórumok hiányában a literatúra művelés különböző ágait művelik itt, még azok kialakulása előtt. Az előszavakban konkrét és általános címzettekhez szólva írnak ajánlást, kijelölik a

¹⁶⁰ BJÖM, III., 115.

¹⁶¹ BJÖM, III., 134.

közvetlen célt, esetleg kötelezettségeket (hálát), ebben a kiadvány szociológiai háttérét világíthatják meg; a szerzőkről írott életrajzokban, pályájuk, egyéniségük bemutatásában irodalomtörténeti tájékozódást alapoznak meg; a művek erényeinek, hibáinak megvilágításában kritikátörténeti feladatot teljesítenek; a kéziratok, a kiadás módszereinek leírásában a filológiai diszciplína kötelezettségét gyakorolják; ezt egészítik ki felvilágosító magyarázatokkal, adalékokkal a jegyzetekben, amelyek néha beépülnek az előszavakba.

A többféle funkció többrészes írásokban formálódik meg. Rendszerint az *ajánlással* kezdenek. Révai Faludi-kiadásaiban két rövid, szépszavú ajánlás szól Károlyi Antalnak, a kiadást támogató mecénásnak, vele hagyományos gesztussal a hálaadás kötelezettségét teljesíti, hogy „épen e' kedves ajándékkal jelesebben mutathassam, mi nagy adós vagyok a' jó téteményekért, melyeket bőven vettem Tőled 's Nagyságos Házadtól”.¹⁶² Személyesebb, kendőzetlenebb vallomásaiban már megmutatkozott, hogy a mecénásszerzés mennyi sikertelenséggel, megaláztatással járt; innen nézve a hálalkodás inkább formális kötelezettség. Az előszó tanulmányrészében Révai nem hagy kétséget afelől sem, hogy valódi címzettje „az egész Haza”. A konkrét címzett evvel háttérbe szorul, s a fiktív címzettet avatja valódi közönségévé.¹⁶³ A címzettek e kétfélesége, a konkrét és az általános, a fiktív és a valódi egymásba játsása jelenik meg több kiadványban is. Révai mindenesetre igen határozott felszólítást ír; azt akarja ugyanis, hogy megismervén a könyvet, mind az író, mind a kiadó példája követésre ösztönözzön: „Itt gerjedezttem napról napra nagyobb buzgósággal arra a' mérész Munkára, hogy, egy tellyesebb Magyar Költeményes Gyűjtemény' ki botsáttatásának eredvén az egész Hazát mozdulóba hozzam.”¹⁶⁴ A *Téli Éjtszákát* Szili János püspöknek, „kegyes pártfogó urának” ajánlja;

¹⁶² RÉVAI-FALUDI, 1786., I., Ajánlás (számozatlan).

¹⁶³ LINK, 1976., 41–42.

¹⁶⁴ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 15.

neki főként az írások megőrzését köszöni meg, s főként azt, hogy rendelkezésére bocsátotta a kéziratot.¹⁶⁵ A szokványos ajánló formula itt irodalomközelibbé válik, a könyv létrejöttében szó szerinti alapot: szöveget adó jótéteményt köszön meg – egyik jelensége ez az ajánlások átalakulásának.

A mű-közelség látható az Orczy-versek három ajánlásában: kettő Orczytól való, egy Révaitól. Bennük már nem hálálkodásról van szó, hanem az alkotást érintő kérdésekről. Mindhárom címzettje a művelt, irodalompártoló Barkótzai Ferenc érsek.¹⁶⁶ Orczy előbb verses ajánlást ír, ebben költészetére hívja fel a megszólított figyelmét, illetve magyarázza és mentegeti is azt; a „Kegyelmes Hertzeg!” megszólítású prózai szövegben pedig a modern ízlést, az újítást követő magyar nyelvű verselés értékét bizonyítja, ennek kíván munkájában példaadó művelője lenni. S ezzel már ő is a befogadók tágabb körét szólítja meg: „Meg vallom Hertzegségednek, én egész tzélom az volt, ezen zavart írásombann, mi képen fel ébreszthetném Nemzetünket írásra.”¹⁶⁷ A szerzői ajánlások mellett fölöslegesnek tűnhet a könyv elején az akkor már Barkótzai hamvainak ajánlott Révai-vers. Ám Révai itt, kiadói mandátuma értelmében a szerzőével azonos súlyú tanúságtételt ad a hazáért vállalt kötelezettségekről, hasznos tevékenységről. Egyszersmind kiírva magából megaláztatásait, keserű tapasztalatait, s az alkalomhoz kevésbé illő, kemény feddésben részesíti a kultúrát nem támogató tehetőseket, „Kánonokat és Apáturakat”. Az ajánlás itt a kiadó fórumává válik, ahonnan nemcsak nézeteit, hanem tanításait, megrovásait, sőt indulatait is világra bocsátja.

Az Orczy–Bartsai-kötet élén nincs sem ajánlás, sem előszó, a kiadvány az előbbihez csatlakozik; új címzettet, befogadói közeget itt nem látott szükségesnek megszólítani, s talán az összeállítás sürgős és fokozatosan kikerekülő munkája sem tette lehetővé ezt. A Jámbor Szándékot „A’ Hadi Történeteket író érdemes társaságnak”, azaz Kultsáréknak ajánlja; közös,

¹⁶⁵ RÉVAI–FALUDI, 1787., Téli Éjtszakák. Ajánlás (számozatlan).

¹⁶⁶ A főpapi támogatókról, Richwaldszkyról l. BITSKEY, 1997., 60.

¹⁶⁷ RÉVAI–ORCZY, 1787., 12.

kultúragyarapító törekvéseikhez kapcsolja benne az elődök és a „Magyarság Fel támasztója”, Bessenyei munkásságát és röpiratát. Az ajánlás azoknak szól, akik őt is bevonták működési körükbe: a megszólítottak munkatársak, a kultúraművelők belső köreiből valók, egyenrangúak, nem kegyet gyakorló mecénások.¹⁶⁸ A személynek, személyeknek szóló ajánlás Révaival meg is szűnik; a kiadók mandátumukból következően inkább programjaik, eszméik, tanításaik befogadói közegét célozzák meg előszavaikban.

Így Dugonics, aki „A’ Kegyes Olvasónak” címezi munkáját,¹⁶⁹ az értéket feltételező, nagyobb körnek, de a jelölt címzett nála voltaképpen csak metonimikusan jelenti a valóban óhajtott közönséget. Dugonics ugyanis azt írja, hogy a lehetőleg teljes és tökéletes munkával „az Ország előtt” akar megfelelni, a gyűjtést, a javítást értékelő közönséget országos méretűvé növelve képzei el. A lelkes kitétel azonban nem a korabeli olvasótábor reális nagyságára, inkább a kiadói felelősségvállalás komolyságára, emelkedettségére jellemző.

Batsányi Ányos-kiadásában formálisan egy differenciáltabb olvasóközönséget szólít meg, ő az érzékeny, a költészetre fogékony befogadókra számít. Ányos verseit szerinte örömmel veszik mindazok, „valakik a’ szépet és jót érezni, ’s anyai nyelveket betsűlni tudgyák”.¹⁷⁰ A költői műveknek ugyanis, mint írja, értékrendje szerint, különleges, az emberi létet, az állampolgári kötelességeket teljességében átható küldetése, formáló hatása van. Batsányi ezt a széles körű hatékonyságot célozza meg, s a közönséget is ennek jegyében gondolja el. A költő „énekének megbájoló hatalmával jóra indíthat benneteket”, segít abban, hogy „az életnek nehezen viselhető ’s néha majd földig lenyomó terheit kevesebb zúgolódással hordozzátok; emberi ’s polgári kötelességeket nyilvánban ismervén örömeitellyesítsétek”.¹⁷¹ Ebből viszont az derül ki, hogy kiadásának címzettjeit

¹⁶⁸ RÉVAI-BESSENYEI, 1790., 9–10.

¹⁶⁹ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., III–IV.

¹⁷⁰ BJÖM, II., 117.

¹⁷¹ BJÖM, II., 120.

úgy képzelem el, hogy az érzékenységeknek tágabb, társadalmi jelentést ad, de úgy is értelmezhető óhaja, hogy a költészetre fogékony olvasó értékeli annak „megbájoló” hatalmát, az élet terheiben nyújtott vigaszt, s az ennél tágabb kör a mindenkire érvényes állampolgári kötelességeket tanulja belőle.

A Faludi-kiadáshoz csatolt Toldalékban könyvének összetett, sokoldalú programját fejt ki, s így nyilvánvalóan egy szélesebb körű befogadói közeget szólít meg vele. Nyomatékkal hív fel a kiadások, a kiadói munka értékelésére, segítésére. Meggyőződése szerint a költői művek megjelentetése az európai rangra emelkedő nemzeti tudatosságnak, a nemzeti értékek felmutatásának dokumentuma: „mikor minden más Európai nevezetes nép a maga jelesebb Poétáját mindenképpen tiszteli, bicsapja, s azok efféle munkáját naponként szebbnél szebb új nyomtatásban veszi, olvasgattya... illendő volna már valahára felébrednünk, s legalább egy ilyen jó szándékú hazafi-társunk ebbéli szép igyekezetét voltaképpen megismernünk, és ötlet költséges fardozásában csak azon egy okból s tekintetből-is hazafiúi közléssel segítenünk.” A tanítás, az intés és biztatás szól mindenkinek, aki részt tud venni a kulturális életben. Lényegében nem mond ellent ennek az, hogy tanulmányának más, megnevezett címzettje is van. Értékelését programja szerint elsősorban a „fiatalabb Magyar Írók és versszerzők kedvéért” írta, őket akarja Faludi „életéről s munkájáról, és ezek saját mineműgéről tudósítani”. Nekik szólna tehát a hosszú tanulmány nyelvi, verstani, esztétikai érdekű fejtegetése; ám Batsányi nem hagy kétséget afelől, hogy nem pusztán tudósításra, ismeretek átadására készül. Itt az aktuális, a „kérdésben forgó” problémákról fejt ki nézeteit, ítélkezésre, állásfoglalásra akar nevelni. Azt reméli, hogy érveit mérlegelve és helyeselve „a most elég régtől kérdésben forgó nyelv- és poézisbeli dolgokról azután önként és annál bátrabban s bizonyosabban ítélni” alakítsák ki nézeteiket.¹⁷² Nyelvi, költészeti ideálját fejt ki, amelyek köztudottan szembenállnak az újító, a kazinczyánus elvekkkel; polémijával, véleményével így a kulturális életet meghatározó, tár-

¹⁷² BJÖM, III., 114–115.

sadalmi érvényű törekvéseket akar elfogadtatni, közönsége nyilvánvalóan túlmutat az „ifjabb Írók” körén. Batsányi különben, mint már kitűnt, főként a költőket tartotta a kultúra teremtetőinek, irányítóinak, így, ha ragaszkodunk is ajánlása szavaihoz, a konkrét címzettek megnevezéséhez, akkor is elmondható, hogy általuk legalábbis közvetetten, de mindenképpen egy szélesebb körhöz intézte szavait. Az ajánlások változása – a főúri mecénásoktól az értő olvasóközönségen át a tágabb, társadalmi méretű közeg megszólításáig – összességében jól mutatja a kiadásokban, a kiadói programokban formálódó nyilvánosságigényt.

Az előszavakban az ajánlás után íratlan szabályként az *életrajz* következik. Az adalékokban teljességre törekednek: összeszedik, lehetőleg okiratokból, kortársak dokumentumaiból, emlékezéséből mindazt, ami a szerzők születéséről, iskolázásáról, működésének, majd halálának évszámáról, helyszínekről, körülményekről tudható. A legrészletesebb, leginkább dokumentált életrajzot Dugonics írta. A középpontban nála Gyöngyösi közéleti pályája áll, ennek évszámait a vármegyei jegyzőkönyvekből szerezte meg, a hiányzóakat pedig megpróbálta kikövetkeztetni. Ám itt is, mint gyűjtésénél, javításainál, félsikerű a tiszteletre méltó igyekezet, ismereteinek hiányosságai miatt téves némely adata. Így a születés évszáma, melyet ő a költő vallomásaiból, hivatali pályájából kikövetkeztetve tesz 1620-ra, noha az, mint Badics Ferenc a meglelt halotti anyakönyvi kivonatból megállapította: 1629. A hivatali pálya némely adata is téves. Dugonics szerint Gyöngyösi 1640-ben állt Wesselényi szolgálatába; ennek helyes évszáma: 1663.¹⁷³ Adatai már Aranyban is kételyeket ébresztettek, mert mint írja, ingatag alapokon (tudósításokon, vélekedéseken), s nem hiteles dokumentumokon nyugodtak.¹⁷⁴

Révai Faludi mozgalmas életének színhelyeit, tevékenységét sorolja, feltünteteli az egyes állomások időtartamát, évszámait azonban nem. Nyilván azért, mert ő nem dokumentumokra, hanem a rendtársak kevésbé tényszerű eligazításaira támasz-

¹⁷³ BADICS, 1939., 13–35.

¹⁷⁴ ARANY, 1968., 421–425.

kodott; főként Paintner Mihálytól és Rájnistól kapott fontos tájékoztatásokat.¹⁷⁵ – Batsányi Anyos-életrajzában évszámokkal is jelöli az életút eseményeit, ezeket valószínűleg ő is a kortársaktól szerezte, dokumentumokra nem is hivatkozik. Faludi életrajzában viszont megemlíti a pályatársak, az „olgy hiteles tanúk” segítségét. Pályarajza pedig főként Révai nyomán készült, elfogadja annak minden tényét és forrásait, mondván, hogy a költőt ismerők mindent „jól és bizonyosan tudván, ötlet mindenről igazán és voltaképpen tudósíthatták.”¹⁷⁶

A pontosság, a hiteles dokumentáltság mandátumuk teljesség- és tökéletességigényéből következett; de ők ennél is többet akartak az életrajzi bemutatásokban. Céljai közé tartozott az is, hogy a kiadott szerzőkben példaképet állítsanak, aki nemcsak műveivel, hanem egész személyiségével is kiemelkedő mintát ad. A teljesség és tökéletesség igénye aztán itt, miként a művek javításainál, szerkesztésénél, problémát is jelent. Az előbbi jegyében ugyanis leírják a szerzők külsejének, jellemének minden emlékezetben fennmaradt vonását, ám ezek helyenként kevéssé illenek a példakép tulajdonságai közé. Az életrajzban mindenesetre a teljesség jegyében döntenek, s leírják a kevésbé vonzó vonásokat is. Révai ugyan még egyértelműen példaképállításra törekszik, ezt írja le a viselkedésmódban, a karakter egyes vonásaiban. Faludi „ember szeretéséről” beszél, arról, hogy nem tűrte az „ember szóllást”, hogy barátai között szívesen „nyájaszkodott” versekkel és erkölcsöt hirdető szent énekekkel.¹⁷⁷

Batsányi a maga kiadásában kiegészíti Révait. Részletesen leírja Faludi külsejét, már csak azért is, mert képe nem maradt fenn: „azt állítták külsejére nézve, hogy közép termetű, tellyes képű, vaskos ember volt, és (mert ők a’ tisztes Öregről, mint mások más nagy Férjfiakról ’s név szerént az első Caesarról-is különösen említettik) egy kevéssé kopasz.”¹⁷⁸ Mint látható, Batsányi a hűség kedvéért leírja a külső kevéssé vonzó tulaj-

¹⁷⁵ CSAPLÁR, 1881., 246.

¹⁷⁶ BJÖM, III., 116.

¹⁷⁷ RÉVAI–FALUDI, 1786., I., 10., 13–14.

¹⁷⁸ BJÖM, III., 119.

donságait is, de nyomban egy tekintélyes összehasonlításban súlytalanítja e vonást. Jelleme leírásában Révait követi: ember-szeretetéről, „jámborságáról”, szelídségéről ír, s csaknem szó szerint ismétli, hogy megvetette a rágalmozást. – Igen részletes képet rajzol Ányos megjelenéséről, jelleméről. „Termetét a’ mi illeti, Magas volt; külömben sem nem kartsú, sem nem kövér, hanem középszerű testállású. Az ábrázattya hosszas, homloka magas, orra egyenes; felső ajaka valamivel dombosabb az alsónál; haja és szakálla világos barna, vagy-is inkább szőkére hajló.”¹⁷⁹ A leírás oly aprólékos, hogy az csak közvetlen megfigyelésből származhatott. Batsányi nyilván a költőt még ismerő tanúkra, esetleg közvetített beszámolóira támaszkodhatott. Részletes a jellemkép is: „Erköltsi karakterére, belső tulajdonságaira nézve: Érzékeny, vidám, és örömet-társalkodó. Heves ugyan egy kevésség; de könnyen letsendesíthető. Egészségére nem igen vigyázó. Betsületet ’s ditsőséget szerető. Bátor szívű; igaz, egyenes lelkű. A’ barátságban hív és állhatatos. Színeskedést, tsalfaságot maga nem ismért, másokban útált és került.”¹⁸⁰

A személyiség másféle bemutatását látjuk Dugonics Gyöngyösi-életrajzában. Minthogy ő elsősorban a közéleti pálya dokumentálására törekedett, csak közvetetten sugallja jellemének kedvező vonásait: megbízhatóságát, megnyerő kedvességét. Arról ír például, hogy főispáni tisztségétől többször meg akart válni, de rátermettsége, jó tulajdonságai miatt nem engedték, ragaszkodtak hozzá.

A részletes külső és jellemrajz sajátos teljességigényről árulkodik. A kiadók nem pusztán műveikkel akarják élővé tenni szerzőiket; ők nemcsak példaképek, a kulturális emelkedés munkásai, hanem mintegy megjelenített pályatársak, emberi mivoltukban is élők. A jellemrajzok az így értelmezett teljességben kibővülnek a költészetre kevéssé tartozó vonásokkal. Az ember-szeretet, a csendes derű követendő erények a Faludi-versekben is; Ányosnál az erények, a dicsőség tisztelete, az érzékenység

¹⁷⁹ BJÖM, II., 122.

¹⁸⁰ BJÖM, II., 122.

egyaránt vonzó tulajdonságok a jellemben és a költészetben. De már a rágalmozások megvetése, a hirtelen, majd könnyen lecsendesíthető harag, az, hogy nem vigyáz az egészségére, voltaképpen nem tartozik a művekhez, a költői példaképhez. A teljesség igénye, az élővé avatás vágya láthatóan erősebb az életrajzokban, mint a költészetközpontság. Innen nézve is érdekes, milyen jelentőséggel, milyen hangsúllyal helyezik el az alkotói munkásságot a pályaképben, az életút egyes állomásain.

Dugonics Gyöngyösi-életrajzában jóformán alig szerepelnek művei. Részletesen, évszámokkal dokumentálva ír családi és birtokügyeiről, rögzíti ugyan egy-egy alkotás megjelenése évszámát, de semmilyen, a műre vagy az alkotásra vonatkozó megjegyzést nem fűz hozzá. Dugonics voltaképpen nem költő, hanem egy mellesleg verselgető közéleti személyiség pályáját rajzolja meg. – Révai Faludi-életrajzában az írói eredmények, a kiválóság egyenrangú értékek a hazafiúi, a hivatali tevékenységekkel, az erkölcsi emelkedettséggel, ezek együttesen demonstrálják a tiszta magyarság, a nyelv- és kultúragyarapító, a példakép költő erényeit. A költői munka alá- vagy mellérendelése a közéleti pályának e két életrajzban különösen feltűnő Batsányi pályaképe mellett.

Batsányi Ányos bemutatásában ugyanis elsősorban a költőről szól, a költészet szempontjából emeli ki az egyes események, helyszínek jelentőségét. A nagyszombati tanulóévekben például fontos számára, hogy a költő pályafutását az egyetemi városban kezdte, olvasmányait (Bessenyeit, Báróczit) sorolja, az ő „munkáiknak olvasása gerjesztette-fel benne legelőször” az alkotás „tüzét”; a költői gyakorlatnak tartott Ovidius-, Vergilius-, Horatius-, Lukanosz-fordításokat említi. Barátságai is munkái szempontjából fontosak itt: „Múzsájának első zsengejét Bartsai Ábrahám Úrral közölte”, ő, mint írja, felismerte Ányos tehetségét, biztatta, s másokkal (így Orczyval) is megismertette.¹⁸¹ Ányos életének tragikus fordulátát, száműzetését a felső-elefánti kolostorba szintén a költészet, a költői lét szempontjá-

¹⁸¹ BJÖM, II., 120–121.

ból írja le. Tapintatosan elhallgatja ugyan, hogy szabados életmódja és barátai miatt büntetésből küldték oda, ezek az adalékok nyilván kevéssé illettek a példakép-költőhöz. A hely, a környék, az itteni életmód leírásából azonban kétséget kizáróan kitűnik, hogy büntetésről volt szó; sorai itt is kiemelten a poétai lét szenvedéseiről szólnak. E hely, mint írja, jó lehet „nyugodalmat kereső korosabb embernek; de – Ányos ifjú, érzékeny és poéta volt!” az elzárttságban, a költőhöz méltatlan, sivár környezetben az alkotáshoz menekülés állomását látja: „Annál nagyobb szüksége vala tehát a' Múzsáknak társaságára 's meghitt baráttjaival való levelezésre.”¹⁸²

Hasonló nézőpontból írta meg Faludi-életrajzát. Az adalékokban ugyan Révait követi, de hangsúlyjaiban erősen eltér tőle. Faludi számára „született, igaz Poéta”. Pályája indulásakor, tanulóéveiben kiemeli „ritka szép tehetségeit” – a többes szám tudományos fogékonyságára, tanulási, nyelvtanulási kiválóságára, de nyilván a többféle műfajban próbát tevő alkotási készségére vonatkozik. Élete állomásai között különösen jelentősnek tartja Rómát. Révainál ez csak egyik, ötévnyi szakasza az életútnak, mindössze egy mondatban említi itteni gyóntatói tevékenységét; munkái felsorolásakor pedig azt, hogy ekkor „egyéb hivatali dolgaitól üres érkezése telvén” az erkölcsi írások fordításain dolgozott.¹⁸³ Batsányi viszont egy teljes bekezdést szentel Róma hatásának: a nagy latin írók hazája, az „omladékok”, a nagyság és a mulandóság földje szerinte különös erősséggel hatott a költői lélekre.¹⁸⁴ A jezsuita rend feloszlata csupán egy adat Révainál; Batsányi az esemény hatását mutatja ki Faludi költészetében, sőt, hivatásos irodalomtörténészi módon, egyes verseknél. Mint írja, ennek bánatát láthatja az „értelmes és érzékeny Olvasó ezen jeles nagy Poétának Vdik és VI dik pásztori költeményéből”.¹⁸⁵ Batsányi, mint látható, a többi kiadótól eltérően elsősorban költők életrajzát írta meg; a pálya egyes álló-

¹⁸² BJÖM, II., 120.

¹⁸³ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 9., 11.

¹⁸⁴ BJÖM, III., 117.

¹⁸⁵ BJÖM, III., 118.

másain jelzi, kiemeli a hely, a történés kapcsolatát a költészettel, az alkotás, a mű létrejötte, sajátosága kap itt, legalább részletekben egy-egy megvilágító értelmezést az irodalomtörténeti módszer egyik, korai kísérleteként.

Az elő-, utószavakban *értékelést* is adnak az ajánlott költőről, az egyes művekről. Az irodalmi alkotások megítélésének még nincsenek általánosan elfogadott normái; nem tisztázott a kiadásokba foglalható mérlegelések mennyisége és milyensége sem. E tevékenységet ekkor alapvetően a kiadói program határozza meg, azaz olyan vonásokat hangsúlyoznak és dicsérnek, amelyek a megjelentetés céljának megfeleltek. Minthogy kiemelt érték volt a nyelvi kiválóság, Faludiban Révai a nyelvében megformálódó „természetest, kellőt, tulajdon Magyarot” magasztalja.¹⁸⁶ Versei legfőbb értékeként Batsányi szintén „ékesen és tisztán hangzó” magyarságát emeli ki, ő az, aki a „Magyar Nemzetnek szokott nyelve járását követi, aki értelmesen, tisztán, világosan beszél”.¹⁸⁷ Mint programjukból kitűnt, az előbeszédhez, a művelt nyelvi standardhoz közelítő, nemzeti karakterű nyelvideáljuk volt – miközben a másik, a kazinczyánus oldalon a nyelvfejllesztés, a nyelvgazdagítás vágya, az irodalmi nyelv igénye épp ezt a nyelvi ideált érzi kevésnek, épp ennek határait tágítja akár az idegenszerűség elfogadásáig. A kiadók nyelvi ideáljuk hasznosságát a befogadók, a befogadás szempontjával is megerősítik. Mandátumukba tartozott az olvasóközönség megnyerése. Úgy látták, hogy az a költői nyelv a leginkább vonzó, amely (Batsányi szavával) a „Magyar Nemzetnek szokott nyelve járását” viszi át az irodalomba, a mérce tehát itt is a nyelvi standard, s nem az irodalmi nyelv. Illetve csak annyiban, hogy nyomatékkal szólnak a közönséget megnyerő vonásokról, azokról, amelyek a kedveltetést, az olvasmányosságot, a gyönyörködést szolgálják. Faludi Révainál a leginkább olvasásra érdemes, a „leg nyájasb”, a „leg kedvesb” szerző,¹⁸⁸ e tulajdonságok egyszersmind költészete legfőbb értékét demonstrál-

¹⁸⁶ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 12.

¹⁸⁷ BJÖM, III., 157., 161.

¹⁸⁸ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 5.

ják. – Dugonics hasonló megfontolás alapján hangsúlyozza Gyöngyösi verseiben, hogy azokban „ki-tündöklék annak ékes Magyarsága” s a kedveltetű „édes folyamat”, s „ékessége”.¹⁸⁹

A kedveltetés erényének vannak aztán irodalmibb körülírásai is. Batsányi azt dicséri Ányos költeményeiben, hogy azok „természetes és kedves folyásúak”. S ez nála nemcsak nyelvi erény, ő a könnyedségben a kiválasztott tehetség adott, sőt készen kapott adományát értékeli. Művei „mind olly válogatott szókkal íratlak, a’ millyeneket tsak Magok a Músák szoktanak mennyei ajakaikra szedni”, s csak annak adják, „kit már születésekor ki-választván kisdedségétől fogva Hippokrén’ szent italára szoktattak, ’s a Poézisnak leg-belsőbb titkaira megtanítottak”.¹⁹⁰ A született tehetség, a teremtfői szellem adománya rousseau-i eszmény,¹⁹¹ amely úgy látszik, már Batsányihoz is eljutott valamely közvetlen vagy közvetett úton. Ennek alapján a kiadásokban általánosan elismert magyarság, természetesség, könnyedség erényeinek ad új, irodalmibb megerősítést. Faludi kiadása már egy másik korszak tapasztalatait hordozza; más-képpen láttatja a költő-ideál Faludt is. Ő „mint minden más igaz Költő” született tehetség, aki „tsak a maga belső vezérének sűgallását követte,” ám a „kedvező Természetnek olly ritka és különös ajándékát” nála a „szorgalmatos tanulás, hív és szíves igyekezet, szüntelen gyakorlás, a’ jeles példák’ szabad és okos követése” erősítette meg. A kazinczyánus kor művelődési posztulátuma, a klasszicista tökéletesítésigény, az európai szint-re emelkedés óhaja egyaránt megnyilatkozik e Faludiban reprezentált költői nagyságban s az immár normaként rögzített követelményben, hogy a „természeti ritka szép adomány a’ tudománnyal és mesterséggel együtt legyen, együtt járjon”¹⁹² – a Faludi-művek kiadása ezt a programot dokumentálja.

A normatív, a klasszicista műveltségéből származó tudás értékelése nyilatkozik meg a műfaji szempontú dicséreteken. Áltá-

¹⁸⁹ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XLIX.

¹⁹⁰ Mindkét idézet BJÖM, II., 115.

¹⁹¹ SZAUDER, 1980., 348.

¹⁹² BJÖM, III., 169.

lánosabbnak feltételezett műfaji ismeretekre alapoztak a kötetek rendszerének kialakításában; így járt el Révai, majd az ő és Horatius nyomán szerkesztő Batsányi Faludi ének- és pásztorköltészetének kiemelésében. Révai a pásztorköltészet kiválóságát taglalva specifikusan irodalmi erényeket, sajátságokat elemmez. Szerinte abból még nem lesz pásztori költemény, ha pásztori nevek, „nehány bokrosan fel fűzetett virág koszorúk” vannak benne. Követelményei szerint „minden nemnek az ő belső tulajdonát kell eltalálni,” s Faludi példája nyomán el is sorolja ezeket. Ha a pásztorok „minden beszédjek, minden indulatjok ábrázolja a’ mezei életnek természetes együgyűségét, a’ már a’ tettébenn lévő igaz Pásztor Ének”, melyet Faludi a műfaj jellegzetes nemzeti jegyeivel valósított meg: „ő nála nem csak igaz Pásztorok, hanem még Magyar igaz Pásztorok járnak a’ Magyar mezőn, ’s a’ Magyar erdőn.”¹⁹³ A műfaj nemzeti jegyeinek hangsúlyozásában ismét programja egyik fontos követelményéhez is kapcsolódik. – Batsányi, Révaihoz hasonlóan, Faludi pásztorverseit értékeli, ő is felsőfokban dicsér: Faludit a „Pásztori Költésben mind addig senki még csak távúlról sem” követheti.¹⁹⁴ Részletesebb taglalást nem ad, egyéb elemzéseiben megmutalkozó művészi érzékenysége azonban sejteni engedi, hogy ő sem csupán a normatív műfaji szabályok betartását értékelt. Ám Batsányi minden, az alkotás iránti érzékenysége mellett, lényegében programtanulmánnyá formálta a Faludi-Toldalékot. Toldy azt írta róla, hogy az voltaképpen „egy nagy, szenvedélyes és részben epés invectiva az akkor harctéren állott új iskola ellen, s iskolamesterhez inkább, mint szépészhez illő”.¹⁹⁵ Toldy véleménye annyiban igaz, hogy a tanulmányt át-meg átszövik a Kazinczy-, az újításellenes érvek és éles kitételek, hogy benne az európai ideálok helyett Gyöngyösi példáját ajánlja követésre, ám az igazsághoz mindenképpen hozzátartozik, hogy Faludi kiválóságát javításaiban és értékelése egyéb

¹⁹³ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 16–17.

¹⁹⁴ BJÖM, III., 74.

¹⁹⁵ TOLDY, 1870., I., 158.

helyein „szépészhez” méltó érvekkel erősítette. Érdemes szemügyre venni újítási elveit, ezekkel egyeztetni ugyanis a kiadott szerzők törekvéseit, költészetük mintaadó sajátosságait.

Ányos kiadásában az akkor még merésznek ható párosrímű vers szabadabb formáját dicséri, de nyomban hozzáfűzi a maga óvatosabb nézeteit: „Nem következik mindazonáltal ebből az, mint-ha én a' Négyes verset meg-vetendőnek állítanám: Korántsem”, s mint kifejti, csak a funkciótlan, az erőtlen, a szószaporításhoz vezető négyes rímű versről van rossz véleménynel.¹⁹⁶ Nem az a kérdés tehát, hogy a forma új-e vagy régi, hanem hogy elég hangzatos-e, van-e jelentése, költői értéke. Ányost sem azért értékeli itt, mert oldott egy merev rímrendszert, hanem mert a kiadó mércéjének (a könnyedség, a természetesség igényének) megfelelően, jól valósította meg azt. A Faludi-Toldalékban a röpiratok élességével hirdeti nézeteit, Faludi (és Gyöngyösi) a „tisztá magyarság” követendő mintái, akikben nincs idegenutánzás; az újításról azonban nem egyoldalúak kifejtett elvei. Batsányi, miként az ortológusok, nem vetik el teljesen az újítást,¹⁹⁷ ideálja neki is a lassú, a nyelv belső forrásaira, törvényei betartására alapozott változtatás. Batsányi arról ír itt, hogy a szükségtelen idegenszerűség, a „Külföldi Írók' különösségeinek feltett szándékkal való illetlen, oktalan és alacsony majmolása” vetendő el. Faludi szerinte a példamutató: csak akkor újított, ha erre szükség volt. Példákat nem ír, inkább leszögezi, hogy ebben is értette és „tudta” az általa is helyesnek tartott megfontolt nyelvalkítás törvényeit. Elkerült minden idegenséget, s ő „igazán kitanulta, eggyaránt ismérte, s e szerént annál jobban tudta”, hogy miképpen kell igazodni „a' Nemzet' és a' nemzeti nyelv' gyarapodásának, szabad és természetes kifejlődésének lassúbb vagy szaporább menetéhez”.¹⁹⁸

A tanulmányokban (miként a javításoknál, a kötetek összeállításánál) problémát jelentettek a nem egészen tökéletes alkotások. Itt van/lenne terük a hibák részletesebb elemzésére, itt

¹⁹⁶ BJÖM, II., 110.

¹⁹⁷ CSETRI, 1990., 23–24.

¹⁹⁸ BJÖM, III., 158.

fejthetnék ki, hogy végül is melyek a hiba kritériumai. De mint-hogy elfogadott normák erre nincsenek, erős szubjektivitást lá-tunk ítéleteikben, s elemzésre, szabályok kialakítására csak ritkán vállalkoznak (leginkább Batsányinál találni ilyen kísér-leteket). Elsősorban példaképköltőt akarnak bemutatni, ennek jegyében a látott hibák, az általuk vélt hibák részletes magya-rázata, elfogulatlan mérlegelése helyett inkább mentségeket, ki-egyenlítést keresnek. Révai csak esetleges hibákat tételez fel, s ezekről csupán mentségeket ír. Inkább valami előzetes, a vélt, a feltehető kifogások elhárítása a célja, s nem ezek kimutatása. Azt állítja, hogy Faludinál azért van, ha van, igen kevés hiba, mert az eszményi tökéletesség a földön nem érhető el; s a nagy-szerű költőnél a művek erényei különben is kiegyenlítik, sőt eltakarják a vétségeket: „Ha mi hibája lehet hellyel közzel, mint hogy e földön nints semmi tellyes tökéletesség, azt a sok szép mind jóvá teszi, hogy szembe se tűnhessék.”¹⁹⁹

A szigorúbban ítélkező Batsányi is mentségeket keres Faludi értékelésekor. Neki is kiindulópontja, hogy példaképköltő nagy vétséget nem követhet el; ha esetleg akad az alkotásban kifogá-solható, az csak véletlen, pillanatnyi botlás lehet, vagy mint Révai mondja, az általános emberi gyengeségből származik. Az például, hogy az *Erdő* című versben Dianának a kezében van a puzdra, s nem az oldalán vagy vállán, nem lehet a kiváló költő tudatlansága, hanem csak alkalomszerű, elnézhető botlás, amely „tsak vígyázatlanságból, feledékenységből” ered.²⁰⁰ A *Nádasdi* című versben, mint kitűnt, Révaival egyezően javította a *rág-juk apróra szívüket – vágjuk apróra...* ígét. Tanulmányában az erényeiben is követendő „igen emberséges embert” mentegeti a „durvaság” vádjától és csak versbeli botlásnak tartja. Az *Erdő* szerkezetének korrekciójában „szépészhez” méltó elemzéssel az eredeti alkotói szándékot próbálta kikövetkeztetni, s tanulmá-nyában még mentségeket keres a szerzői csonkításra. A „bölts” szerző a gyengébben sikerült strófákat hagyta el, méltán. Azaz

¹⁹⁹ CSAPLÁR, 1881., 250.

²⁰⁰ BJÖM, III., 144.

itt két meggondolás kerül szembe egymással: az értelmi-szerkezeti és a minőségi, Batsányi ez utóbbiban keresett mentséget Faludi számára.

Dugonics Gyöngyösi különféle hibáival szembesülve szintén mentségeket keres, többféle érvkészlettel. A *Chariclia* fordításainak botlásait filológiai indokkal magyarázza: azért eshettek meg ezek, mert a szerző nem juthatott hozzá az eredeti példányhoz, hibás, csonka könyvekből dolgozott.²⁰¹ Amelyben benne foglaltatik, hogy ha látja az eredetit, bizonyosan nem vétett volna, ilyen rangú költő eleve nem érthet félre egy idegen szöveget. A legfogasabb problémát a *Cupido* „kaczérságai”, „vastagságai” jelentik számára a tanulmányban is. Főként erkölcsi botlást lát bennük, magyarázataiban, mentségeiben szintén az emberi lét esendőségét említi, hivatkozva a szerző előszavára. Azt írta ugyanis Gyöngyösi, hogy „mennél jobban fárad a’ penna, annál vastagabban fog”. Dugonics szó szerint veszi a magyarázatot, a 75 éves szerzőről megbocsátóan írja: „fáradt vala tehát ekkor Gyöngyösi.”²⁰² Nyilván érezte az érv gyengeségét, mert tudós, kultúratörténeti mentséget is keres. A „Pogányoktól irattatott” régi könyvekre hivatkozik, amelyek „Gyöngyösi-nek ezen munkájánál sokkal ocsmányabbak”.²⁰³ Kort, szerzőt, címet nem említi, valószínűleg némely ókori munkára gondolt. E műveket pedig, fejtegeti Dugonics, a legszigorúbb ítélőszék, a Tridenti Zsinat is engedélyezte, olvasásuktól csak a fiatal lányokat tiltotta el. Gyöngyösi ennél kisebb „vastagságai” evvel mentve, vagy legalábbis kisebbítve lennének, de a tanulmányíró még filológiai érvet is felsorakoztat védelméül. Javításait mérlegelve, némely kifogásolt kitélt kétes hitelűnek, utólag betoldottnak talált. Ebben azonban tévedett, az általa ismert, hiányos 1695-ös másolat némely helyreállító betoldásait tulajdonította el Gyöngyösitől.²⁰⁴ A téves értesülésen alapuló filológiai érvvel így csak a maga, költőről alkotott nézeteit igazolta,

²⁰¹ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LXIX–LXX.

²⁰² DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LVII.

²⁰³ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LXI.

²⁰⁴ BADICS, 1927., 2. k., 207.

amely azonban nem felelt meg a Gyöngyösi-életmű karakterének. Dugonics egyetlen, mentegetés nélküli kritikai észrevétele Gyöngyösi hosszú, körülményes címeit illeti. Úgy találja, hogy szükségtelenül nyújtottak, cikornyások és mégsem eléggé találóak, jellemzőek. „Csudállom Gyöngyösi Istvánt, hogy a' többi nagyobb munkáinak elég hosszú ugyan, de még se olly szembe-tűnő címet engedett”, írja a *Palinódia* bevezetésében, s hasonló „csudállással”, azaz bosszankodással nézi a *Rózsa koszorú* címét is.²⁰⁵ Voltaképpen kereshetett volna mentséget a címadásban is észlelhető barokk korízlásban, de úgy látszik, ennek gyakorlatosságáról sem tudott, vagy mint ízlésének nem megfelelőről, nem akart tudomást venni.

Íratlan szabály volt minden kiadásban a kéziratok, az előző megjelenések leírása, értékelése. Ez a tanulmányok leginkább filológiai igényű része; hagyományai megtalálhatóak a klasszikusok szövegkiadásában. E tudósításokban mintegy hitelesítő igénnyel írják le a kiadások alapját képező kéziratok, nyomtatványok külsejét, esetleg történetét; beszámolnak a maguk tevékenységéről, viszontagságairól. Különös gonddal mutatják be a kéziratokat; így Révai a szombathelyi gyűjteményt: „szépen bé köttelve, nyóltz rétű nagyobb formábann” maradt fenn:²⁰⁶ csak sajnálni lehet, hogy az általa még látott bécsi kézitratról nem írt. Ányos művei „negyed részben öszve-köttelve” jutottak el Batsányihoz.²⁰⁷ Dugonics még értékelő megjegyzéseket is fűz a kinyomtatott művek minőségéhez, külsejéhez, nyomtatásához: a *Palinódia* „kissebb nyolczadban vagyon ki-nyomtatva elég kövér bötűkkel (In 8vo minori)”; a *Rózsa koszorú* kiadásáról azt mondja, hogy „egy könyve sincs illy ékessen ki-nyomtatva; rossz véleménye van viszont a *Kemény János* könyvről, itt a „bötű” állapottya, a' versek el-rendelése durva; a' nyomtatásban esett hibák elegek, egy szóval az egész könyvnek állapottya semmi jó ízlésű.”²⁰⁸ A legrészletesebb leírást Batsányi adja a szombathe-

²⁰⁵ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LIIL., XXXVIII.

²⁰⁶ RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 6.

²⁰⁷ BJÖM, II., 117.

²⁰⁸ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., LIIL., XXXIX.

lyi kéziratról, noha nem látta, csak Bitnitz Lajos pontos másolata jutott el hozzá.²⁰⁹ Itt nemcsak a külső formát írja le, hanem jelzi a terjedelmet is: „száz-huszonkét lapból áll”. Figyelemre méltó filológiai érzékenységgel ír a kötet több helyén található üres lapokról, amelyek szerinte fel nem vett, esetleg javításra kijelölt, de el nem készült költemények helyei, amelyek sajnálatosan elvesztek az utókor számára. „Mert nyilvánvaló, hogy a’ békötölt könyvnek elejénn, közepénn, és végénn, ezt a’ sok üres helyet nem ok nélkül hagyta, és hogy ezen lapok’ számához képest a’ Poéta’ válogatott szebb és jobb verseinek egy egész negyed része elveszett a’ magyar nyelvnek és poézisnak nem kevés kárával.”²¹⁰

Batsányi az üres lapok tanulságaiból kiindulva bírálja Révai kiadását. Mindenekelőtt a könyv hiányaira figyelmeztet. Szerinte Faludi életének mozgalmas útjai miatt sem gyűjthette, tisztázhatta minden munkáját, az üres lapok jelzik a szándékot. Így tudatában kell lenni annak, hogy az eddigi gyűjteményekben nincsenek meg „Faludinak minden nyomtatásra méltó magyar versei”.²¹¹ Batsányi aztán maga is átélte a gyűjtés kudarcát, így végül csak intelmet és reménykedést tud írni, jelezve, hogy szükségesek a további kutatások, kiadások, s nem szabad feladni a reményt: „Nil desperare!”, írja. Révai kiadását a mandátumukba tartozó tökéletesség igénye szempontjából is bírálja: a szigorúbban érvényesített nyelvi, poézisbeli korrekciókat kéri számon; legalább „a’ nagyobb fogyatkozásokra nézve talán bátrabban tselekedhetne ’s azokat könnyen és méltán megjobbíthatta volna”. Batsányi aztán a szerzői „különösség” tiszteletben tartása jegyében hozzáfűzi, hogy csak olyan hibákra gondol, amelyek a „Szerzőnek egész poétai karakteréhez és írása módgyához képest méltán gyanúsok”.²¹² Saját javításaiból azonban kitéűnt, hogy

²⁰⁹ BJÖM, III., 126.

²¹⁰ BJÖM, II., 127.

²¹¹ BJÖM, III., 60.

²¹² BJÖM, III., 141., 61.

ezt a kötelezettséget maga nagyon is széleskörűen értelmezte.

A kor felfogása szerint a költészet tudomány, objektív ismereteket, általánosan érvényes erkölcsi követelményeket fogalmaz meg, ezek a kiadásokban esetleg további magyarázatokra, bővítésre, régebbi korokból származó műveknél részletesebb felvilágosításra szorulnak – ezt szolgálják a *jegyzetek*. Példa az ókori klasszikusok kiadásának apparátusa (Kazinczy, majd Wieland mintaszerű Horatius-jegyzeteire hivatkozik). E hagyományt erősíti mandátumukban a tanítás, az ismeretek bővítésének igénye; s emellett az is, hogy a teljesség jegyében követik szerzőiket, akik többnyire maguk is jegyzeteltek. Faludi kevés jegyzetet írt verseihez, ezek nevek, virágnevek mitológiai háttérére vonatkoztak, esetleg rögzítették a megírás helyét, dátumát. Az előbbire példa a *Tündérkert* kökőrcsin virága, illetve a menta magyarázata; az utóbbira *A tartsai savanyó vizről* pontos datálása: „írtam ott a kútnál azon 1775-dik esztendőb. sz. István király napján.” Révai átvesszi ezeket, s az ő szellemében jegyzetel, szintén mérsékelten. Helyenként tovább fejtegeti Faludi jegyzeteit: a kökőrcsin magyarázatához például leírja azt a mitológiai történetet, amelyre Faludi csak utalt (hogy tudniillik Venus kedvese, Adonis, halálából újraéledve menta-kökőrcsin virággá változott); ad aztán címmagyarázatot (az *Addio!* című vershez); jegyzetben közli *Az újdun új Politia* bevételének indokát; dátumot jelöl (*Azon méltóságnak neve napjára* írott versnél). A legérdekesebb az *Erdőhöz* fűzött szövegkritikai jegyzete, itt magyarázza a javításoknál számbavett szövegközlési eljárását.²¹³ – *A Téli Éjtszakákhoz* Révai, s valószínűleg Faludi sem írt jegyzeteket. Tanulságos azonban a 8., a Párizst bemutató fejezet felépítése. Faludi szövege szerint a műben a leírást a hallgatóság egyoldalúnak, kevésnek tartja, így kiegészítik érdekes adalékokkal: lajstromba szedik a világ fővárosait, regiszttert adnak Párizs épületeiről, divatkifejezésekről, háborúkról. Voltaképpen ezeknek a jegyzetekben volna helye, ismeretgyarapító fontosságuk miatt (valószínűleg már Faludinál) a főszövegbe kerültek;

²¹³ RÉVAI-FALUDI, 1786., I., 36., 31. RÉVAI-FALUDI, 1787., II., 91., 32–36.

igaz, annak végén, jegyzetfunkcióval világítva meg az elbeszélést. Révai pedig sem itt, sem másutt nem toldotta meg a művet jegyzetekbe foglalt magyarázatokkal.

Jellemző sajátága a többi kiadványnak, hogy bennük a jegyzet és a tanulmányok funkciói nem különülnek el világosan. A kiadói mandátumba foglalt sokirányú kultúragyarapító kötelezettséget lehetőleg minden mozzanatban teljesítik: itt is, ott is törekvésük, hogy a költőről minél pontosabb, minél tanulságosabb képet adjanak; itt is, ott is vallanak saját nézeteikről, szerkesztői elveikről, értékrendjükéről. Így a jegyzetekben is írnak a költőket értékelő fejtegetéseket: a tanulmányokban is közölnek filológiai adalékokat a művekről. Az utóbbira jó példa Dugonics, az ő előintésében főként az adalékok dominálnak; itt hozza a művekhez tartozó tárgyi magyarázatokat is (részletesen leírja például Murány vára történetét, helyét, s az itt található emlékeket, feliratokat); a tanulmányban elemzi a *Chariclia* forrásait²¹⁴. Dugonicsnál valóban az előszó teljesíti a jegyzetek funkcióját, a művekhez aztán nem ír jegyzeteket.

Művészi érzékenységet, a költői sajátságokat értékelő, elemző igényt láttunk Batsányi tanulmányaiban; ez a törekvés hatja át jegyzeteit is. Az Ányos-kiadásban persze vannak filológiai magyarázatok. Ír történelmi eseményekről (például a *Mohács*, az *Igaz hazafi* című versnél); bemutatja a történelmi személyeket, írókat (így „Éjszak Sándorát”, Nagy Frigyes, Bartsait, Báróczit); jelzi a megírás alkalmát (a *Bessenyei György Társasága* megjelenését a Kreskaynak címzett episztolánál); forrásokat, levélparafrázisokat közöl (két Bessenyeinek küldött verses levélnél).²¹⁵ E típusú jegyzetei az ókori klasszikusok apparátusához hasonlóak, de megjegyzendő, hogy Batsányi itt a szintén jegyzetelő Ányos szellemében jár el. Kéziratában vannak jegyzetek, ő neveket magyarázott (így a Mészáros Ignácnak, Eszterházi Pálnak címzett műveknél); történelmi adalékot világított meg (Lykurgosz törvényét magyarázta *A régi magyar vi-*

²¹⁴ DUGONICS-GYÖNGYÖSI, 1796., XIX–XXV, LXIV–LXX.

²¹⁵ BJÖM, II., 124., 128–129., 130., 130–131.

seletről című versnél); a *Kártigámban* kinyomtatott álnevét világítja meg.²¹⁶ Batsányi a jegyzeteket a versek alá tördeli, Á-val jelezve a költőtől származóakat.

Jegyzetei azonban nemcsak filológiai igényűek; itt is ír – inkább az előszóba, tanulmányba kíváncszó – értékelést, elemzést, mentegelő magyarázatokat. Ányos „emberi, érzékeny és tiszta magyar szívről”, „világosan ’s józanul gondolkodó szép és mély elméjéről” szól (*Ivó ének*); elemez szórendi és ragozási hibákat (*Kártigám nevezetes írójához*); A *Kemény’ ditsérete* című verset úgy látszik, gyengének találta, mentségeket ír hozzá: „Ányos igen fiatal ’s a’ versszerzésben gyakorlatlan lehetett, a’ mikor ezt írta.”²¹⁷ Tanulságosak a költő nézeteiről szóló magyarázatok. Itt a politikai, világnézeti beállítottságot mérlegeli, mentegeti. Az *Egy jó barátomnak* című versben Ányos „Kromvell’ buzgósága” miatt támadt vérengzést, a „király vérével festett” szabadságot kárhoztatja, s Batsányi jónak látta, hogy jegyzetében tovább erősítse a költő ítéletét, s a „nagyra vágyóknak tsalfa politikájokról” értekezik; megélt élményei, s főként a *Franciaországi változásokra* aktualitásproblémái árnyékában szükségesnek tartotta a költőt igazolni avval, hogy a mű 1781-ben keletkezett, tehát nincs köze a francia forradalom eseményeihez.²¹⁸ A *lenyugvó naphoz* című versnél világnézeti magyarázatot tart fontosnak. „Úgy ha elaluszik életünk’ világa, Többet fel nem derül – mert a sír elzárja” – írta a költő. Batsányi ráérezett a gondolat robbanó anyagára: a túlvilági lét s vigaszának elvetésére, s ezt fűzi hozzá a jegyzetekben: „A’ léleknek halhatatlanságáról itt nincsen szó; erről Ányos nem kételkedett. Értetődik itt a’ földi életnek múlandósága.”²¹⁹ A problémához magyarázat, fejtegetés kíváncznék, ennek azonban inkább a tanulmányban, a költő bemutatásában lenne helye. A jegyzetekben csak kijelentés olvasható a kiadótól, de ez nem közömbösíli, hanem inkább felhívja a figyelmet a veszélyes nézetre. –

²¹⁶ BATSÁNYI-ÁNYOS, 1798., 29., 43., 44. stb.

²¹⁷ BJÖM, II., 124., 127., 131.

²¹⁸ BJÖM, II., 132.

²¹⁹ BJÖM, II., 126. A problémáról l. BÍRÓ, 1976., 191–192.

Batsányi Faludi-kiadásában, s főként a Toldalékban igen erős a program hirdetése, az aktualitás igénye; a részletismereteket közlő, tárgyyszerű felvilágosítás itt háttérbe szorul. Jelzi ezt a jegyzetelés is: csak a maga tanulmányához csatol magyarázatokat, a verseknél sem Faludi, sem Révai jegyzeteit nem közli, maga sem ír ilyeneket. A voltaképpen, klasszikus jegyzetelésnek leginkább Révai felelt meg; Batsányinak fontosabb volt a mandátumába foglalt összetett cél, eszmék, ismeretek terjesztése a kiadványokban, mint azok formai elkülönítése.

Summázatként elmondható, hogy a kiadói tevékenység minden ágát elsősorban a kiadói mandátum értelmezése, érvényesítése határozta meg; a filológiai igény a javításokban, a szerkesztésben, a tanulmányokba foglalt tájékoztatásban és értékelésekben, a jegyzetek magyarázataiban nagymértékben alárendelődött nézeteiknek, céljaiknak.

II. KAZINCZY, A KIADÓ

Az ügy és a megvalósítás módozatai

Kazinczy munkásságához úgyszólván a kezdetektől hozzátartozott kiadói tevékenysége. 1792-ben Dayka heroida-fordításait és a maga Wieland-átültetését akarja kiadni;¹ szabadulása után nekikezd Dayka összegyűjtött művei kiadásának, s mintegy két évtizedig párhuzamosan munkálkodik modern és régi művek megjelentetésén, így Kis János és Báróczi, valamint a Magyar Régiségek és Ritkaságok több kötetre tervezett gyűjteményén; a sort 1816-ban zárja a legnagyobb gonddal készült Zrínyi-könyv; dolgozik még Kis Horatius-fordításainak kiadásán, de ez csak halála után, 1833-ban jelent meg.

Kiadói munkássága két körét, a „régiségeket” és a kortárs művek megjelentetését egységbe foglalja a tevékenysége minden ágát átható kultúragyarapító, kultúraformáló szándék, ez határozza meg, elődeihez hasonlóan, kiadói mandátumát; sőt róla elmondható, hogy programja közvetlenül is befolyásolja e tevékenységét. Pályatársai és íróelődei kiadását szinte naprakészen rendeli céljai, eszméi szolgálatára, a szöveg alakításában, a kötetrendben és harcos előszavaiban egyaránt érvényesíti az ügyvel vállalt megbízatását. A régi szövegek kibocsátásában – a 18. századi elődeihez hasonlóan – sem a művek régiségére, önmagában való értékére teszi a hangsúlyt, ezekben is elsősorban a kultúra emelkedésének munkára ösztönző példáit keresi: azért érdemes „el nem lankadva” munkálkodni megjelentetésükön,

¹ KazLev., II., 264.

hogy „sem használatlan ne heverjenek, sem a nemzetnek el ne vesszenek”.² A hasznosság, használhatóság a megőrzéssel egyenrangú érték, kritériumai változnak az idők folyamán, előszavaiban és jegyzeteiben fejti ki ezt. Igaz viszont, hogy a szöveg kezelésében, a gyűjtemények összeállításában itt kevésbé érvényesíti saját programját. Kazinczy kiadói munkásságában a jelenkori, társadalmi igény, a szociológiai kihívás igen erős; azt kell mondanunk, hogy ez az önérvényesítés, nézetérvényesítés felel meg egyéniségének is. Mindig is töretlenül hitt a maga értékeiben, elgondolásai helyességében, sőt vitathatatlanságában; ez az öntudat hatotta át személyes kapcsolatait éppúgy, mint kultúragyarapítást szolgáló írásait.

Csak hogy a kiadásokban speciális helyzetbe kerül: az alkotók, a művek különféle, az övétől eltérő sajátosságaival szembe-sül a munka során, más-más szövegek, más-más alkotásmódok egyedi, s főként filológiai kihívásaival kell szembenéznie. Minden egyes kötetnél újra és újra mérlegelnie kell célja érvényesítésének lehetőségeit, speciális eljárásokat kell kialakítania a szociológiai cél és a filológiai problémák kettős követelménye szerint. A környezet, harcai és nézetei alakulása, valamint maga a munka, az írói szuverenitással való szembesülés, a filológiai tevékenység alázatra, szolgálatra nevelő ereje aztán visszahat mandátuma formálódására, kiadói működésére, módosítva a kezdetben erőszakosan érvényesített, szociológiai meghatározottságú módszerét. A különböző szövegek tanulságait mérlegelve, különböző viták, bírálatok hatására később inkább egyensúlyt keres, mű és törekvései előbb mellérendelő viszonyba kerülnek, majd az alkotó tisztelete, harcai nagy tanulságai, a szövegek követelményei arra indítják, hogy Zrínyinél már az alkotói sajátságokat, a mű igényeit rendelje a maga céljai fölé. Elvei és eljárásai változásából tanulságos kiadói pálya rajzolódik ki.

Nagyon jellemző, hogy e tevékenységét pályatárs, a számára igen aktuális költő műveinek kiadásával kezdi. Kazinczy börtönben van, mikor Dayka 1796-ban meghal. Szabadulása után szinte azonnal hozzáfog írásai összegyűjtéséhez, sajtó alá ren-

² KazLev., XIII., 351.

dezéséhez. A cél ekkor egy olyan modern költő megjelentetése, akinek verseiben „az édes Höltyi búslakodás, a' mellyet egynehány dalaiba öntött-ki, el fog hatni minden érzékeny szívre”.³ Érzés-, érzület-nevelő poétát akar tehát kiadni, úgy tűnik, minden olvasó okulására. Kazinczy azonban nem elégszik meg a művek tanulságainak közvetítésével. 1805-ben írja Kis Jánosnak: a versekhez „aesthetikai és gram. jegyzéseket ragasztok, hogy ifjú Költőink lássák, mit kell követnie, kerülnie.”⁴ Nyilvánvaló, hogy formálódó irodalomalakító nézeteit szándékozik már ekkor is kifejteni, s miként Batsányi, ő is elsősorban a célt leghathatósabban szolgáló fiatal poétákhoz szólna. A nyelvi program, elődeihez hasonlóan nála is fontos, de más hangsúlyokkal. Kazinczynál az irodalmi nyelv, az irodalmi ízlés, az erre nevelő szándék áll a középpontban, ez érvényesül kiadói tevékenysége minden ágazatában.

A Dayka-könyv megjelentetésének ügye elhúzódik, anyagi gondok, nyomdai-kiadói problémák, a lassan dolgozó cenzúra,⁵ s persze Kazinczy sokirányú tevékenysége egyaránt késleltető okok. S mire 1810-ben valóban nyomtatásra kerül a kézirat, a nyelvújítási viták intenzív szakaszukban tartanak, s Kazinczy most a kiadást teljes egészében ennek szolgálatára rendeli. Nagy gonddal készül a nevezetes előszó írására, amelyben a szélesebb nyilvánosság számára először foglalja össze újítási elveit, programját az ízlés szerepéről, a nyugati minták követéséről. Evvel együtt is elmondható, hogy lényegében 1802-es értekezése tervét teljesíti ki most az aktualizálás szellemében. Az ízlésnevelést emelte ki akkor is, kiművelésének módját, forrásait fejti ki most a modern, nyugati minták követésének programjában. Dayka az új ideáloknak megfelelő poéta, megjelentetője, ezen eszmény harcosa, kettejük munkásságának egységét, közös célját szolgálja a kiadás, s főként az értekezés: „Nem helyén kívül

³ KazLev., II., 492. Kazinczy ekkori műveiben, így a Helikoni Virágokban is az érzés megformálásának fontossága észlelhető. FRIED L.: *Kazinczy neoklasszicista fordulata*. Fried, 1996., 51–52.

⁴ KazLev., II., 446.

⁵ KazLev., VI., I., VII., 228., 276., 280., 295., 318., 362.

áll e' kicsapás az én Daykámnak versei előtt. Íróinknak számában nincs eggynek is nagyobb szüksége arra, hogy ez mondva legyen, mint neki és a' mellette 's maga mellett apologizáló barátjának" – olvassuk az előszóban.⁶ Az aktualitás jegyében költő és kiadója az egyazon célért vállalt munkásságban, a közös eszmék jegyében szinte egy személlyé válik, Kazinczy igazolja is nézetazonosságukat: újítási nézetei „magának Daykának is állításai voltak”.⁷ Ez az azonosulás erősíti meg abban, hogy a műveket, mintegy sajátját a maga nézetei szolgálata alá rendeli. A közös program és ízlés bemutatásának jegyében csatolja a könyvhöz *Poétai berek* címen a maga verseit és versfordításait; saját mű és hagyomány, miként Révainál, azonos értéként, azonos funkcióval kerül együvé a könyvben. A Dayka-kiadás különben szorosabb értelemben véve is személyes ügye: az „én Daykám” nemcsak becsült, hanem szeretett barátja is volt.

Hasonló motiváció áll a Kis János-versek kiadása mögött; hasonló időben indul, hasonló időközben jut el teljesedéséhez. Kis 1805-ben kéri Kazinczyt munkái kiadására. Olyanféle jelenség ez, mint amit már Orczynaál láttunk. Az író most is szívesen húzódik a neves kiadó mögé, az alkotói öntudat félszegsége szólal meg nála is: „Neved munkáimnak legszebb és leg-hathatósabb ajánlás helyett szolgálna” – írja Kazinczynak. S ő is, miként Orczy Révait, széles körű segítségre is kéri. Egyfelől javítást vár, jobban bízik Kazinczyban, mint saját magában: „a tsínosság és accuratio is, a' melly mindent a' mi a te kezedből jó-ki, olly nagy mértékben szokott ékesíteni, 's mellyről az én környűllálásimban az én Copistáimmal nem is álmodozhatom, felette igen fogná emelni munkámnak betsét.”⁸ Másfelől számít a kiadás konkrét ügyeiben, az eljárásokban járatosabb barát segítségére, a kínos alkudozások, a nyomdai ügyletek, a kulcsin gondját szintén az értőbb literátorra ruházza át: „Institorisnál vagy akármelly egyéb Verlegernél sokkal nagyobb nyomatéka volna a' te szavadnak, mint az enyimnek: 's egészen úgy végez-

⁶ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XXXVII.

⁷ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XXXVIII.

⁸ KazLev., III., 369.

hetnél, a' mint Neked tetszene, 's a' külső tsínossághoz is jobban értesz, mint én.”⁹ Kazinczy örömmel és lelkesedéssel vállalja a megbízatást;¹⁰ később, Kölcseynek írta meg, hogy szabaddulása után sokszorosan megörvendezettette Kis ajánlata, fogsága után, mellőzöttsége korszakában különösen jóleső megtiszteltetésként és baráti gesztusként meghatottan értékelte azt: „Kis engemet, *midőn erről nem is álmodtam*, azzal a' tisztelettel tisztelte meg, hogy engemet tevé Verseinek kiadójokká”, s mint megvallja, „elragadtatott örömmel értettem, mert világos jele az ő igen becses barátságának”.¹¹ Vállalásának örömét megerősítette, sőt megalapozta az, hogy Kist mindig is a saját ízlésének, mércéinek megfelelő költőként tartotta számon, mint az emelkedett érzések műves alkotóját, mint erősen német orientációjú literátort. A kiadás azonban ez esetben is nehezen halad, s még 1812-ben is gondokról, késlekedésekről panaszkodnak: Trattner sokallja a „reze” költségét, késik a cenzúra; s van egy, Kazinczyt kínosan érintő ügy is: Trattner a Dayka-kötetet teszi a Kisé elé,¹² s csak 1814-ben veszi komolyan munkába, 1815-ben jelenik meg a mű három kötetben. Ekkor Kazinczy már a nyelvújítási viták közepén tart, a maga ízlését képviselő költő-barát műveit a saját nézetei és programja erősítéseként kapcsolhatta harcaihoz. Az már a történet fonákja, hogy éppen e könyv előszava kapcsán támad éles vitájuk az újítás elveiről.

Kazinczy tervei között kell számontartanunk (noha nem valósult meg) Csokonai műveinek kiadását. Csokonairól szintén a saját irányát, ízlését demonstráló költői összképet szeretett volna kialakítani. Határozott elképzelései voltak a művek korrigálásáról, a kötet összeállításáról, talán túlságosan is határozottak, illetve mint Debrecenben mondták „autokrátiak”. Minthogy elveit ismerték nekrológiájából és levelezéséből, a műveket nem bízták rá, hiába kérte és bizonygatta, hogy csak ő tudná méltó-

⁹ KazLev., V., 345.

¹⁰ KazLev., IV., 225.

¹¹ KazLev., XI., 458.

¹² KazLev., X., 51., XI., 440., X., 74–75.

képpen kiadni. Kazinczy igen nehezen mondott le a tervről, még javítási tanácsaival is megkönyvékezte a kiadót, mint látni fogjuk, hiába. – Részben megvalósuló terve volt Berzsenyi munkáinak kiadása, illetve azok alakítása. Őt is körébe tartozó költőnek tartotta, s természetesen a maga ízlése, elvei szerint adott javítási, szerkesztési tanácsokat. Berzsenyi ezeket csak részben fogadta el; kiadói nézeteit alapjaiban kérdőjelezte meg. A két pályatársról, illetve pályatárssal folytatott vitája 1805–1806-ban s az 1810-es évek elején sokban hozzájárult kiadói elvei és gyakorlata árnyalódásához, sőt átalakulásához.

A kiadásokban programja demonstrálásáról természetesen nem mond le, így veszi munkába Báróczi műveit, szorosan kapcsolódva a Dayka-könyvhöz. Trattner 1813-ban kéri fel a munkára, s Kazinczy érthetően nagy örömmel vállalja e mandátumába nagyon is illő munkát. Trattner már megtapasztalta, hogy Kazinczy miként kezeli a megjelenésre választott műveket, így a felkérésben saját módszere, eljárásai megerősítését láthatta. S noha a terv most formálisan nem őtől való, de az ő óhaját realizálja. „Régen óhajtottam azt” – írja a felkérésről.¹³ E kiadás szervesen illeszkedik programjába, keresve sem találhatott volna a maga számára aktuálisabb szerzőt. Báróczi ifjúkora óta példaképe, mestere, a nyugati orientációjú, a merészen újító szerző műveivel bizonyít a maga iránya mellett. Harcos utószót, kimunkált tanulmányt ír a könyvhöz, részletesen kifejtve benne újítási nézeteit, alapelveit; a művek pedig maguk hatnak érvként, ez is magyarázza, hogy itt csak mérsékelten javít.

A Báróczi-könyv célzatosságához kapcsolódik Kis Horatiusfordításának kiadási tervében. Kis versei megjelenése után kéri gondozására Kazinczyt, aki „felette lelkesítő” feladatként lát hozzá. E könyvben is a törekvéseit, ízlését támogató dokumentumot lát, nevezetesen a fordítóideálját demonstráló ügyet. Kis, miként Báróczi, a szabad, az egyéni színeket is megengedő fordítást adott, s Kazinczy e „szabadabb hűséget, a szuverenitást dicséri, elfogadva benne a formai átalakítást, a kihagyásokat is.

¹³ KazLev., X., 253.

Érdemének tartja, hogy Kis a „legsonorusabb nem scandált rimmes versekben” fordított, egyéniségéhez, saját értelmezéseihez hajlítva a szöveget, „szabadabb hűséggel, úgy mint attól kelle várunk, a’ ki értette mit kell adni, mit lehet elhagyni, ’s mit kell is elhagyni”. Így lenne ez az átültetőre és korára jellemző kiadvány, Kazinczy elsősorban ezt várja: ez „nem a’ Virág’ fordítása; éppen úgy mint a’ Wielandé nem az a’ mi a Vossé, de az nem is lehetett az, de ennek nem is kellett annak lenni”.¹⁴ A könyv gondozása voltaképpen Kazinczy fordítói nézeteinek bemutatásához tartozik; számunkra az ügy, a saját eszményei szolgálatának dokumentumaként érdekes.

Említésre méltó még itt megjelenésének a korra jellemző kálváriája. Kazinczy 1815 októberében ír először arról, hogy nála van a kézirat, ám csak 1816 februárjától dolgozik rajta.¹⁵ Magával viszi ugyan erdélyi útjára, de lassan, váltakozó kedvvel készül; perek, betegség, bevallott unalom, egyéb munkák félrefelretételik a művet.¹⁶ Sok gondja van a jegyzetek kiegészítésével, azokat más kiadványok és a maga apparátusával szeretné bővíteni.¹⁷ A legnagyobb baj azonban az, hogy Trattner nem akarja megjelentetni, nem remél tőle üzleti sikert.¹⁸ Hátráltatók, hogy több Horatius-fordítás is készül ekkor: Virágé (*Horatius Flakkus Q. levelei*. Budán, 1815.); Édes Gergelyé (*Horatius Flaccus Quintus, Opera latina...* Megmagyarázva Édes Gergely által. Pest, 1819.). Kis 1821-ben is panaszkodik Trattnerre a kiadás mellőzése miatt;¹⁹ s bár a Tudományos Gyűjtemény, 1828., IV. évf., IX. f., 129–130. lapján híradás jelenik meg a könyvről,²⁰ Kazinczy életében mégsem lát napvilágot, csak 1833-ban, latin és magyar szöveggel: *Horatius Levelei*. Fordította Kis János Superintendens, a’ M. T. Társaság R. tagja, s mint a cím-

¹⁴ KazLev., XIII., 467.

¹⁵ KazLev., XIII., 231., 467.

¹⁶ KazLev., XIV., 259., XV., 449., 593.

¹⁷ KazLev., XIV., 62., XV., 368., 407., 420., 421.

¹⁸ KazLev., XVI., 264., 291.

¹⁹ KazLev., XIX., 127., 192.

²⁰ KazLev., XX., 454., 626.

lap is jelzi: A' Magyar Tudós Társaság költségével." A kötet végén olvasható, hogy Fáy András és Schedel Ferenc „hivatalosan megbízottak' írásbeli ajánlására adatott sajtó alá." Lehetséges, hogy a szövegen ők vagy mások még alakítottak, de elhatárolódást is jeleznek: a Tudós Társaság nem vállal kezességet a szövegben követett nyelvszabályokról, írásmódról, s az „írást illető elvekről." Ez utóbbi valószínűleg a fordítás-elvtől való elhatárolódást is jelent: túl az éppen Toldy ellenvéleményét kifejtő Pyrker-pörön, eddigre világossá vált, hogy Kis-Kazinczy fordítási nézetei korszerűtlenné váltak. Megkésett kiadvány lett, kiadója aktualizáló céljával éppen ellentétesen.

Kazinczy e kiadásokkal párhuzamosan munkálkodik a régi szövegek megjelentetésén. Már 1805-ben jelzi, hogy ki akarja adni Sylvester grammatikáját, ezt bővíti előbb a Krakói ábécé címen emlegetett művel. A nyomtató, Eggenberger nem lelkesedik a két 16. századi műért, tart tőle, hogy „nem kap vevőt". Kazinczy azonban elszánt: „Török, szakad a' munka ki fog jönni."²¹ Tratternél próbálkozik, de a két szöveg nem elég: „Das Buch war noch immer nicht dick genug, und ich sann ihm ein drittes Werk anzuhängen" – írja Schediusnak.²² E harmadik mű *Prof. Varjas János E vocalisú éneke*. (Debrecen, 1775.) ez a *Megtért embernek énekje...* című költemény. Kazinczy kiadói programját tekintve a közelmúltból való írás természetesen csatolódik a kötetbe. E könyv célja a nyelv állapotának bemutatása, illetve egy-egy állomásán bizonyos sajátságok, problémák jelzése, természetesen a maga nézeteivel együtt. Erről a nagyon is aktualizáló három előszóban ír: Sylvester ragozási sajátságai kapcsán a Debreceni Grammatikáról, a Révai-Verseggy-vitáról, Révai irányáról fejti ki véleményét; A Krakói ábécé a helyesírás „heterographia" értékelésére ad alkalmat; Varjas éneke nyelvünknek egyik tulajdonságával ismertet meg bennünket.²³ E műről még megírja, hogy alig tudta megszerezni, így nemcsak a nyelvi demonstráció, hanem „ritkasága" értéke is a má-

²¹ KazLev., III., 408.

²² KazLev., IV., 177.

²³ *Magyar Régiségek és Ritkaságok*, 1808., I., 33–40., 135–136., 183–191.

sik kettő mellé emeli. A könyv 1808-ban jelent meg, kedvezően fogadták, dicsérő cikket közölt róla a hallei Allgemeine Literatur Zeitung²⁴ (talán Rummy Károly György írta). Barátaiktól némi bírálatot, de inkább elismerést kap. Kis főként az előszót dicséri, de vitázik némely helyesírási nézetével;²⁵ Kölcsey cáfolja, hogy Batizi András a Krakói ábécé szerzője;²⁶ több levél szól az újságban megjelent cikkről.²⁷ Amely, bár a névtelen szerzőnek nem tetszett a Debreceni Grammatika elleni hadakozás, nyelvi magyarázatainak újjító iránya, az írás alapvetően elismerő, ösztönző volt a további kötet, kötetek tervezésére.

Kazinczy nyomban a második kötetet tervezi, most már tudatosan vállalva az első gyűjtemény vegyes tartalmát, címét. A kötet élén ugyan most is régi iratok állanak: egy Debreceni Homiliák néven emlegetett legendárium, melyet ő a 14. századból eredeztet,²⁸ egy 15. századi jogi irat és Székely István kalendáriuma 1550-ből; a többi, 12 mű 18. századi szerzőtől való, illetve a saját írása; vannak köztük versek, fordítás, cikk és vitacikk, s még „táblákat” is szeretne a könyv végére, Mária Terézia és 15 író képmását. Kazinczy öntudattal írja, hogy gyűjteménye „való kincseket foglal magában”.²⁹ Az iratok ugyanis, a régiek és az újkoriak, a literatúra, a kulturális élet állapotáról, fontos kérdéseiről adnak tájékoztatást, értékük egyenrangú, Kazinczy számára ennek alapján válnak megőrzendővé, válnak hagyománnyá: „Eggy Gyűjteményben, melynek czélja, hogy a’ mi időnkkel a’ régebbiek történeteit ismértesse, s a’ későbbiekkel a’ miénket, ennek jusa vala kívánni a’ felvételést.”³⁰ Az ismeretadó jelentőség, a mindenkori jelennek szóló tájékoztatás az elsődleges kritérium a hagyományban, a keletkezés időpontja,

²⁴ KazLev., XXIII., 180–181. A cikk névtelen.

²⁵ KazLev., VI., 140., 166.

²⁶ KazLev., VI., 500–502.

²⁷ KazLev., VII., 471., 487., 495., 498., 515., 545.

²⁸ Későbbi kiadója, Toldy, felsorolja a keletkezés idejéről a különféle vételeket, s nyitva hagyja, hogy a XIV., XV. vagy a XVI. századból való. Toldy, 1858., VII–VIII.

²⁹ Magyar Régiségek és Ritkaságok, 1813., II., 3.

³⁰ Magyar Régiségek és Ritkaságok, 1813., II., 13.

régisége nem meghatározó. E gyűjtemény csak kéziratban maradt ránk, viszontagságos történetét az iratok megszerzésének kalandos útján látjuk majd.

Az 1816-ban megjelent Zrínyi-művek munkálataiban Kazinczy sokrétűen értelmezett, összetett feladatot vállalt. A szerző jelentőségére ifjúkorának egyik mestere, Ráday hívta fel figyelmét, tőle kapta a Zrínyiasz 1651-es kiadását.³¹ Zrínyi műveinek megjelentetése már 1803-tól foglalkoztatta, ekkor írta Kisnek, hogy a munkát elküldte a váradi cenzornak, s az csak egy mérész képet és három németellenes strófát törölt belőle.³² A terv azonban sok oknál fogva nem valósul meg, közrejátszhatott benne betegsége, rossz anyagi helyzete,³³ s talán az is, hogy 1804-ben Csokonai hasonló (szintén megghiúsult) tervéről értesült, aki nagyigényű „Critica Dissertatioval”, prózai parafrázissal, „historice-aesteticus Commentariussal”, jegyzetekkel és életrajzzal megtöltött kétkötetes kiadványt szeretett volna megjelentetni.³⁴ Kazinczy legközelebb 1810-ben Sárközy Istvánnak ír Zrínyi „poétai munkájának” kiadásáról és egy hozzá tervezett előszóról.³⁵ Hogy ez utóbbiban mandátumértelmezése szerint programköltőt mutatott volna be, s vele nyelvújítási vitáit, nézeteit erősítette volna, azt jól mutatja az ugyanezen évben Berzsenyinek küldött vers, címe *Zrínyi*.³⁶ A költemény intarzia: Zrínyitől vett sorok keverednek a maga régies stílusban írt strófáival, soraival. Zrínyi itt a szó szorosabb értelmében aktuális költő, a Dayka- és a Báróczi-kiadás előszavaiban kifejtett nézetek képviselője. Például így: „Idegen szók vagynak keverve versemben, Mert azt tenni nékem vagyon jó kedvemben. Szegény a' Magyar nyelv! ezt vettem eszemben. Írj – és vélem lésszesz

³¹ KazLev., I., 151.

³² KazLev., III., 134–135. Orlovsky Géza feltételezi, hogy Kazinczy a börtönben is dolgozott rajta, csak így készülhetett el 1803-ra. Ennek azonban nincs nyoma; különben is gyorsan dolgozott: 1814–15-ben is nyolc hónap alatt készült el a szöveggondozással. Orlovsky, 1981., 1467.

³³ Hausner, 2.

³⁴ KazLev., III., 201.

³⁵ KazLev., VIII., 125–126.

³⁶ KazLev., VIII., 537–538.

egyes értelemben.” A kiadás azonban most is elmarad; felajánlja Institorisnak, de hamarosan csalódottan írja, hogy e „szerencsétlen időben nyomtattatni csaknem lehetetlen.”³⁷ Valószínű, hogy a cenzúra ekkori szigora mellett anyagi okokra is céloz itt. 1814-ben Döbrentei írja neki, hogy szeretné kiadni Zrínyi eposzát egy tanulmánnyal a költőről és az epikáról.³⁸ Kazinczy alig leplezett ingerültséggel válaszol: „azt akarod, a’ mit én szándékoztam,” ám tegye, „marad nékem elég csinálni való”.³⁹ Némi huzakodás kezdődik közöttük, majd Döbrentei végleges lemondása után Kazinczy 1815-től kezdve komolyan és folyamatosan, „éjfelekig”, sőt reggelig dolgozik rajta.⁴⁰

Számára Zrínyi nemcsak aktuális, hanem a kezdetektől felsőfokon értékelt alkotó. Ráday azt fejtegette neki annak idején, hogy Zrínyit „minden Poétáinknak eleibe teszem”, „tüzét, elevenségét” csodálta, ráérezett verselése egyedi értékére, s Kazinczy mindezt egyetértéssel fogadta.⁴¹ Amikor pedig, az 1810-es évek elejétől kezdve komolyabban foglalkozik műveivel, értékelése aktualizálódik: a konzervatív ízlésnek inkább megfelelő Gyöngyösi-hagyomány modernebb ellenpéldáját mutatja fel benne, s róla alkotott véleménye emberi, esztétikai szinten is mélyül, gazdagodik. Csodálja a két Zrínyit, az áldozatvállalást, a haza szolgálatát: „Bizon a’ Zrínieken halhatatlan fény ül: az egyik dicső halállal hala-meg Szigetnél, mint egy második Leonidas; a’ másik pedig nagy katona is volt, nagy Úr is, nagy Tisztviselő is, nagy Író is.”⁴² A költő Zrínyi tehát, mint sokoldalú példakép, méltó a megjelentetésre: hazafiúi, emberi, közéleti, írói eszmény, el nem ismert igaz magyarságát a kor erősödő hazafias szellemében különösen hangsúlyozza.⁴³ Míg Daykánál, Kisnél, Báróczinál a saját irodalmi ideáljának megfelelő hajlékonyságot, csiszoltságot értékelte, Zrínyinél elsősorban a tömör-

³⁷ KazLev., XXII., 267., 282.

³⁸ KazLev., XII., 131.

³⁹ KazLev., XII., 154.

⁴⁰ KazLev., XII., 468–469.

⁴¹ KazLev., I., 158., 198.

⁴² KazLev., XII., 470.

⁴³ KazLev., XIV., 226.

⁴⁴ KazLev., XII., 469., 470., XVI., 119.

séget, az erőt, verselése egyedi karakterét,⁴⁵ számára ő a „régibb kornak is legjobb poétája”.⁴⁵ Kazinczy itt a szorosabban vett hagyományörzés kritériumát is vállalja, persze avval együtt, hogy számára minden „jobb” régi költő újítói példakép: „minden jobb Íróink Neológusok voltak, ’s ilyen Zrínyi” is, s hozzácsatol még egy hosszú névsort.⁴⁶ Mire azonban Trattnernek leadja a kéziratot, már túl van legélesebb vitáin, szerez némi tapasztalatot ahhoz, hogy miként lehet neológusnak lenni, miként lehet, miként helyes a nyelvet gazdagítani, s miként lehet a kiadásokat összekapcsolni törekvéseivel. Zrínyi úgy lesz 1816-ban aktuális költő, újító, hogy tőle már a korábbi elveitől eltérő nyelvújítást, gazdagítást is tanul: az idegen szavak, idiómák mellett beletartoznak immár a régi és a tájszavak, az egyedi különösségek is, ezeket mind a mérsékelt szövegjavításokban, mind jegyzeteiben, mind egyéb nyilatkozataiban ismerte el. Zrínyi eszméi, erkölcsi nagysága, poétai ereje vonzását a műhöz tervezett, de végül el nem készült nagyszabású tanulmányban akarta bemutatni, ebből azonban csak töredékek maradtak ránk.

Kazinczy kiadóelődei összetett, társadalmi jelentőségű programjaikat nagyszabású sorozatokban, illetve egy-egy alkotó teljes életművével akarták reprezentálni. Kazinczy először hozzájuk hasonlóan kezd széles körű gyűjtőmunkába, lehetőleg az összes Dayka-művet akarja összeszedni. Miként elődei tették, ő is hirdetést tesz közzé, ezúttal a Magyar Kurirban, ami nem járt sikerrel. Életrajzi adalékokat kapott Bodnár Zsigmondtól; az előszóban hosszú listát közöl arról, hogy Ungvárról, Lőcséről kitől jutott kéziratokhoz, levelezésében még egy váradi professzor küldeményéről számol be; a költő által összeírt verseket aztán Virágtól szerezte meg.⁴⁷ Ám már a munkálatok elején is látszik, hogy a teljesség számára inkább csak a gyűjtésben, s nem a

⁴⁵ KazLev., XII., 469.

⁴⁶ KazLev., XIV., 223.

⁴⁷ A gyűjtésről: KazLev., II., 590., III., 334., 58. KAZINCZY-DAYKA, 1813., XL–XLI.

kiadás reális terveiben érhető el. Már csaknem kész a munkával, amikor 1805-ben megkeresi Sárközy Istvánt, kéri azt a kéziratot, amelyről már fogsága előtt tudott.⁴⁸ Ez a Blumauertől fordított *Vallástétel*, s Kazinczy tisztában van vele, hogy ezt megjelentetni lehetetlen: „Az nem nyerheti-meg a' Censura engedelmét: de hadd legyen-meg nálam kézírásban, hadd tégyem bekötött Mspma mellé.”⁴⁹ Tart attól is, hogy a Colardeau-tól fordított heroidát szintén „ki nem lehet adni a' censura miatt”.⁵⁰ Kazinczy sikerrel próbálkozik némi csellel: átírja az Abelard, Heloíz neveket Aulus és Cléliára, így elfogadják, de tíz, a szerelem szenvedélyét festő sort töröltek belőle,⁵¹ e változat szerepel aztán a kötetben, *Clélia* címen.

Teljességet tehát a gyűjtés hiányai, a hivatalos kényszer miatt sem adhat, de maga is inkább a válogatásra hajlik. Mandátuma szerint Daykában a modern ízlést képviselő példakép-költőt akart bemutatni. Dayka az újító, a nyugati példákat művesen követő költészet mintája, saját nézetei demonstrálója, s e célt csak a tökéletesen kimunkált alkotások együttese képviselheti – Kazinczy tehát rostál, válogat. A rostálás azért dilemmát jelent számára. Baráti elfogultságból ugyanis szeretné megőrizni Dayka minden írását, „az én Daykámnak egy sorát is sajnálom elveszteni”,⁵² de mandátuma parancsa erősebb, a tökéletes felmutatása fontosabb. A válogatás szándékából legfőljebb a kiadás érdekét szolgáló formai kényszer miatt enged. Az előszóban elárulja, hogy *A nemzeti öltözet* című alkalmi versről, s az utóbb kidolgozatlannak ítélt *Cléliáról* szívesen lemondott volna, ha a „versek nagyobb kötetet tévének vala, mint tesznek, minden bizonnyal kihagytam volna mind egyikét mind mási-

⁴⁸ KazLev., II., 415–416. Sárközy azt írja, hogy Kazinczy 1794-ben kérte a kéziratot, s ő el is küldte, de hozzáteszi ő is: „fájdalom! könnyű volt nékem ki Calculálni, miért nem felelhetél.” Kazinczy letartóztatása előtt már nem kapta meg a küldeményt; mint a következő levélből kiűnik, 1805-ben újra kéri Sárközytól a kéziratot. KazLev., III., 443.

⁴⁹ KazLev., III., 443.

⁵⁰ KazLev., III., 445.

⁵¹ KazLev., V., 66., 470–471.

⁵² KazLev., II., 492.

⁵³ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLV.

kát”.⁵³

Báróczi kiadásában másféle elgondolások szabják meg a művek kiválasztását. Nagyszabású gyűjteményt tervez 8 kötetben. Levelezése arról tanúskodik, hogy Trattner csak a regényt, a Calprenéde után készült fordítást, a Kassándrát akarja megjelentetni egy életrajzzal. Kazinczy nyomban bővítést javasol. Az ügyet intéző Helmecczynek írja: „Beszéld reá Trattnert, hogy ne hagyja Kassándrát magát kimenni, 's vegye mellé az Erkölcsi Regéket, Leveleket és Védelm. Magy. Nyelvet is. Csak egy kötettel lesz így bővebb a' munka, 's a' Publikum le lesz kötelezve Tr. Ur eránt örök hálával.”⁵⁴ Mandátuma szerint itt a harcait, eszméit közvetlenül szolgáló, a merészen újító fordításokat akarja bemutatni, lehető műfaji sokoldalúsággal. Ezt képviselnék a regény mellett az „Erkölcsi regék és Levelek”, előbbi Marmontelltől, utóbbi Duschtól, ez ki is jött a nyolcadik kötetben; a saját programjához tartozó röpiratról azonban le kellett mondania: „a' Cenzor meg nem engedi, hogy a' Védelmezett Magyar Nyelv újra nyomtattassék. – Szegény Hazám!” – írja 1814 januárjában Kőlcseynek.⁵⁵ Könyve utószavában még említi Báróczi egy betiltott francia nyelvű, alkémiai munkáját; itt írja, hogy tud az „új Adeptus és Rózsikának titkai” című művekről, de ezeket „minden igyekezeteim mellett nem láthattam”.⁵⁶ A könyv terveiből az tűnik ki, hogy Kazinczy ha teljességet nem is, de jellemző összképet szeretett volna adni, bemutatva Báróczi munkásságának minden irányát, s ebben csak a

⁵⁴ KazLev., X., 253.

⁵⁵ KazLev., XI., 164. KAZINCZY-BÁRÓCZI, 1813., 136.

⁵⁶ KAZINCZY-BÁRÓCZI, 1813., 136., 30. *A mostani adeptus vagy is a' szabad költészek' valóságos titka* című alkémiai román Báróczi halála után jelent meg Bécsben, 1810-ben; az *Amália' története*i szintén itt, ugyanekkor. A *Rózsika titkai* című Báróczi-műről azonban sem a kortársak, sem a későbbi szakirodalom nem tud. Kazinczy itt valószínűleg tévedett: volt még ugyanis egy *Rózsika' titkai* című regény, amelyet „németből magyarázott” Szombathelyi Holosovszky Imre; ez 1808-ban jelent meg Pesten. Kazinczy ezt is szabadkőműves regénynek vélte, azt írta ugyanis előszavában, hogy a cím a rózsára utal. Ám az említett könyv egy feslett életű nő sorsát írja le. L. erről GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei*, Bp., 1941., 382–383.

körülmények akadályozták meg.

Az iratok beszerzésére itt nem fordít olyan nagy gondot, mint Daykánál, a megjelent szövegekből dolgozik (és dolgoztatja Helmezyt), mégpedig a második, a pesti kiadásokból: a Kassándra 1793–4-ben, az Erkölcsei mesék 1785-ben, az Erkölcsei levelek 1786-ban jött ki, s csak a javítások során veszi elő ellenőrzésül az első, bécsi kiadást. Megvallja azt is, hogy mindössze „egy szelet papíros” kézirata van, ez egy Horányi kérésére írott életrajzi vázlat,⁵⁷ amit nem közölt, s annak sincs nyoma, hogy más kéziratokat keresett volna. Ezek szerint úgy vélte, hogy az elérhető szövegek is elégségesek arra, hogy bemutassa a szerzőt, és általa erősítse a maga programját, irányait. A munkálatokat sem egyedül végzi: az ügyek intézését, a korrektúrát Helmezyre bízta, de ellátja tanácsokkal, azaz utasításokkal,⁵⁸ s ma már nem állapítható meg, hogy mi származott saját kezétől. A pénz, vagyis az előfizetők nehezen gyűlnek össze, 1813. június 23-án ad hírt arról, hogy megvan végre a szükséges összeg.⁵⁹ A könyv ezután hamarosan megjelent; 1814. április 10-én ír először véleményt a könyv külsejéről; a Hazai és Külföldi Tudósításokban is e hónap végén jelenik meg róla ismertetés.⁶⁰

A Magyar Régiségek és Ritkaságok két kötetének tervezése és az iratszerzés sajátos változatot mutat. A kiinduló pont Kazinczynál nem egy nagyszabású gyűjtemény (ilyet legfőljebb csak később képzel el), tervei csak fokozatosan, többnyire a kényszerűség hatására alakulnak ki. A „régiségek” kiválasztása nagyrészt a véletlennek múlik, pontosabban azon, hogy barátai, ismerősei milyen iratokról adnak hírt, miként tudják segíteni nagyon is viszontagságos megszerzésüket. Felkutatásuk rendszerint nem az ő érdeme; övé viszont a megjelentetés igencsak nehéz munkálatainak, szervezésének vállalása. Amelybe ismét többféle kényszerűség szól bele. Az első gyűjteménybe eleve

⁵⁷ KAZINCZY-BÁRÓCZI, 1813. Az Olvasóhoz címzett előszó (számozatlan), utószó: 1.

⁵⁸ KazLev., X., 253.

⁵⁹ KazLev., X., 337., 342., 426.

⁶⁰ KazLev., XI., 337., 529–530.

tervezett Sylvester-nyelvtant bevezetője szerint Wespriemi István találta meg, „de nem örömet hagyta tudni, mely kútforrásból merítgetett.” Sinai Miklós közbenjárásával „három évi várakozás után” bizonyos „szent fortély” bevetésével sikerült leírtni. Az előszóból tudható, hogy Wespriemi féltve őrizte a könyvet, ki nem adta, s Kazinczy csak háromórányi időre láthatta.⁶¹ A második, a Krakói ábécé című munkára ismét más hívja fel figyelmét. Szombathy János több régi iratról ír neki, s egy szersmind biztatja Kazinczyt egy általa Ortographia Ungarica, szerinte Batizi Andrásról származó könyvecske kiadására: „Meg nem álhatom mind az által, hogy ennek ki nyomtatására újra ne indítsam kéréssel a’ Tektes Urat. És valaha találkozna valaki, a’ ki több illy ritkaságokat ki nyomtatna a’ közönséges haszonnak tekintetéből.”⁶² Kazinczy mandátumával összhangzó kérdés: a „közönséges” (általános) haszon, a tudni, ismerni érdemes „ritkaság” megőrzésére szól a felhívás; érthető, hogy a gyűjtemény bővítésekor szívesen veszi munkába. Megszerezni azonban ezt sem tudta; leírja, hogy Ragályi Tamás vette ki Széchényi könyvtárából, s „diplomai hűséggel másolta-le az első betűn kezdven az utolsóig”.⁶³ Megvallja, hogy Originálját látni nem volt alkalmatosságom”; kivételéről nyilván szó sem lehetett; az utazást, ott-tartózkodást, úgy látszik, nem tudta megoldani, de nem is tervezi ezt. Feltehető, hogy az idő szintén sürgette, s a megjelenés fontosabb volt számára, mint az alapos vizsgálat. A harmadik művet, Varjasét, maga választotta, maga szerezte meg a ritka nyomtatványt, amely mint a nyelvállapotról szóló dokumentum, mint „ritkaság” illeszkedett gyűjteményébe.⁶⁴ A szöveget a kiadás alapján közli, kéziratot most sem szerzett, szövegkritikát nem végzett, csupán életrajzi adatokat gyűjtött.⁶⁵

Az első kötetet fogadó elismerésbe nyilván a vegyes tartalom:

⁶¹ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., VI., VII–VIII.

⁶² *KazLev.*, III., 359–362.

⁶³ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 132.

⁶⁴ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 183.

⁶⁵ *KazLev.*, IV., 109.

a régi és az újabb ritkaságokat egybefoglaló gyűjtemény helyeslését is beleérti, a II. kötetet már ennek szellemében állítja össze; de tudunk ötkötetes tervéről is:⁶⁶ ez utóbbiról nem ír részletesebb elképzelést, s a II. kötet viszontagságai, s végül sikertelensége után nem is kerül sor kialakításukra. Nyilván vegyes tartalmúak lettek volna; ilyen az összeállított második gyűjtemény is. Ennek első darabját szintén baráti közreműködés révén szerezte meg, ugyancsak kalandos úton. Szombathy és Sinai nyomán tud egy Debrecenben őrzött Hymnarionról, de ennek leírását közvetítő útján se tudja megszervezni, megszerezni.⁶⁷ 1808-ban azt írja Kölcseynek, hogy a második kötetben Sylvester és Pesti Gábor verseit hozná,⁶⁸ majd miután ezek megszerzésekor is akadályokba ütközött, egy darabig talán le is mondott a tervezett kötetéről. Egészen 1812-ig, amikor Kölcsey megírta neki, hogy egy prédikációkat és legendákat tartalmazó ferences irat a birtokában van, s kérdi, lemásoltassa-e?⁶⁹ E híradással kezdődik egy kétesztendő tanulságos történet az iratszerzés viszontagságairól, s nem utolsósorban Kazinczy skrupulusok nélküli elszántságáról.

Kölcsey ajánlatára nyomban lecsap, s valósággal utasítja: „írassa-le, írja-le, s conferálja betűről betűre”.⁷⁰ A pontos másolás kéréséből világosan kiderül, hogy maga nem is reménykedik meglekintésében, személyes vizsgálatában. A Kölcseyre kirótt feladat azonban nagyon is nehéz. „Sárkány őrzi Debreczennek kincseit” – írja Kölcsey, s csak úgy tudja másoltatni, hogy a készséges könyvtáros segítségével kilopják a kéziratot; óvatosságból ekkor sem a könyvtárost, sem a másolót nem nevezi meg, s teljes titoktartást kér az erre korántsem hajlamos Kazinczytól.⁷¹ Pár hónap múlva arról kell beszámolnia a türelmetlen Mesternek, hogy a kéziratot vissza kellett tenni a helyére, a

⁶⁶ KazLev., XI., 162., 170–171.

⁶⁷ KazLev., XXII., 231–232., VI., 133–134.

⁶⁸ KazLev., VI., 133–134.

⁶⁹ KazLev., IX., 226–227.

⁷⁰ KazLev., IX., 272.

⁷¹ KazLev., IX., 290–291.

⁷² KazLev., IX., 458.

másolás megakadt.⁷² Kazinczy vár egy darabig, majd úgy dönt, hogy kötetét a meglévő másolattal adja közre, s meg is kezdi a kiadás szervezését. Ekkor már nem tartja kötelezőnek a titoktartást, s többeknek megírja a másolás körülményeit.⁷³ A megszerzést saját eredményének tünteti fel, barátja és a könyvtáros segítségéről hallgat (tegyük fel, óvatosságból). A kötetet mindenesetre összeállítja, hozzátéve a maga korának érdeklődését, eredményeit reprezentáló második részt. Megjelenésének ügye jól halad: átment a cenzúrán, a Wiener Allgemeine Literatur Zeitungban híradás jelenik meg róla.⁷⁴ Nem sokkal ezután a másolatás ügyében újabb, kedvező fordulat áll be. Kölcsey hírül adja, hogy ismét hozzáfértek az irathoz, leírása folytatódik,⁷⁵ mire Kazinczy a teljes mű közreadásának reményében leállíttatja a kiadást.⁷⁶ Ám ez a másolás (Kazinczy állandó sürgetése ellenére) sem készült el, főként azért nem, mert a készséges könyvtáros (a később megnevezett Tót Mihály) távozott hivatalából. Kazinczy most arról ad hírt, hogy a Debreceni Homiliák címen emlegetett irat, illetve annak a szentek életéről szóló része „nem *leírva*, hanem *lefestve* egészben megvan birtokomban”.⁷⁷ Kiadásában tehát megelégedne a töredékmásolattal és az ismertetéssel, a teljességtől a kiadás érdekében eltekintene. Megjelentetéséről mégis le kell mondania, a legprózaibb ok, a pénzhiány miatt. Csalódottan értesül Trattnertől, hogy nincs elég előfizető; maga szeretné, de nem tudja finanszírozni a nyomtatást. Így az összeállított könyv csak kéziratos gyűjteményben maradt ránk.⁷⁸

A gyűjtemény nagyobbik felét kitevő újabbkori iratokat maga

⁷² KazLev., X., 241–242., 245., 256., 266., 284.

⁷⁴ KazLev., XI., 28., X., 558.

⁷⁵ KazLev., X., 379.

⁷⁶ KazLev., X., 379.

⁷⁷ KazLev., XI., 109., 291–292.

⁷⁸ KazLev., X., 381. A kötet összeállításának történetéről bővebben írtam: *Egy különös értékmentés 1812–1814-ben. KAZINCZY: Magyar Régiségek és Ritkaságok*, II. kötet. In: *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Szerk.: SZABÓ B. István. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet, MTA Irodalomtudományi Intézet. 1994., 79–92. A II. kötet kézírata: MTA Kézir. K., 625.

válogatta össze megjelent művekből, a birtokában lévő kéziratokból, levelezéséből, s beilleszt néhányat a maga munkáiból is. E részt egy 18. századi mű, Ribinyi János Oratiója a magyar nyelvről nyitja (*Oratio de culture linguae Hungaricae*. Sopron, 1751.), következnek Teleki József, Birkenstock és Teleki Domonkos elégiái, beveszi a saját és Szemere szonettjeit, amelyeket Horvát István már kiadott, csatol egy értekezést a versformákról és saját episztoláját Berzsenyihez ugyanerről. Toldalék is van a kötetben, vegyes tartalommal: még egy e-hangzós vers Varjastól („Felséges fejedelem” kezdetű), bemutatja Ráth lexikonát, kiegészítés olvasható Virág poétikájához, vannak itt is versek (Molnár Jánostól, egy Klopstock-óda átköltése Szilágyitól), adalék Batsányi Ányos-kiadásáról, Szombathy írása Batiziról, Lónyai Ferec latin verse és Luther genealógiai táblázata; a tervezett „réztáblák” csak felsorolásban találhatók itt. Az összeállítás módjaiból kitetszik, hogy bár Kazinczy tudott egyes iratokról, maga kutatómunkát nem végzett; úgy tűnik, hogy az érdekesség és érték megőrzése fontosabb és sürgősebb volt számára, mint a pontosság; az iratok megszerzésében pedig minden skrupulus nélkül használ fel másokat. S az is egyértelmű, hogy régi és új egyenrangú érték volt számára a régi-ségeket bemutató gyűjteményekben is.

Kazinczy 1803-ban még csak a Zrínyiász kiadását tervezte;⁷⁹ 1810-ben a versekét.⁸⁰ Ez utóbbi terv, mint kitűnt, ízlés- és érzésnevelő programjához illett, de közrejátszott benne az is, hogy Zrínyi munkái közül is e műfajt értékelte legelőbbre: „Mir ist er euch als Lieder- und Idyllen-dichter mehr wie mancher spätere” – írja Mailáthnak⁸¹ 1815-ben. A Döbrenteivel folytatott vita után azt írja Sárközynek, hogy „Zrínyi Miklósnak vagy csak Verseit, vagy ha Trattner akarandja, Minden egyéb Munkáit is” hozná.⁸² Terve tehát a legjelentősebb, a legértékesebb munkák kiválasztásától az összes művek kiadási terve felé szélesül. Beleértve a prózát is, ezeknek némelyikéről ekkortájt szerzett tudo-

⁷⁹ KazLev., III., 134–135.

⁸⁰ KazLev., XXII., 267., VIII., 125–126.

⁸¹ KazLev., XVII., 244.

⁸² KazLev., XII., 441.

mást. A *Török áfium* 1790-es kiadását valószínűleg ismerte; Kölcsey egy másik írást is ajánlott neki: „Zríninek Ne bántsát is jó lenne kiadni.”⁸³ Ez az 1705-ös Forgách-féle kiadás prefációja volt. Kazinczy tudott más prózai művekről is. Kéziratos feljegyzése őrzi NF (valószínű Vályi Nagy Ferenc) levelét, amelyben Szombathy János jegyzékét közli, ebben benne van a *Ne bántsát* és néhány vers kézírata.⁸⁴ Kazinczy aztán az előbbi szövegét szerzi meg, nehezen. 1815. október 15-én számol be Helmeckynek, hogy „tegnapelőtt kaphatnám meg a’ Ne bántsát a’ Pataki Bibliothecából; eddig mindég rettegtek kiadni”. Kölcseynek megírja, hogy „mintegy lopva hozám ki a’ pataki Bibliothecából, ’s sietnem kelle leírásával”.⁸⁵ A Debreceni Homiliák kalandos megszerzését ismerve, ki tudja, hogy a „mintegy lopva” miféle manővereket takar; az azonban nyilvánvaló, hogy a sietős másolás nem lehetett túl gondos, alaposabb ellenőrzésre pedig nem kerülhetett sor.

Kazinczy Zrínyi-kiadása 1816-ban jelent meg, 1817-es impressummal.⁸⁶ Az első kötetben áll a Zrínyiász 1–10 éneke; a másodikban a 11–15, ezután az Elegyes Versezetek, majd a *Ne bántsát a’ magyart* és a *Török áfium ellen való orvosság*.⁸⁷ Az NF-Szombathy-levélben említett versek kéziratát nyilván nem tudta megszerezni, csak így érthető, hogy a „Nem írom pennával...”, a „Béfed ez a kék ég...” kimaradt az egész munkásságot reprezentáló kiadványból. Kevésbé érthető, hogy elhagyta a *Török áfium* végéről a „Fegyvert, s bátor szívet...” kezdetű költeményt, ezt mint majd kitűnik, talán a műfaji egység kedvéért. Kazinczy nagy tervekkel látott a könyv előszava és a jegyzetek kidolgozásához, ezeket utólag akarta csatolni, minthogy nem

⁸³ KazLev., XIII., 13.

⁸⁴ K. 603. 44/a–49/a., 50/a–51/a., 150/a. L. még Hausner, 38–40.

⁸⁵ KazLev., XIII., 163., 216.

⁸⁶ A Hazai és Külföldi Tudósítások 1816. aug. 28-i száma ad hírt megjelenéséről; Döbrentei 1816. nov. 17-én írja Kazinczynak, hogy forgatta a könyvet: KazLev., XIII., 441.

⁸⁷ Ez utóbbiról megjegyzendő, hogy az 1790-es kiadáson kívül voltak más, lappangó példányai is. NÉGYESY, 1920., 13.

⁸⁸ KazLev., XIV., 454.

készült el vele idejében. Trattner azonban ezt nem várta be,⁸⁸ s e nélkül csak Az Olvasónak címzett rövid előszóval jelent meg. Az eposz és a versek szövegében az 1651-es kiadást vette alapul, némi változtatással⁸⁹ és mérsékelt korrekcióval. Igényes kiadvány lett, elérte azt is, hogy a betűk típusa is kövesse a régi kiadást. Több prózai munkához különben csak 1821-ben jutott, ekkor kapta meg Dessewffy közvetítésével Bónis Sámuel gyűjteményét,⁹⁰ s ennek alapján új terve formálódik: szeretné megjelentetni a megismert, s talán a teljes prózai műveket „ha a' Censor megengedi a' kiadást, én ezt is kiereszteném” – írja 1821-ben Dessewffynak.⁹¹ 1824-ben aztán arról számol be Jankovichnak, hogy az idő nem kedvez a kiadásnak; azt írja, hogy Zrínyi az általa Hadi Tudomány címen nevezett munkában „ki-mutatta foga' fehérét, hogy a németet (közellakót) nem szeret-te. A' Censor azt most meg nem engedi, hogy kiadjuk.”⁹² Erre valóban nem került sor. Kazinczy elragadtatva ír a prózai munkákból kirajzolódó Zrínyi-képről, a hazafit, a jellemet, a gondolkodót s az itt is kiemelkedő nagy művészt értékeli: „Nem mondhatom én Neked, mint bájol el engem mind az a' mi a' Zrínyi tollából folyt” – írta Dessewffynak a fenti levélben; Jankovichnak meg azt, hogy „Erit mihi semper deus. Szebb magyar író-t én nem ismerek a' régiek közül.” Ez a minden munkát elsőfo-kon értékelő ítélet az alapja annak, hogy Kazinczy végül is itt teljes életművet akart adni, amelyből azonban a kor, csak foko-zatosan bővülő ismeretei alapján csak töredékes összkép jelent meg 1816-ban.

Kazinczy a maga elvei szerint szintén tökéletes kiadványt akart kibocsátani; törekvéseihez több ízben kért segítséget. Daykánál, az ízlését, irányát demonstráló költőnél ez azt jelen-tette, hogy a kéziratot minden általa vélt hibától megtisztító, sőt „dísz-t” adó javításnak vetette alá. Nagy öntudattal vállalja

⁸⁸ A Peroratio (Véghez vittem immár...) némely változtatásából Ecsedy Judit arra következtetett, hogy Kazinczy esetleg látott egy ma már ismeretlen kéziratot. Ecsedy, 1991., 243–244.

⁸⁹ KazLev., XVIII., 337.

⁹¹ KazLev., XVII., 391.

⁹² KazLev., XXIII., 344.

ugyan a teljes körű korrekciót, de minthogy nagy úgyról van szó, mások, többek, hozzáértők véleményére is igényt tart. Már 1792-ben, amikor csak Dayka heroidáját akarja megjelentetni, Földihez fordul, helyesírási javításokat tervez, ehhez tudakolja véleményét.⁹³ Amikor aztán a gyűjteményes munka kiadására készül, már szélesebb körű segítséget kér, a feladat nagyságához emelt szakrális áldozatként. Így fordul először 1802-ben Kishhez: „Minekelőtte sajtó alá mennek, látni fogod, és kérni foglak, hogy a' mi dísz rajtok tehetsz, tedd-meg: A' Dayka árnyéka köszönni fogja halotti áldozatodat.”⁹⁴ Jó érzékkel választja ki 1803-ban Csokonait segítő társul: „a' hol igazításra valót lát benne, tégyen próbát rajtok, ha szennyeket lemoshatná-e?” És Csokonai a Kazinczyéhoz hasonló elfogultsággal vállalja, hogy a „szent maradványokat” megvizsgálja.⁹⁵ Kazinczynak gondja van a latin nyelvű szöveg hibátlanságára: itt Hannulik Chrysostom apáttól kér ellenőrzést.⁹⁶ A szent ügy érdekében igényelt segítséget aztán Daykánál és egyebütt, mindenkor felülbírálvá, csak a saját belátása szerint használja fel.

A Magyar Régiségek és Ritkaságokban közölt Sylvester-mű iratait előbb Ragályi Tamással,⁹⁷ majd a valóban szakértő Révaival ellenőrizteti, őt is az ügy nevében: „ha valahol botlást látsz, megtévedésemet add tudtomra azon ügynek nevében, a' mellynek egész életedben olly dicső módra szolgáltál.”⁹⁸ Az „ügy” itt egyaránt lehet a kiadások ügye, valamint a magyar nyelv, a magyar kultúra szolgálata. Révai örömmel vállalja a megbízatást, s hogy Kazinczy őt kérte a korrektúra elvégzésére is; hosszú, részletes magyarázatokkal ellátott levélben tudatja észrevételeit Kazinczy olvasatairól, az előszavakban és a jegyzetekben található magyarázatokról.⁹⁹ Kazinczy aztán, noha nyelvi kérdésekben jórészt Révai hívének vallotta magát, s noha na-

⁹³ KazLev., II., 170., 189., 210., 238.

⁹⁴ KazLev., II., 493.

⁹⁵ KazLev., II., 512., 538., III., 11.

⁹⁶ KazLev., IV., 13.

⁹⁷ KazLev., II., 401–402.

⁹⁸ KazLev., III., 373–374.

⁹⁹ KazLev., III., 380–385.

gyon tiszteli szakértelmét, az ő nézeteit, korrekcióit sem fogadja el maradéktalanul, hosszú vitába keveredik vele.¹⁰⁰ A jegyzetek vizsgálatából majd kitűnik, hogy a nézetcsere a nyelvújítási viták egyes problémáihoz kapcsolódik, s itt eltérő a véleményük. Kazinczy különben időbeli tényezők miatt sem tudta megfogadni Révai tanácsait. Révai levelének kelte 1805. július 14.; s Kazinczy már július 15-én arról ír Cserey Farkasnak, hogy Nagy Gábor Pestre vitte a kéziratot.¹⁰¹ Révainak még azt is írja, 1806. január 14-én, hogy utazása, betegsége miatt későn jutott leveléhez. Ez a magyarázata annak, hogy Révai már a korrektúra megkezdésekor lényegében megismétli véleményeit, hozzáfűzve, hogy nem változtat Kazinczy ellenében; mint írja, a közlés milyensége teljes egészében a kiadó joga, mandátuma értelmében kell viselnie a felelősséget is: „csak egy húzásotskát sem változtattam meg kedved ellen. Te lássad, mit tartasz, s miként felelsz a' közönségnél; a' te neved alatt jó a' világ színére a' munka.” Kazinczy öntudattal vállalja ezt a jogot és felelősséget; megismétli ellenvéleményeit, ezúttal némi engedékenységgel, de a saját igazába vetett hit magabiztosságával. Vitázó segítőtlarsa érveit pedig személyének makacsságával próbálja súlytalanítani: Révai „ein schwer befriedigender, aber edler Mann!” – írja Nagy Gábornak.¹⁰² A levelezésből az is kiderül, hogy Kazinczy nem a szöveggözléshez, hanem az értelmezéshez, az előszavakban és a jegyzetekben közölt magyarázatokhoz kért szakértői tanácsokat. Mérlegelő, kritikai munkát végzett az életrajzoknál. Varjas születésének és halálának évszámát Nagy Gábortól kérte, de végül Sinai Miklós adatát találta hitelesebbnek, azt veszi fel kötetébe.¹⁰³ Az életrajzokra mindenkori, minden kiadványában nagy gonddal készült; Sylvester életéhez Szombathy Jánostól és Nagy Gábortól kért és kapott adatokat.¹⁰⁴

Kiadói öntudata, magabiztossága csak erősödik; ezt mutatja,

¹⁰⁰ KazLev., IV., 4–7., 40–44., 86–87.

¹⁰¹ KazLev., III., 410.

¹⁰² KazLev., IV., 88.

¹⁰³ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 192.

¹⁰⁴ KazLev., III., 342–343., V., 202.

hogy későbbi munkáihoz nem kér már tanácsokat, csak adalékokat. A Báróczi-kiadás ügyeit, korrektúráját ugyan Helmečzy végzi, de ő Kazinczy utasításait hajtja végre; az életrajzhoz itt is gondosan gyűjt adatokat, főként Erdélyből, Danczkai Józseftől és Kenderessy Mihálytól jut értékes tájékoztatáshoz.¹⁰⁵ Csorbítatlan öntudattal készül és jár el a Zrínyi-kiadásban. Életrajzi adatokat itt is kap, ezúttal Cserey Farkastól;¹⁰⁶ de a szövegközlés elveinek kialakításához, egyes megoldásokhoz, a magyarázatokhoz most nem kér segítséget; Döbrentével pedig éles vitát folytat arról, hogy mi legyen, mi hasznos és méltó az előszóban.¹⁰⁷ A környezet, a család története, az európai háttér megrajzolásához maga jelöli ki olvasmányait; kéziratában történelmi, földrajzi, nyelvészeti munkákat sorol.¹⁰⁸

Maximálisan igényes kiadványai külsejében. Ő nemcsak az olvasók megnyerése érdekében vár nyomdászaitól szép és „öreg bötűs” szedést, mint Révai; neki pontos, szakszerű utasításai vannak, amelyeket naprakész, európai tájékozottság alapozott meg. Kazinczy ismerte kora francia, német, osztrák és magyar betűmetszőit (a külföldiek közül Didot, Prillwitz, Mannsfeld, Dagen és Strasser munkásságáról tud); név szerint kéri ezek betűtípusainak alkalmazását. Sylvester kiadásánál részletekre kitérő útmutatásai vannak: Bikfalvai Falka Sándor betűtípusaihoz ragaszkodik, de kéri az ő és ű betűk újraöntését.¹⁰⁹ Érvényesül itt is klasszicista ízlése: papír, betűforma, tűkör, díszítés teljes összhangját várja el.¹¹⁰ Kiadói mandátumának része e külső igényesség: nagyszabású, az összetett cél szolgálatára csak magasrendű formai köntösben megjelent kiadvány illő, ez következik a tökéletesség óhajából is. Nehéz megvalósításáról tanúskodnak aztán a könyvek nyomtatásáról folytatott vitái. A Dayka-kötethez részletes követelményeket mellékel: nyomatékklal kéri, hogy tartsák be a laptűkörre vonatkozó kívánsága-

¹⁰⁵ KazLev., X., 253., 294–295., 413., 439.

¹⁰⁶ KazLev., XVIII., 306.

¹⁰⁷ KazLev., XII., 131., 257., 280.

¹⁰⁸ K. 603. 30/a.

¹⁰⁹ GULYÁS, 1925., 37–40.

¹¹⁰ HAIMANN, 1982., 56–59.

it, a „columna ne több mint 22 sort fogjon-el,” mert „így leg-
szebben jönek ki mind a' 4, mind a' több sorú strophák,” előír-
ja a betűtípust, a papiros színét, minőségét.¹¹¹ Ugyanilyen gondja
van a Báróczi-kiadásra; itt az arckép metszőjét is maga jelöli
ki.¹¹² Trattner azonban nem teljesíti mindenben utasításait, Ka-
zinczy már csak utólag kesereg a papír minősége, a nyomtatás
sűrűsége miatt.¹¹³ Melyből jól látszik, hogy hiába volt igényes a
kiadó, hiába estek részletes, szakértelemmel tett utasításai, végül
is a vállalkozó döntött, a saját készlete és belátása szerint. Ez
történik Kis János verseinél. Itt ismét vitái vannak, de nem sok
eredménnyel: „Trattner makacs”, írja a szerzőnek, sem a lap-
tükör, sem a betűtípusok kérdésében nem enged, „paradírozni
akart” avval, hogy neki milyen betűi vannak. Kazinczy avval
vigasztalja Kist, amit mégis elértek: szép a papír, szépek a „re-
zek”.¹¹⁴ Panaszkodik az apró betűkre, de végső soron – méltá-
nyosságból vagy kényszerűségből – fejet hajt a nyomdász előtt:
„Trattner valóságos hálát érdemel tőlünk.”¹¹⁵

A „régiségek” kiadásánál fokozott gonddal jár el, szó szerint
betűhív szöveget akar, azaz a nyomdával megtartatja a betű-
írás formáit is (így a hosszú s-et, az ö és ü jelölését az o és u
fölé írott kis e-vel); ezek olvasatát aztán jegyzeteiben több he-
lyen magyaráznia kell. Ilyen értelemben betűhív Zrínyi-könyve
is, bár a formával ekkor sem lehetett egészen elégedett. Ismét a
laptükör körül volt vitája Trattnerrel. „Zrínyi verseit kértem,
hogy nyomtassa az én formátumomban. Méltóztatott nem ten-
ni.”¹¹⁶ E legnagyobb gonddal készült kiadvány fogyatékoságai
(a be nem várt értekezés és jegyzetek), formai hibái ismét csak
azt tanúsítják, hogy az igényes, a tájékozott Kazinczy is aláren-
delődött a vállalkozó döntéseinek. Azt azonban elérte, hogy
könyvei lehetőleg a szerző arcmásaival jelenjenek meg. Mint-
hogy Daykáról nem maradt fenn kép, Kazinczy emlékezetből

¹¹¹ KazLev., VII., 415.

¹¹² KazLev., XI., 12.

¹¹³ KazLev., XI., 337–339.

¹¹⁴ KazLev., XI., 471.

¹¹⁵ KazLev., XII., 416., XI., 471.

¹¹⁶ KazLev., XIV., 131.

lerajzolja és Gerstnerrel kimetszeti, ez áll az 1813-as kiadás elején. Sylvesterről sincs képmása, a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* elején az eredeti mű címlapját hozza, valamint nagybátyja, Kazinczy András arcképét; evvel és a kép feliratával „eránta való háládatosságomat megszóllaltatám”.¹¹⁷ (Kazinczy többszörösen hálás nagybátyjának: ő vitte először Bécsbe 1777-ben, s amikor elfogták, személyesen ment el a császárhoz kegyelmet kérni számára.¹¹⁸) Báróczi műveit a szerző képmása díszíti D. Weiss rézmetszete nyomán; Kis versei előtt szintén arcképe áll, ezt Niedermann készítette Neidl rézmetszete alapján; a Zrínyi-kötetbe a költő és (nem csekély merészséggel) Zrínyi Péter képét illeszti. A könyveket ezen kívül szívesen illusztrálja „vignettekkel”. A Dayka-könyv címlapján két párdúc harangokkal látható, a második rész, a saját versei előtt pedig egy lant, fölötte lepkével. Ezeket (valamint a saját művei díszítéseit) kora neves alkotóitól válogatja: Canova, Gessner, Mannsfeld, Grüner rézkarcai után készítteti el.¹¹⁹

Javítás

Kazinczy Dayka műveiből nemcsak hibáitól megtisztított kiadást akar adni, ő itt a maga igényei szerinti tökéletességet, csiszolt-ságot tartja érvényesnek, s ezt érvényesíti a művek egészében (pl. a válogatásban), sőt a könyv minden egyes részletében is. Törekvéseiről nem hagy kétséget: „inkább akartam sokat csinálni, mint keveset” – írja az előszóban.¹²⁰ A „sok” értelmezésébe az is beletartozik, hogy a művekben csak benne rejlő, a művekben általa látott tökéletes *lehetőségét* is ki kell hoznia, s

¹¹⁷ KazLev., IV., 82.

¹¹⁸ CSATKAI, 1983., 112.

¹¹⁹ Törekvéseiről beszámol: KazLev., XIII., 295–297. L. még: CSATKAI, 1983., 59. A felsorolt művészekről l. itt a könyv személynév-mutatóját.

¹²⁰ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLV.

természetesnek tartja, hogy maga a költő is javítana, a kiadó megbízatásába tartozik ennek teljesítése: „Megholt barátunk verseiben azt tehetjük, a’ mit gondolunk, hogy maga is tett volna, ha életben volna még.”¹²¹ Ami azt jelenti, hogy alkotótársi hatókörrel bánt a művekkel: szöveggondozásába így egyaránt belefér a hibásnak ítélt nyelvi, verselési helyek javítása, a stílus csiszolás, a szerkezet átalakítása.

Kazinczy teljes magabiztossággal teszi korrekcióit, bizonyos benne, hogy ő az, aki tévedhetetlenül megállapítja, hogy Dayka mit javított volna, hiszen ő az, aki „érzéseiben vele harmonizált,” aki bensőségesen értette költői világát, s ő az, aki „stúdiumának hasonlatosságával rokon lélek vele,”¹²² aki tehát e hasonlóság alapján teljes jogkörrel járhat el, csupán a költő elképzelt jóváhagyására hagyatkozva. Ezt hangoztatja a filológiai részletmunkálatok vezérelvéül is: „De semmit nem töröltem ki, semmit nem szúrtam ide, hogy minden nyomon ezt ne kérdtem volna: Javallaná e ezt Daykád, ha látná?”¹²³ Az elérendő tökéletesség jegyében azért, mint kitűnt, értők segítségét is kérte, a mindkettejükhöz közelálló Kis és Csokonai korrekcióit beilleszthetőnek tartotta a Dayka-művek világába. Elődei jórészt normatív igénnyel javítottak nyelvi, verselésbeli vétségeket, szabályok nem lévén, főként a maguk nézetei alapján, egy tételezett nyelvi standard jegyében. Kazinczy másféle normát érvényesít. Javításai minden részletében irodalmi igény munkái; ő szintén a még kialakítandó irodalmi nyelv mércéje szerint jár el, maradéktalanul érvényesítve persze a maga műveltségét, klasszicista ízlését. Kazinczy nyelvújítási programjában is a *Schriftsprache* lesz az irányadó mérték, ennek jegyében vallja, hogy az írók tudják igazán kijelölni az újítás, a nyelvreformálásának tendenciáit. Sokat vitatott, sokat támadott elve ez, de legszilárdabb meggyőződése, melyhez minden ellenérv, vita után ragaszkodott.¹²⁴ Dayka kiadásában is a saját ízlése szerint ala-

¹²¹ KazLev., XI., 70.

¹²² KazLev., III., 260., 322.

¹²³ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLIV.

¹²⁴ CSETRI, 1990., 59–98.

kített irodalmi nyelv nevében jár el; alkotótársi, teljes körű javítást hajt végre – magyarán, átírja a verseket, a részletek eredeti változatát csak a jegyzetekben hozza.¹²⁵

Nyelvi, helyesírási javításaiban bizonyos szabályosságot érvényesít. Már 1792-ben is baja volt Dayka „heterographiájával”,¹²⁶ most is egységesíti a költőnél kétféleképpen hozott szavak írását. Dayka hol *köny*, hol *könyve* alakot használ, Kazinczy mindig *köny*-et ír. Javít azlán szórendet, pl. *A' vak szerelem* című versben: *Mind ketten érttem égnek*; Kazinczynál: *Mind ketten égnek érttem*. Címbe magyarosít: *A' virtus becse* nála *A' rény becse*. A leggyakoribb azonban az, hogy a nyelvi javítás az irodalmi igény nevében stiláris finomítással jár együtt. Kazinczy rossznak tartotta a *kegyesse*, *gyilkossa* alakokat; az első esetben (*A' rettenetes éjszaka*) még csak a szót cseréli *kedveltje* változatra, nyilván a maga révaiánus nézetei szerint; a második, *A' titkos bú* esetében a nyelvi átírás egyszersmind stiláris igényű, finomított változat. *Melly önn nyugalmának gyilkossa lett* nála így hangzik: *Melly önn nyugtának gyilkolója lett*. – Versforma átírásaiban helyenként egy-egy szó cseréjével oldja meg a korrekciót. *A téli dal* című versben a *Notus* nevet cseréli, mert „nem pyrrichiusi láb magyar pronontiatióval, hanem trocheusi” – nála tehát inkább egy másik szél neve áll: *Aquillo*. Hozzátehetjük, hogy a saját ejtése szerint tartotta hibásnak, bízást lehetne spondeus, s így megállná helyét; a névcserével viszont a szemléletet is megváltoztatta: a költő egy meleg, déli, Kazinczy egy hideg, északi szél nevét hozza. Helyenként a kétségtelenül rossz jambusi forma javítása miatt alakítja át a sort, illetve bővíti, részletezi az eredeti kifejezést. Daykánál: *Te, kit nem tud olvasni rejtett hunyorgás* – Kazinczynál: *Te kit nem ért kivülem más, titokkal teljes húnorgás*.

Csokonaitól több verstani kifogást, s főleg, verstani fejtegetést kapott, de ezekkel kevésbé értett egyet. Csokonai „nem szenvedhette” a verstanilag bizonytalanul funkcionáló difton-

¹²⁵ KAZINCZY-DAYKA, 1813. A versek után *Variánsok* címen, számozatlanul.

¹²⁶ KazLev., II., 189.

gusokat, még nevekben sem: *Abauj*, *Leopold* szerint inkább körülírandó a versben (az előbbi pl. így: *Hernád zöld partjai* vagy *halmái*); nem tetszettek neki Dayka alexandrinusai, kifogásolta több helyen rímeit. A nemtetszés azonban Csokonainál nem jelent okvetlen javítási kényszert: „Diplomatica hűségből hadd jöjjenek ki az Alexandrinussai” – írta véleményében.¹²⁷ Kazinczy azonban nem „diplomaticai hűséggel”, hanem teljhatalommal dolgozó kiadó, így ítéli meg és használja fel Csokonai észrevételeit is. A diftongusokat például nem javítja, szerint Csokonai erről „sanyarúan ítél”. Az „aesthetikai jegyzéseket” megköszöni, de fanyalogva írja, hogy „leginkább a’ csorbák kifizetésére van szükségem”.¹²⁸ Az alexandrinus versformájú heroidákról Kissel levelez, tőle a *Clélia* javítását kéri: egy helyen szerint hiányzik egy vagy két sor, „nem sül”. Kis három sort küld, Kazinczy ebből kettőt bevesz szövegébe, de Kisre nem hivatkozik. (Daykánál: „Nyelvén egy szó forog, megegyez gondolatja, Megnyugodt kebelét únság nem zavarja.” Kazinczynál a két sor között Kis pótlása: „S boldog csennel nyugván a’ béke’ karjain, Új örömet nyitni lát minden nyomain.”) A *Szerelmesemhez* című versben Csokonai kifogásolja a *bortövecske* szót, szerint ez német tükörfordítás, és igen gyenge rímre készítette Daykát (*áltölette*). Kazinczy át is írja a „visszás édeskedéssel” alkotott kifejezést, evvel elszűrkíti a sorokat: *A’ gyenge bortövecske Szilfánkat ált’ ölette* Kazinczynál: *A’ bor hajlékony ága Szilfánkat ált’ ölette*; s javítja a *csermelyecske*, *Zephirke* szavakat magába foglaló sorokat. Eljárása példa arra is, hogy a kifogásolt nyelvi jelenség, a gyenge rím korrekciója nála együtt jár a sor átalakításával; s jó példa arra is, hogy az elfogadott tanácsot hivatkozás nélkül használja fel.

Sok helyen javít az ízlés, a csiszoltság, az emelkedettség jegyében. Csokonai „szenvedhetetlennek” tartotta *A’ vak szerelem* című versben a „*Nincs természetbe kellem,*” sort, s hibásnak a *hónál fejérből Ajak* kifejezést.¹³⁰ Kazinczy egyetért és

¹²⁷ KazLev., III., 17., 22.

¹²⁸ KazLev., III., 33.

¹²⁹ KazLev., V., 471., VI., 17–18.

¹³⁰ KazLev., III., 14.

átír, ismét hivatkozás nélkül: az előbbiben a szerelmes elfogultságát jelzi a kevésbé szép, de elfogadott tulajdonságok emlegetésével: „*Corinna kis növésén Nincs semmi, semmi szépség; az utóbbit pedig fejér alak-ra cseréli. Máshol az emelkedettség jegyében szavakat változtat: Daykánál nem kevert Vígágra Kazinczynál Mennyei Vígágra (A' rény becse); de átalakít sorokat is. A fenti vers eredetijében ez áll: s tele nagy érzéssel fogtam által gondolatimmal – Kazinczynál: Lelkem' tüzétől megragadva, Ált' ölelém. Nyilvánvaló, hogy a helyesség, az emelkedettség, a fokozás jegyében tett javításokban már a költői szemlélet, beállítottságot alakítja át. Így az *Esdeklés* című versben is. A megszólított Daykánál *O Szép – Kazinczynál O Sors; Dayka óhajjal fejezi be a verset: a szerelem tüntén jobb volna meghalni, írja, mint ál-vígág alatt hervadni – Kazinczy erősebb kifejezést, magatartást vél hatásosabbnak, s a felsóhajtást kijelentéssé alakítja át: S önként letésem életemet Imádott Chlórison keblében.**

Kazinczy itt egészében formálta át a verset, átalakítva karakterét. Dayka szerelmi óhajt írt meg, az élménykörből nem lépett ki, befejezése, mint vágyakozása, nyitott. Kazinczy a sors-hoz szóló felkiáltással emelkedettebbre stilizálja az élményt, s a klasszicista igény szerint nyugvóponttal, a megadás kifejezésével zárja, a felépítést is megváltoztatva lényegében írta át a költeményt. Megteszi ezt másutt is. *A' rény becse* című versből elhagyja a 3. és a 4. versszakokat, föltehetőleg azért, mert az erény nagyságáról írott alkotásban soknak találta a leírást, úgy vélhette, megbontja az egységet. Az eszményt kiemelő ízlés érvényesítése volt a döntő itt is, s csak annyiban tisztelte Dayka ihletett sorait, hogy eljárásához híven, a jegyzetekben hozza. Másutt viszont ő pótol részeket, hogy a versben az általa látott lehetőséget kihozza. *A' bosszús szerelem* jegyzeteiben írja, hogy „még egyszer beszúrtam a' Refraint, hogy a' dal Madrigállá legyen,” ezt érezte az elérhető tökéletesség legmagasabb fokának. Az egész kiadásban a mandátumának megfelelő eszmény demonstrálása az elsődleges, fontosabb, mint az alkotó műhelyének bemutatása. Meglepő fordulat is tanúskodik erről: a jegyzetelést ugyanis 21 vers után egyszerűen abbahagyja, jellemző érveléssel: „Elhagyjuk a' többieknek Variánsaikat, minthogy

ezekből láthatni, miként változtattunk” – írja a félbehagyás után a könyvben. Azaz nem a költő eredeti szövegei az érdekesek, a megőrzésre méltóak, hanem az a tökéletesség, amelyet a saját javításaival vélt megvalósítani.

A kiadói munka korabeli összképéhez tartozik, hogy voltak, akik Kazinczy eljárását, egy irodalmi eszmény valóban autoriter érvényesítését teljes mértékben elfogadták, sőt tiszteletre méltó eljárásként dicsérték. Kis nemes szívű, baráti tettként értékeli munkásságát: „A’ mit Te Daykával tész, azt csak egy igen nemes szív teheti barátjával. Minden Barátid örömmel fogják biztonnyal a’ barátságnak ezen szép dokumentumát hálálni” – írja a javítását küldő levélben.¹³¹ Elfogadták, hogy az elérhető tökéletesség a legfontosabb, a baráti közreműködés sem említésre méltó, nincs annak sem nyoma, hogy Kis hiányolta nevének említését a javításoknál. Szemere még egyértelműbben fogalmaz: „Méltóztassék Uram Bátyám Sonettjeimmal azt cselekedni, a’ mit Daykának verseivel; változtatni szabad kéj szerént.”¹³² Mikor azonban a könyv 1813-ban megjelent, már nem volt ilyen egyöntetű az elismerés.¹³³ Az bizonyos, hogy a könyv érdeklődést keltett. Berzsenyi azt írja Kazinczynak, hogy nem is tudta átnézni, „mert mihelyst vettem, elkapák tőlem”.¹³⁴ Kazinczy maga írja, hogy „kevés szereti” a könyvet, sőt „ócsárlók” is akadtak.¹³⁵ Szemere komoly ellenérzésekről számol be:¹³⁶ Kultsár helyesírását, a virtus-rény magyarosítását kifogásolja; s nagy súllyal eshetett latba Virág ítélete. Ő Szemere beszámolója szerint azt mondta (joggal), hogy a verseket „egészen megváltoztatta a’ Kiadó,” s ezt ő tudta a legjobban, ő ismerte a kéziratot (Kazinczy is tőle kapta). A rosszallás azonban nem rendíti meg; 1813-ban, a nyelvújítási viták közepén büszkén ajánlja a könyvet, s főként előszavát levelezőinek.¹³⁷

Kiadói gyakorlatát látszólag mértéktartóbbnak mutatja a

¹³¹ KazLev., VI., 17–18.

¹³² KazLev., X., 151–152.

¹³³ LŐKÖS, 1984., 38–56.

¹³⁴ KazLev., XI., 161.

¹³⁵ KazLev., X., 455., 464.

¹³⁶ KazLev., X., 305–306.

¹³⁷ KazLev., XI., 45., 175., 240., 253., 279., 288., 291.

Dayka-művekkel párhuzamosan készülő Kis-kötet. Látszólag, mert Kisben a saját irányának még munkálkodó alkotóját látta, aki maga is folytonos korrekcióval, a tökéletesítés igényével dolgozik a közös irodalmi eszmény megvalósításán. Mandátuma érvényesítése így egybeesett a költő törekvéseivel, így kevésbé kellett javítania, illetve számíthatott korrekciói elfogadására. Valóban ez történt. Kis nemcsak helyeselte a Dayka-kiadás eljárásait, hanem a maga munkái kezelésére is teljhatalmat ad kiadóbarátjának: „Verseimre nézve tedd mind azt, a’ mit jónak látsz.”¹³⁸ Kazinczy pedig a hasonló beállítottságuk biztonságával ígéri és bocsátja a szerző elé elfogadásra javításait: „Mind ki jegyzem, a’ mit benne változtatok és külön papirosra fel lesznek téve okaim. Rajtad fog állani, hogy a’ mi nem illik *a’ te saját gondolkodásodhoz, módodhoz* azt mind repudiáld.”¹³⁹ Ha arra gondolunk, hogy Révainak eszébe sem jutott, hogy javításait bemutassa Orczynak, Kazinczy eljárása, a szerzői ellenőrzés igénye és elfogadása akkor is nagy eredmény, ha feltesszük, hogy a hasonló nézetek alapján teljes jóváhagyásra számított.

A könyvben nincs a változtatást feltűntető jegyzet, mint Daykánál; az eredeti kézirat¹⁴⁰ s Kazinczy „külön papirosai” nem maradtak fenn, a kifogásolt részeket soroló levél is csak töredékesen. Levelezésükből kitűnik Kazinczy baráti elfogultsága. Azt írja Kisnek, hogy műveiben hiba csak „talán” észlelhető helyenként: „talán vagy üresség vagy homály esett” – írja általánosságban. Javítást itt nem jelez, ellenben nyomban hozzáfűzi: „de így is bizvást megállhat.” Sajnálja, hogy Kis nem írt időmértékes formában, de erre is kész a mentség: ez a „magyarban olly nehéz, hogy alig vetemedhetik reá az ember,” így tehát „valóban könnyen elengedhető vétek”.¹⁴¹ Kazinczy ellenőrizhető javításaiból kitűnik, hogy itt, ha nem is teljhatalmú, de nagyhatalmú kiadóként járt el, illetve járt volna el. Kis ugyanis, minden előzetes engedélye mellett is némi fenntartással használja fel

¹³⁸ KazLev., IV., 229.

¹³⁹ KazLev., IV., 226.

¹⁴⁰ Az Akadémiai Könyvtárban őrzött kézirat 1822-es keltezésű; a megjelenés utáni másolat a művekről, több kéztől származik. MTA, Kézir. 8-r201.

¹⁴¹ KazLev., IV., 225.

barátja tanácsait: „A’ verseket imitt amott, különösen az Általad jelzett helyeken megigazgattam”,¹⁴² tehát nincs szó teljes elfogadásról. Fenntartásait jól mutatja a Schiller nyomán készült *Ideálok* szövegének alakítása. *Ti csak elszálltok mellőlem Ifjúi képzelődések* – írta Kis. Kazinczy javít: *Ti csak elszálltok előlem Ifjonti képzelődések*. A határozót nyilván túl konkrétan tartotta, általánosít és emelkedettebbé tesz a *mellőlem* – *előlem* szócsereiben; az *ifjúi* – *ifjonti* korrekciójában kivehetőleg a pontosabb, egyértelműbb, s talán szebben hangzó szót kereste. Kis ezeket el is fogadja, így áll a könyv szövegében. Nem fogadja el viszont a strófa utolsó sorának átírását. Kisnél: *Szép tréfák, édes nyögések* – Kazinczynál: *Szép bánat, édes nyögések*. Kazinczy egyneműbb érzésfajtát igényelt a klasszicista egység jegyében; Kis azonban ragaszkodik az ellentéthez, joggal őrizve a maga szemléletének kifejezését.¹⁴³ Nyoma van még annak, hogy Kazinczynak nem tetszettek a Kisnél gyakori sorátnyúlások, a szerző azonban vitatkozik: „A’ Vers enjambé én előttem még eddig a’ Magyarban nem látszott hibának,” s hozzáfűzi, hogy a németben is elfogadott; s bár elismeri, hogy szebb a költemény enélkül, de nem javít.¹⁴⁴ Bizalma azonban nem rendült meg barátja közreműködése iránt: fenntartásai mellett őt kéri a nyomtatás ellenőrzésére, s felhatalmazza további, esetleges korrekciókra, képe metszésének ellenőrzésére és az előszó írására,¹⁴⁵ s rá bízta Horatius-fordításainak gondozását. A versek azonban csak 1815-ben jelentek meg; Kazinczy addig sokoldalú tapasztalatot szerez a kiadások körüli vitákból is, amely a Csokonai-művek megjelentetése körül a legélesebb.

A tervezett Csokonai-kiadásban Kazinczy – ha lehet – még nagyobb magabiztossággal hirdeti a teljes körű javítás szükségességét, mint Daykánál. A „rendetlen életű” költőnek „ortográfiaja nincs, majd így ír, majd úgy,” némely versei „idétlen fajzások”, legfelségesebb darabjaiban is „ízetlenségek” vannak,

¹⁴² KazLev., XI., 242.

¹⁴³ KazLev., IV., 226.

¹⁴⁴ KazLev., V., 171., 345.

¹⁴⁵ KazLev., V., 458., XI., 242.

munkáiban „akaratja ellen is sokszor kitört a’ Debreczeniség s a’ mendikás tónus,” „seine Sprache nicht so edel, oft wohl gar uncorrect u. niedrig”.¹⁴⁶ Írásainak tehát „csínra” van szüksége, teljes körű javításra, amelyre ismét magát tartja a legalkalmasabbnak: ő az, aki az írólt ismerte, s aki „érzéseiben vele harmonizált”.¹⁴⁷ Terve ugyan, hogy Fazekast is bevonja a munkába; ő, mint írja, „poetice igazíthatna benne holmit”, nyilván az ő irányításával, az ő igényei szerint.¹⁴⁸ De sem Fazekas, sem Debrecen nem kap az ajánlaton. Debreceni barátja, Nagy Gábor „diplomatica accuratior” ajánlott neki a kiadásban, ami nem Kazinczy elve szerint való. Azt írja Szentgyörgyinek, hogy „én nem egy ítéleten vagyok vele, noha tudom, hogy van annak is haszna”.¹⁴⁹ A megengedő vélekedésnek azonban a konkrét tervekben természetesen nincs nyoma; sőt úgy tűnik, itt még annyi határt sem szabna magának, mint Daykánál (ott mérlegelte, hogy egyes javításait a költő helyeselte volna-e), itt viszont minden fenntartás nélkül biztos abban, hogy maga teljesítheti ki az életmű legjobb lehetőségeit. Felteszi, s nem is alaptalanul, hogy a folytonosan javító költő maga is csiszolna „rendetlenségein”: „Ha élt volna, ha az érettebb kor szelídebbé tette volna vérét, mit nem várhatott volna tőle Literaturánk.”¹⁵⁰

A literatúra elvárásait pedig nyilván ő ismeri legjobban, ennek jegyében korrigálná a jelzett vétségeket. Tervezett nyelvi javításairól levelezésében számol be. A *Szemrehányás* című versben *nálamnál* helyett a tömörebb, irodalmibb *nálam* alakot tartana helyesebbnek; elveti a tájszavakat: az *öszvecsúfol*, *rózsaszálam*, *gyöngyvalak* szerinte nem versbe való; így a *pillangó* is „ízetlen”, „apoiétikos” szó, a *babér* pedig csak konyhában használható; a *magamban*, *szavamban* ragisméllését pedig debreceni, elvetendő sajátságának tartja.¹⁵¹ Kazinczy tehát javításaiban az irodalmi nyelv igényeit érvényesítette volna – a maga iránya

¹⁴⁶ KazLev., III., 280., IV., 137., VI., 49., 64.

¹⁴⁷ KazLev., III., 275., 260., 288.

¹⁴⁸ KazLev., III., 265.

¹⁴⁹ KazLev., III., 280.

¹⁵⁰ KazLev., III., 309.

¹⁵¹ KazLev., VI., 64., III., 280., IV., 137.

szerint. Csiszaltságot, emelkedettséget akart, ennek jegyében egységet, amelybe adelungiánus elvei alapján nem fértek bele a tájnyelv, a rétegnyelv szavai, sajátosságai. Jellegzetesen türelmetlen álláspont. Az irodalmi nyelv ugyanis még korántsem alakult ki, korántsem volt tisztázott a tájnyelv, a rétegnyelv bevételeinek lehetősége, mértéke, s korántsem volt biztos, hogy Kazinczy igényei maradéktalanul érvényesíthetők-e egy lezárt életmű kiadásában. Ő mindenesetre rendíthetetlenül hisz a maga elgondolásaiban, eljárásai jogosságában; mi több, igényeit a publikum igényével azonosítja: „A’ Publicum nem azt óhajtja, hogy Csokonait úgy lássa, mint a’ millyen akkor, cum flueret lutulentus, hanem, hogy olyan Csokonait kapjon, a’ mit meg nem zavart gyönyörűséggel olvashasson.”¹⁵² Ami nem jelent kevesebbet, mint hogy a még határozatlan arculatú publikumot is idealizálja mandátuma elfogultságában, s felteszi, hogy ennek igényei, ízlése az ő szintjén áll.

A kiadást azonban nem rá, hanem a debreceni Kis Imrére bízzák. Kazinczy nehezen mond le a tervről és arról, hogy beleszóljon a javításokba. Kéri Kis Imrét, hogy a kötet végén adjon helyet az ő jegyzéseinek (feltehető, hogy a maga elveit, esetleg hibajegyzéket is közölt volna itt); aztán még kéziratot is kér tőle a maga Csokonai-könyve számára.¹⁵³ Eleve rossz véleménye van ugyanis a debreceni kiadásról, biztos benne, hogy a „sok igazítani valót” nem hajtják végre, maga változatlanul készül egy másik, „kritikai” megjelentetésre némi daccal: „Csak hadd adjak más elébb, én osztán criticus kézzel látok hozzájuk”; s még a következő évben (1806-ban) is azt írja, hogy a kiadást „reményleni merem, fogok.”¹⁵⁴ Debrecen „Autokrati hatalommal”¹⁵⁵ vádolta (joggal) kiadási terveit, hiszen a Csokonai-műveket is teljesen alárendelte volna a maga eszményeinek. Az elutasítás nem rendítette meg őt kiadói elveiben, de a viták mégsem múltak el fölötte nyomtalanul – erről tanúskodik minden ezutáni kiadvá-

¹⁵² KazLev., III., 280., 269–270.

¹⁵³ KazLev., III., 278., IV., 116., III., 348.

¹⁵⁴ KazLev., III., 495., 444., IV., 216–217.

¹⁵⁵ KazLev., III., 287.

nya és nézetei változásai, problémái.

Különösen jelentősek a Berzsenyi-művek kiadása körüli ügyei. 1809-ben maga jelentkezik a költőnél, s közli, hogy Kistől elkérte versei kéziratát, ajándékol szeretné megkapni gyűjteménye számára, de jelzi másféle szándékait. Azért kérte el a kéziratot, írja a költőnek (akivel voltaképpen e levéllel kezdődik el folyamatosabb kapcsolatuk), „hogyan azt megolvassam minekelőtte sajtó alá mennek,” s ez egyszersmind javítási, jobbítási tervet is jelent. „Verseidet tulajdon kezemmel tisztázom-le, s úgy küldöm által Kisünknek. Változtatást híred nélkül benne nem teszek: de lesz holmi, a’ mit meg nem hagyok, mert meg nem hagyhatok. Ortographiád ’s interpunctiód vétke: a’ részben engedd kipótlanom hijánosságodat.”¹⁵⁶ A javítás kész ténye elé állítja a költőt, szemernyi kétsége sincs arról, hogy a javítás szükséges, s hogy ő hivatott elvégezni azt; igaz, ez esetben, mint Kisnél, a szerző jóváhagyásával. Berzsenyitől meghatott visszaigazolást kap, sőt többet is: az ajánlott, mérsékelt korrekció helyett széles körű felülbírálásra jogosítja fel: „bátorkodom esedezni, hogy dalaim külső és belső alkotása, ideáim választása és járása, leginkább pedig a kinyomás poesisse körül tett jegyzéseit, észrevételeit ne legyen terhére Uraságodnak fel-fedni.”¹⁵⁷ Kazinczy kiadói eljárásához nagyon is illő megbízatás ez, valóban minden beletartozik, s Kazinczy ennek szellemében lát a munkához.

Hamarosan hosszú levélben számol be véleményéről, javaslatairól.¹⁵⁸ Ír helyesírási hibákról, nem fogadja el például a *zs* helyettesítését *z*’-vel; s mint Daykánál, felrója a *kegyesse*, *kedvesse* alakokat, nem helyesli a *bíbor* rövid *i*-jét; vannak a versformát érintő kifogásai, rossz rímeket említ: *sugárát* – *po-harát*, sorközbeni akaratlan leoninusokat sorol. Megjegyzései többsége azonban a „belső alkotást”, az ideákat és a „kinyomás poesisst” érintik. Felrója a képek bőséget, logikai hibákat, homályos kifejezéseket talál, a stílus egységét megbontó kitételeket; tájszavakat rosszall, címekeket változtat, korrigálná egyes

¹⁵⁶ KazLev., VI., 107–108.

¹⁵⁷ KazLev., VI., 147–148., 185.

¹⁵⁸ KazLev., VI., 157–165.

versek szerkezetét (rövidítene, hiányolja a befejezést), s több verset elhagyásra ítél. Berzsenyi kézbesítési viszonyosságok miatt nehezen kapja meg kéziratát, Kazinczy véleményével fokozatosan, sok töprengés, másokkal való tanácskozás után néz szembe¹⁵⁹, s alakítja ki a maga álláspontját. Csetri Lajos versről versre részletesen elemezte Kazinczy javításainak hatását, elfogadását és elutasítását,¹⁶⁰ ezúttal a szerző és kiadó viszonyát, a kiadói elveket érintő vitát s jelentőségét érdemes szemügyre venni.

Berzsenyi első reagálása részben elismerő: „igazításaid igen helyesek”, s szómagyarázatokat mellékel. Már ekkor, részletes vitájuk előtt is jelzi azonban a javítások elfogadásának határát: „Használni fogom azokat, valamint csak ízlésem és poesisom természete meg engedheti.”¹⁶¹ A teljes hatókörű, a „kéj szerinti” kiadói megbízatás szembesül itt a saját törvényű, a megőrzendő költői világgal, az alkotói jog integritásával – Kazinczy kiadói elveit alapjaiban támadó polémia vetíti előre árnyékát. Berzsenyi a részletes vitalevelet 1811-ben írta meg; ez az a híres írás, amelyben „grammatikusi pörbe” idézi az immár barátjának tudott Kazinczyt. A tiszaiság, dunaiság érvényesítéséről, a tájszavak, a provincializmusok lehetőségeiről folytatott eszmecsere a Kazinczynál mindig igen fontosnak tartott irodalmi nyelv kérdését érinti, jelen esetben a kiadásokon való érvényesítésének jogköre is élesen felmerül. Berzsenyi egyfelől úgy védi dunai tájszavait, hogy abban a probléma lényegét világítja meg: azt, hogy tájnyelv és irodalmi nyelv kapcsolata még nem tisztázott, Kazinczy egyoldalú véleményével szemben az ő minden nyelvjárása felé nyitott álláspontja valóban sokkal inkább szolgálja az irodalmi nyelv gazdagítását.¹⁶² Másfelől szembesíti Kazinczyt kiadói eljárása káros egyoldalúságával: „Te sokban igen sanyarú bíró vagy” – írja kertelés nélkül, „sok jó szavakat el-

¹⁵⁹ A kéziratot aztán magával viszi pesti utazására, átnézet a pesti írókkal; ennek eredményéről számol be Szemere Kazinczynak: *KazLev.*, VII., 359., VIII., 234–235.

¹⁶⁰ *CSETRI*, 1986., 43–288.

¹⁶¹ *KazLev.*, VII., 359.

¹⁶² *CSETRI*, 1986., 314–326.

vetsz, 's még olyakat is, mellyek helyett jobbakat adni nem tudsz" (egy csokor a kifogásolt szavakból: robog, morog, zörej, kacaj, nyögdécselni, döngicsélni).¹⁶³ Vitat némely helyesírási javítást (így a *tz*, a *ts* átírását), illetve rámutat Kazinczy következtelenségeire: a kettőzések, a idegen nyelvű szavak végződésének váltakozó használatára, arra, hogy hol az ejtés, hol a szószármaztatás alapján áll. Berzsenyi itt nemcsak a javításokat szelektálja, mint Kis, erősen megkérdőjelezi a magabiztos kiadó elveit is.

Kazinczy persze vitázik. Védi következetlen helyesírását, voltaképpen a jóhangzás alapján oldja a révaiánus elveket. Ha „valahol a' pronuntiáció világos ellenkezésben vagyon a' grammaticai charactericus betűjikkel, a' leírásban a' hangot kell követni, nem a' formatiókat", írja, de azt is, hogy adódhat, amikor „nem a' *hangot* kell követni, hanem a' *formatiókat*;" az előbbire példa nála a *mossa* – *mosja* helyett, az utóbbira *mondja* és nem *mongva*.¹⁶⁴ A tájszavakat pedig, itt is, mint Csokonainál, az irodalmi nyelv nevében, tegyük hozzá, egy tételezett irodalmi nyelv nevében utasítja el: „az Író nyelve nem a' Dunai, nem a' Tisza, hanem a' magyar Schriftsprache."¹⁶⁵ Az irodalmi nyelv követelménye alapján keresett jóhangzás igényének hangoztatásával voltaképpen megkerüli a Berzsenyinéél jelzett, nagyon is élő problémát, azt, hogy szabad-e elvetni bizonyos tájszavakat, ha a nyelv gazdagítása a cél. Kazinczy álláspontja még a Dayka-, a Csokonai-kiadás elveire utal vissza, de érezhető már bizonyos változás. A viták, úgy látszik, mégiscsak elgondolkodtathatták, s – nagy szó! – a maga nézeteit már nem tartja örök időkre szólóan normatív érvényűnek, sőt mintha maga is némiképp túlzónak ítélné azokat. „*Sanyarú vagyok, azt írod, pedig az igen semmiben sem jó. Hidj nekem, édes barátom, érzem, tapasztalom gyakorta magam is, De nem tisztünk e az igen felé egész erővel lörekedni? Szerencsétlen sorsa az emberiségnek, hogy a sinóron túlvágunk. De nem rossz az. Mit építene a' természet, ha nem ronthatna? Addig oscillálunk, míg megállunk*

¹⁶³ KazLev., VIII., 328.

¹⁶⁴ KazLev., VIII., 359.

¹⁶⁵ KazLev., VIII., 361.

végre. Jaj, hogy sokszor csak azért lelünk valamit jónak, mert ott állánk meg.”¹⁶⁶ Az egyes elvek, a szigorúság tehát csak egy átmeneti kor átmeneti jelenségei, átmeneti voltukban fogadhatók el a „túlvágások” is; ezek szerint a maga nyelvi és kiadói normái is csupán addig érvényesek, míg kialakul egy mindenki által elfogadott szabályrendszer. Ebből pedig tolerancia következik – Kazinczynál főként a költői integritás elfogadásában. Miközben egyes nézeteit még védi, javításai elfogadásának mértékét hangsúlyozottan az alkotóra bízta: „a’ mit jónak látsz megtartani, tartsd meg; a’ mi nincs ízlésed szerint töröld-ki” – írta már javításai megküldésekor is, vitájuk után pedig nyomatékkal szögezi le Berzsenyinek, nem szabad, hogy „tetszésed ellen” történjék a kiadás.¹⁶⁷ Mikor megindulnak a munkálatok, s értesül Helmezy önkényes beavatkozásairól, aggódva és intve írja neki: „Berzsenyiben sejdítek illyeket, mellyeket én ugyan nem javalhatok, ha Berzsenyinek erre megegyezését nem találta volna megkérni és megnyerni.”¹⁶⁸ A szigorúság tehát igazolható, de átmeneti jelenség; a mérték pedig a kiadásokban immár nem az ő elve, igénye, hanem a költő ízlése, akarata.

A művek sajátosságának megőrzésére intette, inthette őt kiadói tevékenységének másik területe: a régi szövegek kezelése. Ezeket a kezdetektől fogva a klasszikusok edíciójának módszerére szerint akarta megjelentetni, betűhíven követve az eredetét. Amikor azonban a Dayka-kiadással megindul működése, inkább a saját elveit érvényesítő eljárást követi, a régi szövegek közlésének példája még nem hat rá. A példa azonban adott, s nem is marad nyomtalan. 1805-től akarja megjelentetni Sylvester nyelvtanát, ebben, s a hozzá csatolt Krakkói ábécében, mint írja, a „Classicusok Editorjai” szerint dolgozott, az általa kiadott mű az eredeti „betűről betűre vett mása,” a könyv előszavában jelzi, hogy az „minden változtatás nélkül való közlés”.¹⁶⁹ Ám ez korántsem egyszerű feladat. A betűhív szöveg olvasata helyen-

¹⁶⁶ KazLev., VIII., 361.

¹⁶⁷ KazLev., VI., 157., VIII., 537.

¹⁶⁸ KazLev., X., 490.

¹⁶⁹ KazLev., III., 379., IV. 10. *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 132.

ként komoly probléma; a minden kiadványban kötelező, s itt fokozottan szükséges előszóban és jegyzetben ezeket gyakran magyarázni kell. Több probléma adódik. Milyen hangot jelölnek egyes régi betűtípusok? Szokatlan alakkal vagy hibával kell számolni? S vajon a hibák esetében ki vétett, az alkotó, a leíró vagy a nyomtató? Mennyire kell, lehet ezeket a betűhív közlésnél javítani? Amíg csak a latin szöveg nyelvi hibájáról van szó, viszonylag egyszerű a feladat. Kazinczy a jegyzetben említi egy helyen, hogy Sylvester *qui* helyett a *hi* névmást használta,¹⁷⁰ ez tehát meghagyható, mint szerzői sajátosság. Bonyolultabb a helyzet a régi, a régies írású szavaknál. Tanulságos, hogy Kazinczy mit tart hibának. A szövegben ugyan változatlanul hozza a fuho és a heftu alakot, de a jegyzetben hozzáfűzi: „Olvassad *hétfő* és nem *hétfü*; Sylvester a' régi szokás szerint megbotlott itt a' betűben: *főhavat* akar írni, nem *fűhavat*, melly alatt Martiust érti.”¹⁷¹ Ami korántsem biztos, lehet régies, lehet nyelvjárási alak, melyet Kazinczy vonakodott elfogadni. A problémát azonban itt és egészében érzékelte. Ekkor szembesült avval, hogy nem mindenben elég a saját felkészültsége, nem mindenben igazítják el a saját elvei, rászorult a szakértő Révai véleményeire. Akivel aztán szokása szerint, vitázik, de a polémia a jegyzetekhez és az előszóhoz tartozik, minthogy Révai ezekhez fűzött magyarázatokat, kiigazításokat.

Kazinczy javításainak alapjait, elvei alakulását figyelve azonban érdemes szemügyre venni, amit e munkából, a változtatás nélküli szövegközlésből tanult. Tapasztalnia kellett, hogy nemcsak hibás, általa hibásnak vélt jelenségekkel találkozott, hanem bizonytalansággal, a kialakulatlanság fázisainak megfelelő kétféle, többféle írásmóddal is. Kazinczy a következetlenségre különösen érzékeny. Mint láttuk, már 1792-ben baja volt Dayka „heterographiájával”, javítandó véteknek tartotta ezt Csokonai-nál is. A régi szerző példája azonban más megfontolással szembesíti: a hibát itt általánosítja, a bizonytalanságot egy adott kor, adott szerzőjének sajátosságaként fogadja el. A Krakói ábécéről

¹⁷⁰ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 137.

¹⁷¹ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 25.

írja, hogy az a „Heterographia törvényeit és példáját adja”, s itt hozzáfűzi: „Vagyon ennek is haszna”, mégpedig az, hogy kitűnik belőle, miszerint az ejtés szerinti helyesírás következetesebb, mint hívei vélték.¹⁷² Példákat, közelebbi magyarázatot nem ad; arra kell gondolnunk, amit a Berzsenyivel folytatott polémiában védett, hogy ti. a jóhangzás kedvéért irányt adó lehet az ejtés, ennek korabeli egységét fogadhatta el itt, a kívánt egység tanulságát hangsúlyozva, de még vételeknek tartva a bizonytalanságot.

Másik kiadványában, Báróczi műveinél egyelőre még javítandónak ítéli, de már némi fenntartással. Bárócziiban a stilisztikai „kényesség” és „kellem” merészen újító íróját tisztelte, elődjét; mandátumát itt ezen elismerés jegyében érvényesíti, azaz csak mérsékelten javít, javíttat. A munkálatokban segítő, a korrektúrát végző Helmecczynek írja: „csak az Ortographiát változtassd, melly iszonyú. Syntaxisa, Stylistikája legyen, mint volt.”¹⁷³ Engedmény nála, hogy a stiláris különösség mellett a nyelvtanít is elfogadja, noha az több ponton meghatározza a helyesírást is. A mégis szükséges javítást az egyediséghez, a sajátoshoz viszonyítva jelöli ki. Az előszóban írja: „Egyedül ortographiájától hittem, hogy eltávoznom szabad, mert neki ortographiája nem volt, s vaktában követvén, s minden figyelem nélkül hol a' helyes, hol a' helytelen példákat, tulajdon képét e' részben ki nem nyomta.”¹⁷⁴ Ami nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy ha van karaktere a következetlenségnek, ha abból az alkotóra jellemző irány kivehető, akkor elfogadható, akkor a kiadásban is megőrzendő. Lényegében más ez, mint a minden hibát korrigálandó elv érvényesítése. Hozzátehetjük persze, hogy az egyedi irányt nem mutató következetlenség szintén lehet alkotói sajátság, s elfogadható lenne az is. Kazinczy azonban nem így gondolja. Mandátumát még erősen meghatározza programja; a Báróczi-kiadás a Dayka-könyv folytatója, benne is programiról demonstrál, 1813-ban, a nyelvújítási harcok közepén

¹⁷² *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 135–136.

¹⁷³ *KazLev.*, X., 253.

¹⁷⁴ KAZINCZY-BÁRÓCZI, 1813. Előszó (számozatlan).

még erős benne az igény, hogy a harcostárssá emelt alkotóban a saját elvei szerinti tökéletességet mutassa be. Tehát javít, de eddigi gyakorlatához mérve, mérsékelten.

Úgy véli, hogy ha a helyesírásban nem látni a szerző „tulajdon képét”, a kiadó feladata nem az, hogy javításaiban érvényesítse a szerzőre legjellemzőbb sajátságot (például a fonetikus írást), hanem az, hogy a „helyesség” nevében egységesítsen. Báróczi valóban következetlen a ragok fonetikus alkalmazásában, a lágyításban, az összetett szavak írásában. *Beszédgye, partyán* – de *tetszik* (és nem *teccik*); *töményezés* – de *reménség* is; *szem pillantásig* – helyenként *szempillantásig*. Kazinczy mindenütt korigál. A VII. könyv elején például, az egy bekezdésnyi mondatban 16 javítása van. *Gondolyanak* helyett *gondoljanak*, *idegenyek* – *idegenek*, *élő fa* – *élőfa*. A „helyesség” nevében tett átalakítás aztán, bármennyire nem akarta, könnyen átcsúszik a stílus átalakításába. *Meg érkezének* Kazinczynál *megerkeztenek*, *bé kezdet vala estveledni* – *bé kezdett volt estveledni* – az ilyenféle korrekció, az igeidő javításában voltaképpen a szerző időszemléletét formálja át. Kazinczy belenyúl a szöveg tagolásába is: Báróczinál a VII. könyv elején 13 lap tesz ki egy bekezdést; Kazinczynál ez 11 részre oszlik, s ezzel már súlypontosz, az írótól eltérően emel ki összetartozónak ítélt egységeket. Több mint ortográfiai javítások azok, amelyeket Horváth János vett számba. A rövidítés tendenciáját állapította meg Kazinczynál: szinonimákban, ragozott, képzett szavakban, mondatokban: *ábrázatját* helyett *képét*, *szemérmetesség* helyett *szemérem*, *az anyám volt a legelső*, *a ki látásomra jött* helyett *az anyám volt az első látogatóm*; cserél szavakat a választékosság jegyében: *feleséged* – *hitvesed*, *kóstol* – *ízlet*.¹⁷⁵

Mégis, mindezzel együtt is jelentős változást mutat e kiadás az előzőekhez képest. Kiemelendő az elvek, a kiadói magatartás változása. Míg Dayka műveit teljesen alárendelte programjának, ízlésének, s a maga elképzelései szerint teljes körű javítást hajtott végre, addig Báróczi életművét már úgy rendeli a maga céljai mellé, hogy tiszteli benne az egyedit, a sajátosat, ha nem is

¹⁷⁵ HORVÁTH, 1901., 48–51.

egészen következetesen. A Csokonairól, s főként a Berzsenyivel folytatott vita élesen vetette fel a kiadói mandátum hatókörének kérdését, s tanulságot jelentettek a régi szövegek betűhív-
séget vállaló közlései. Azt mindenképpen megtanulta, hogy nem jó, ha a kiadói hatalom teljhatalom, ha ennek jegyében teljesen átformálódik a mű. Az alkotói különösséget, a kor szerinti sa-
játságokat megőrző kiadói programot hirdet meg most: „Nem jó régiebb Írónkra a' legújabb módi öltözetet adni; jelenjen meg kiki a' maga köntösében.”¹⁷⁶ Ezt a belátást érvényesíti követke-
zetesen Zrínyi kiadásában.

Már első tervében, 1803-ban meghirdette a kiadvány alapel-
vét: „régí lévén a' könyv, illő, hogy jó vagy rossz, a' maga integ-
ritásában adassék ki.”¹⁷⁷ Kazinczy a Magyar Régiségek és Rit-
kaságok régi szövegeit szintén betűhíven hozta, de Zrínyi fog-
sabb kérdés. Számára ő a kezdetektől fogva példakép-költő,
harcai kibontakozása idején aktuális, újító költő, az ilyen alko-
tók szövegeit pedig Kazinczy az elvei szerinti tökéletességben,
csiszoltságban adta ki. Abban, hogy a kiadás 1803-ban, majd
1810-ben évek elején megghiúsult, talán nem csupán az említett
okok (anyagi háttér, cenzúra, Csokonai hasonló terve) játszo-
tak szerepet, hanem az is, hogy ő ekkortájt hasznosabbnak,
hathatósabbnak tartotta kiadói mandátuma teljesebb körű ér-
vényesítését. S mire az 1810-es évek közepén komolyan mun-
kába veszi a követendő mintának tartott alkotó műveit, már
megtanulta tisztelni a kiadásokban is az egyedit, a sajátosat.
A kort és az alkotót reprezentáló különösség ekkor már fonto-
sabb számára, mint a saját elvei szerinti tökéletesség, immár
ezt tartja okulásra érdemesnek. Ezen alapállásból jelöli ki most
a szövegek javításának határait.

Kazinczy a helyesírási botlásokat, a helyesírási következet-
lenséget mindig is véteknek tartotta, még a legkevésbé javított
Báróczinál is korrigálta. Zrínyinél más az elv. A bizonytalansá-
got, a hibákat most elfogadja, jelzett meggyőződése szerint a
korra és a költőre jellemző sajátoságként: „Zríni ehhez nem ér-

¹⁷⁶ KazLev., X., 253.

¹⁷⁷ KazLev., III., 134.

tett, 's akkor nem is lehetett hozzá érteni, szint olly gondatlan minden más ekkori Író," ezt kell tehát követnie a kiadásnak. „Legjobban teszi tehát a' Kiadó, ha ezeket a' gondatlan csinál-mányú verseket gondatlan Ortographiával adja-ki.”¹⁷⁸ Ez most nem jelent kevesebbet, mint hogy a következtetlenségek, a hibák nemcsak megőrzendők, hanem egyediségükben értékeseb-bek a szabályossá igazított, uniformizált egyformaságnál. 1816-ban, Kis Horatius-fordításainak gondozásakor, már a Zrínyi munkálatok tanulságai alapján írja le: „Az Írónak meg kell a' maga teljes individualitását tartani; jobb az, ha talán hibák nélkül meg nem esik is, mint a' hibátlan egyenlőség.”¹⁷⁹

A szövegben tehát ennek jegyében mindenütt megtartja a következtetlen írású alakokat, csak jegyzeteiben hívja fel rájuk a figyelmet, mint jellemző sajátságra. Felsorolja a Zrínyinél *keresztény*, *keresztén*, *körösztyén* változatokat, maga, mint többnyire mellé is írja, a *keresztén* alakot ítéli jónak. Megtartja a régies, a szokatlan ragozású alakokat is a szövegben: *késék* – *késik* írja a jegyzetben, *sötétötte* – *setétítette*, *birkodni* – *birkóz-ni*. Daykánál javította a szórendet, itt megtartja, csupán³ jegyzeteiben számozza meg az inverziók szavait: *Jaj, hova ez a nagy földhő fog omlani*. Megtartja, de megjegyzeteli a vonatkozó névmás eltérő használatát: *Demirhám az erős, mellynél* – Kazinczy szerint a *kinél* vagy *mellyiknél* lenne helyes. A nyilvánvaló elírásoknál lehetségesnek tartja a javítást, de óvatosan, megszorításokkal: „A' hol világos, hogy vagy ő, vagy a' Betűrakó vétett, és a' hiba nem festi a color antiquust, ott is szabad elállani.”¹⁸⁰ A földrajzi nevek javítása jól mutatja e gyakorlatát. Zrínyinél *Thules Islandia*, de mivel ez nyomtatási hiba, Kazinczy a szövegben emendál: *Thule s Islandia*; ilyen a *Helka* – *Hekla* javítás is. Meghagyja viszont az Aetna szokatlan alakját a szövegben: *Mongyibél* – nyilván mert festi a „color antiquust”.¹⁸¹ Kazinczy kényes volt az interpunkcióra, a tagolás, az értelem hangsúlyozásának fogyatékoságait látta e vétségekben.

¹⁷⁸ K. 603. 30/a.

¹⁷⁹ KazLev., XIII., 467.

¹⁸⁰ K. 603. 30/a.

¹⁸¹ Kazinczy kiadásáról: NÉGYESY, 1914., 31–34.

Ennek korrigálásáról még Zrínyinél sem mond le; jegyzéseiben itt is az értelem kívánalmaira hivatkozik, mint a korrekció irányelveire s egyben határára: „Az Interpunctiót is csak ott kell megváltoztatni a’ hol az értelem a’ változtatást parancsolja. De illy helyeken szabadon kell.”¹⁸² Az értelemhez szerinte mindenképpen hozzátartozik a világos tagolás, a mondatrészek összetartozásának kiemelése, ennek jegyében tér el Zrínyitől: *Adgy pennámnak erőt úgy irhassak mint volt, Arrol ki fiad...* Kazinczy tagolásában így fest: *Adgy pennámnak erőt, úgy írassak, mint volt, arról, ki fiad...* Mint látható, Kazinczy kitette a hosszú ékezeteket is, elmaradását feltehetően figyelmetlen írásnak, esetleg a „betűrakó” hibájának tarthatta, azt jelzi, hogy csak ott változtatott, „a’ hol a’ gondatlanság vagy hiba rakta nem jól.” Figyelemre méltó, amit kézírata végén sietve jegyzett fel a kétes alakokról: „a’ hol kétségeskedést gyanít[ottam,] megtartott[am]”. Ami azt jelenti, hogy a bizonytalanul olvasható alakokat is el kell fogadni, a mindig magabiztos Kazinczy most nem vállalja a helyes változat eldöntését. Kiadói mandátuma itt a legjobb értelemben jelenti az alkotó, szolgálatát, szövegkezelésének gyakorlatában itt eljutott a mű fölérendeltségének elismeréséig.

Kötetrend

A kötetek összeállítása mindig is az alkotók értékelésére, jellemzésére szolgáló kiadói tevékenység volt, ezt láttuk Révainál, Batsányinál. A művek körének kijelölésében erős befolyása volt közéleti meghatározottságú mandátumuknak: a mennyiség problémáiban azt mérlegelték főként, hogy mi méltó inkább a vállalt üggyhöz, a példakép nagyságához. Kazinczy elődei a teljesség és tökéletesség dilemmáival szembesültek. Náluk még erős-

¹⁸² K. 603. 30/a.

¹⁸³ KazLev., XXI., 250–251.

nek bizonyult a mindent megőrzés vágya, s különféle, olykor következtelen megoldásokat kerestek. Kazinczy kiadói pályáját elődeinél is markánsabban határozta meg kulturális programja (különösen a kezdetekben), a tökéletes demonstrálásának jegyében nem a teljességet, hanem a céljait szolgáló válogatást tartja hasznosabbnak, s különböző, olykor szélsőséges szempontok szerint rostál.

Az alkotások elrendezésében, a művek sorrendjében az elődök (főként ókori minta nyomán) műfaji rendet alakítottak ki, az egyes alkotók fő műfajai szerint csoportosították az írásokat. S ezzel egyszersmind jellemeztek: a beosztással, a sorrenddel megvilágították a szerző munkásságának legjellemzőbb irányait (megtették ezt akkor is, ha a költők kéziratában másféle elrendezést találtak). A keletkezés ideje, a kronológia bemutatása nem tartozott rendezőelveik közé. Kazinczynál aztán hangsúlyozottan nem. Nézeteit egy Toldyval folytatott vitában fejti ki. Toldy 1830-ban jelentkezik nála a Kazinczy-versek kiadásának tervével. A Mester ezt örömmel fogadja, de hamarosan látnia kell, hogy az ifjú tanítvány az ő elképzeléseitől eltérő könyvet akar kiadni. Toldy ugyanis olyan kötetet tervez, hogy abban a költő „pályájának tendenciája is tárva legyen” – azaz egy időrend szerinti fejlődésrajz körvonalazódna benne. Kazinczy azonban saját műveinél szintén reprezentációt igényel, amelyben a kronológia korántsem fontos. A költőt ugyanis szerinte nem a fejlődés állomásai, sorrendje mutatja be leghívebben, hanem az elért legmagasabb fok, ez foglalja magába a megtett út eredményeit: „az is történelmi bizonyítvány, ha azt látjuk, most mi gondolkodásunk és írásunk.”¹⁸⁴ Kazinczy már ismerte Herdert, tudott arról is, hogy a fejlődéselvet az írói műveknél, kiadásoknál is alkalmazták, de ő a maga elképzeléséhez ragaszkodik: „A' Német Kiadók a' Verseket chronológiai rendben szeretik egy idő óta kiereszteni, s miattam teheti minden a' mit jónak lát. De én a' magaméit szeretném a' szerint fűzni rendbe, a' hogy a' bokréta kötő a' maga virágait: – oda mindenikét,

¹⁸⁴ KazLev., XXI., 498.

¹⁸⁵ KazLev., XXI., 521.

a' hova őket a' hely kívánja.”¹⁸⁵

A „hely” pedig, mint itt kifejti és kiadásaiban érvényesíti, egy hierarchikusan elrendezett műfaji és hangnemi felépítés;¹⁸⁶ ítélete szerint az ódák és dalok álljanak elől, mert az „Ódák méltósága elsőséget kíván,” írja saját verseinek kötettervéről, utána jönnének az epigrammák, ritornellek, ismét epigrammák, szonettek, „koporsók és tájdarabok”, „ezeket követnék bántó tarkaságban a' Vegyes költések, 's végre az Epistolák.”¹⁸⁷ A hangnemi szempont – az emelkedettől a könnyedebbig – átszövi a műfaji osztályozást; ez a fentebb stílusú ódáknál, elégiáknál egyértelmű, bonyolultabb a daloknál. Kazinczy a maga verseinél is az első csoportba sorolta elvont, éterire csiszolt dalait; kiadásaiban majd több változattal, problémával szembesül. Osztályozásáról általános jellemzőként és mintáit is jelölve elmondható, hogy abban nála, elődeihez hasonlóan, végül is elsősorban a horatiusi példa érvényesül, a műfaji rendet átszövő hangnemi változatossággal. Ez utóbbira Goethe köteteiben is láthatott példát: mind az Itáliai utazás, mind a Kelet–Nyugati Diván, mind a Xéniák könyvére az jellemző, hogy bennük át- meg átszövődik a szerelmi versek könnyedsége és közvetlensége a filozófiai költemények emelkedettségével. Általánosságban szólunk csak erről, mivel nem tudni pontosan, hogy mely német kiadásokat forgatott, melyek lehettek esetleg közelebbi példái.¹⁸⁸ A műfaji és hangnemi összeszövődés az egyes szerzőknél nagyon is sokféle módon, változatokban mutatkozik meg, s Kazinczy korántsem tudja egyenletesen és következetesen érvényesíteni szerkesztési elképzeléseit. Az azonban egyértelmű, hogy a saját rendszerét – miként elődei tették – a szerzők másféle rendjével

¹⁸⁶ A Helikoni virágok elrendezéséről állapította meg Fried I. e sajátját: *Kazinczy Ferenc Helikoni virágai*. FRIED, 1986., 39.

¹⁸⁷ *KazLev.*, XXI., 521–522. Ezt az elvet érvényesítette ABAFI Lajos kiadása: *Kazinczy Ferenc Összes Művei*, 1–5., Versek, 1. k. Bp., 1879.

¹⁸⁸ Barcza József Kazinczy korai könyvtári tájékozódását vizsgálta, főként a sárospataki könyvtár metszetgyűjteményét, politikai iratait térképezte fel. BARCZA, 1962., 1963. Irataiban említ Goethe-kiadásokat, így Cotta 1800-ban megjelent gyűjteményét, később egy 1827-es kiadást, de nem állapítható meg, hogy csak tudott róluk vagy látta is őket. MTA, Kézir. K. 630., 20., 132.

szemben is érvényesítette (vagy érvényesítette volna).

Kazinczy a Dayka-kiadásban teljhatalommal élt mandátumával. S minthogy elsősorban a saját ízlését megvalósító, a csi-szoltat, a tökéleteset alkotó költőt akarta bemutatni, ennek jegyében átirja az életmű egészét. Azaz alaposan megrostálja, noha a rövid életű költő első gyűjteményében nagyon is helye lett volna minden írásának. Kazinczy helyenként maga is sajnálta az elhagyott műveket, részeket. Elvei azonban erősebbek, s válogatást, olykor drasztikus elhagyást diktálnak. Eljárását maga világítja meg az előszóban: „öt hat darab verse maradott-ki, vagy a' tárgy vagy a' kipótolhatatlan hézagok 's el nem készült dolgozás miatt.”¹⁸⁹ Egyéb írásaiból azonban kitűnik, hogy az életmű egészét tekintve több mindent hagyott el, hol a tárgy, hol a cenzúra, hol a kidolgozatlanság miatt. A cenzúra miatt eleve nem vette fel a *Vallástétel* című verset.¹⁹⁰ A tárgy szerinti elhagyásra ítélt daraboknál az életmű karakteréhez viszonyítva rostál, azaz azt nézi, hogy a felfogása, nézetei szerinti korpuszba milyen alkotás illik, illetve nem illik. Egyik, aligha minősíthető eljárásában nyilván a vallásos tárgyat ítéli idegennek a Dayka-művek világában. 1802-ben, a kézirat vételekor írja: „Blumaurer imádságot: Zwei Kräfte sind es, der den Menchen lenken... mely nem existál többé, mert én elégettem.”¹⁹¹ A prédikációkat, illetve ezek nála lévő részleteit szintén a tárgy és az életmű jellemző vonásaihoz mérve, valamint kidolgozatlanságuk miatt rostálja ki: „a' Prédikáció nem meleg ömledezés, nem szélesen csapongó ár, hanem okoknak 's bizonyításoknak iskolás 's száraz, noha szívből ötlődő 's meggyőzést szülő felmondása.”¹⁹²

Kihagyásukkal megfosztotta az életművet olyan dokumentumoktól, amelyek Dayka vallási nézeteit, papi működését világíthatták volna meg. Szegényítést jelent a kidolgozatlansága miatt elhagyott prózai Aeneis-fordítás töredéke, a német versek, egyéb fordítások, s több tanulmánykísérlet mellőzése. Eze-

¹⁸⁹ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLII.

¹⁹⁰ KazLev., III., 443.

¹⁹¹ KazLev., II., 492.

¹⁹² KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLVII.

ket maga sorolja fel előszavában: van közöttük nyelvtani munka, esztétikai mű, történelmi és vallásos tárgyú – tanulságos bemutatás lett volna a költő sokirányú érdeklődéséről.¹⁹³ Kazinczy azonban nem erre törekedett, mellőzésük döntő okát leírva épp azt tanúsítja, hogy ő egy művesen alkotó, tökéletes író akart inkább bemutatni. Az elhagyott írásokhoz megjegyzéseket fűz: „olgy zengésűek, mint lánczolt kerék és a' bilincs csörgeése”, „hasznavehetetlen munka, csak a' darabos stylus miatt is” írja a felsorolásban. A kidolgozatlansághoz sorolta a befejezetlenséget, töredéket még akkor sem közöl, ha az különben megfelel ízlésének. Az előszóban azért felvesz egy ilyet, „hogy az olvasó lássa, mit értettem kipótolhatatlanság alatt; és azért is, hogy bár töredékben gyönyörködhessek abban a' mi gyönyörködést nyújthat”.¹⁹⁴ „Méltatlan tárgya” miatt szívesen kihagyta volna *A nemzeti öltözet* című alkalmi verset, sajnálkozva írja egy levelében, hogy Dayka „idejét holmi méltatlan tárgyra is vesztegette; azokat a' Gelegenheitsgedichtekeket értem”, s végül a kiadhatóság prózai oka, a terjedelem kedvéért közli, s ugyanezért a kidolgozatlannak tartott *Clélia* című heroidát; mint megvallja, e darabokat „nehéz tusakodás után”, „mintegy akaratom ellen”¹⁹⁵ sorolta be.

Eredeti terve szerint viszont belefért volna a Dayka-versek közé egyik saját fordítása. 1805-ben írja meg Kisnek, hogy egy alkalommal Lőcsén, költői versenyben lefordítottak egy Goethe-verset (*Erster Verlust*). „A' Dayka fordítása nincsen meg. Az enyém meg van. Annak helyébe az enyémet tettem Daykámnak versei közé, elbeszélvén, hogy az nem övé, hanem az enyém.”¹⁹⁶ Végül jó érzéssel lemondott erről, fordítását inkább a könyvhöz csatolt saját gyűjteményébe, a *Poetai berek*be sorolta be *Az első veszteség* címmel. Eredeti tervét illetően voltaképpen következetes eljárásról van szó. Az ízlésnevelő, a programdemonstráló könyvbe éppúgy beletartozhat a közös irodalmi eszménye-

¹⁹³ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLVI-XLVII.

¹⁹⁴ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLII-XLIV.

¹⁹⁵ KazLev., II., 492., KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLV.

¹⁹⁶ KazLev., VI., 447.

ket megvalósító két verskorpusz, mint a harcos előszó, s mint egy-egy saját mű – másodlagos, hogy mi való a költőtől és mi a kiadótól. (Hasonló példával találkoztunk már Révainál.) Előfordul aztán az alapelgondolás szerint az is, hogy Kazinczy az általa teljesen átírt verset teszi a főszövegbe; ez az *Élesség* című epigramma – nyilván ezt tartotta jobbnak s méltóbbnak közös ügyükhöz. Itt azért a szöveghűségnek is áldoz: a jegyzetben hozza Dayka változatát.

Kazinczy alaposan átformálja a költő kötetének felépítését. Virágtól egy nyomtatásra készített verscsomót kapott; ebben Dayka két könyvre és egy Toldalékra osztotta műveit. Dayka nem követte a korban gyakori műfaji beosztást, ő versforma szerint csoportosított: az első könyvbe az antik formájú versek kerültek, a másodikba a rímesek. Az antik formájúak nála nem fedik a műfaji együvé tartozást, itt ugyanis nemcsak ódák vannak, hanem anakreoni dalok, alkalmi versek is. A második könyvbe, a rímesek közé tartoznak viszont elégiái, olaszból készült rímes, időmértékes fordításai, episztola, rímes epigramma.¹⁹⁷ Kazinczynak nem tetszik e vegyes s nyilván külsődlegesnek tartott, formai alapú szerkesztés. „Én a’ rendet megváltoztattam; s nem osztom fel két könyvre. A’ reimoltak álljanak egyveleg a’ nem reimoltak közt. Elöl a’ Virtus becse áll. Ezt követik az édes búslakodás dalai. Úgy az elvenebbek. Abelárd és Heloíze; s utól aztán a’ Músák bosszantására írt Örvendező versezetek.”¹⁹⁸ Jól kivehető innen is a hangnem és műfaj összeshívódése a szerkesztésben: az emelkedett óda és elégia kezd, az utóbbi megy át az „elevenebb” (Daykánál főleg szerelmi) dalokba, ezt követi a többi, az itt is körülírtalkalmi versekig. Ehben az első tervben nem jelzi, mit tenne a Dayka által Toldalékba sorolt írásokkal (latin versekkel, prózával). Az azonban világosan látszik, hogy egészen mást csinál, mint a szerző. Dayka csoportosításában két színes kör bizonyítja, hogy a versforma lehet ugyan osztályozási szempont, de minden körben megszólalhat minden műfaj, minden hangnem. Kazinczy egy merevebb, klasszikus elvű rendet alakít ki: a magasztostól a

¹⁹⁷ Dayka kötetrendjéről l. ABAFI, 1880., XXXIV–XXXV.

¹⁹⁸ KazLev., II., 493.

köznapi felé hajló műfaji és hangnemi felépítést.

Ekkor, 1802-ben még nem tervez kötetbe osztást; a kiadás elhúzódtásával viszont még világosabb rendet akar. 1810-ben azt írja Berzsenyinek, hogy a műveket öt könyvre osztotta: „az I. Könyvben Ódák és Dalok. – A’ 2dikban Egyveleg költemények. A’ 3dikban az alkalmatossági versezetek. – A’ 4dikben Clélia. Az 5dikben Deák versek.”¹⁹⁹ A hierarchia, az emelkedett hang primátusa itt is megmaradt, a műfaji rend azonban lazább, változatosságot, változtatást mutat: az ódákhöz vagy az ódák közé illeszti Dayka nagyon is különféle dalait; kérdéses az elégiák helye, ezeket talán az egyveleg írásokba sorolta volna; az alkalmi versek előbbre léptek egy osztállyal, valószínűleg az emelkedettebb hangnem alapján, s a végére maradtak Dayka Toldalékba osztott latin versei. A könyv azonban mégsem így jött ki, nem tudni, miért; talán a kiadó tanácsára és óhajára, talán Kazinczy belátása szerint alakult úgy, hogy a versek végül kötetbeosztás nélkül sorakoznak a könyvben. Akárkié volt a döntés, azt kell gondolnunk, jó döntés volt: a kisterjedelmű, összesen 45 verset tartalmazó gyűjtemény ötfele osztása legalábbis erőltetett, 4-5 versből álló „könyveket” kár lett volna elkülöníteni. A kinyomtatott kötetben Kazinczy hierarchikus műfaji, de a hangnemet is érvényesítő, aránylag változatos rendszert teremtett. Elöl két óda áll (*A’ rény becse*, *Az én örömeim*), ezt elégiák követik (*A’ titkos bú*, *Esdeklés*, *Az esthajnalhoz*) – így az emelkedett hangúak állnak elöl. A sort folytató szerelmi témájú, anakreoni dalokat követik a táj, az évszakok ihlette versek, s ezt ismét elégiák (*A’ rettenetes éj*, *Vigasztalás*, *Amira*, *Búcsú*). A két utóbbi szerelmi témához aztán természetesen kapcsolódnak az Ovidiusból fordított heroidák. Így a rendszer végül az emelkedettől nem a köznapiig, hanem a könnyedebbig tart.

Kis János verseit 1806-ban vette munkába. Nem tudni pontosan, hogy a szerzőtől egy rendezetlen vagy félig rendezett kéziratot kapott-e, levelezésükből az tűnik ki, hogy a végső felosztás mindenképpen Kazinczytól való. Amikor hosszú halasztás után 1814-ben végre Trattnerhez megy a kézirat, Kis ezt

¹⁹⁹ KazLev., VII., 280.

írja barátjának: „leküldöm Pestre úgy, a’ mint Te öszveszedted két kötetben.”²⁰⁰ A könyv azonban három kötetben jelent meg, terjedelmi okokból alakult így. Kazinczy Kisnek Trattner kételeiről számol be, a kötés elrendezésében nem tudta, „*hol* oszlassék új Kötetre”. Kazinczy terjedelmi megfontolást ajánl: „Én neki azt feleltem: Calculálja-ki, hogy a’ Verseknek egész csomója hány lapot teend, ’s intézze e’ szám után, hogy *két* Kötet legyen vagy *három*... ha a’ Kötetek felettébb vastagok lennének, úgy azokat három felé kell osztani.”²⁰¹ Trattner ez szerint járt el: az egyes verscsoportokat egyeztetette a nyomdai igényekkel, ez döntötte el végleg a felosztást. Kazinczy mindig is elfogult volt Kis munkásságát illetően, valószínűleg ebből fakad, hogy nála nem lát elhagyni való verset, legalábbis nincs nyoma ilyen javaslatának.

Mindkettejük klasszicista ízlését reprezentálja a versek műfaji csoportosítása. Az első könyv Ódák és dalok, a másodikba az Episztolák, a harmadikba az Egyveleg írások kerülnek. A műfaji hierarchia itt szintén alapelv, az ódákkal kezd, a dalok ide sorolásának két oka lehetett. Részben jellemez vele: Kis egyik gyakori műfaját emeli ki; részben és főként az, hogy barátját minden nembben emelkedett hangú, műgonddal verselő költőnek tartotta, akinek dalaiban is érvényesültek normái, ezek tehát bizvást megállják helyüket az ódák mellett az első helyen. A második könyvbe, az episztolák közé sorol néhány mesét és egy Wielandból fordított művet: *Múzárion, avagy a’ Gráziák philosophiája*. A csoportosítás alapja itt a moralizáló, filozofikus jelleg s az ennek megfelelő hangnem lehetett. A harmadik, „egyveleg” kötetbe valóban különböző versek kerültek, de némelyik könnyen besorolható lett volna az előző kettőbe. A’ *Boldogság, az Eltökélések* például megállnák helyüket az első részben; a *Herkulesz választása* bizvást kapcsolható a második könyv meséihez; a többi valóban többféle, alkalmi vers, tájvers. Úgy tűnik tehát, hogy a címekben vállalt műfaji rendet nem tartja meg egészen, itt is főként a hangnemi különbözőség és megfele-

²⁰⁰ KazLev., XI., 242.

²⁰¹ KazLev., XI., 455.

lések alapján tágítja vagy szűkíti az egyes osztályokat, de evvel bizonytalan körvonalúvá teszi kategóriáit. Ezt már a könyv első kritikusa, Kölcsey is észrevette. Bírálata a Tudományos Gyűjtemény 1817., II. kötetében jelent meg (124–129.), részletesen foglalkozik itt az első könyvvel. Azt írja, hogy jobb, pontosabb cím lett volna a „lyrai darabok”; ő olyan verseket említ itt, amelyek szerinte sem nem ódák, sem nem dalok. Ilyennek tartja a Schillerből fordított *Polykret* és az *Ideálok* címűeket; hasonlóan vélekedik a házasság boldogságáról, a papi hivatal méltóságáról szóló költeményekről, ezeket ő románcnak, idillnek tartja; a *Kazinczyhoz*, a *Gr. Festetics Ignáchoz* címűeket joggal utalta az episztolák közé. Kölcsey véleménye megvilágítja, hogy Kazinczynál a fölvetett műfaji rend végül is bizonytalan; úgy tűnik, hogy éppen a hangnemi szempont miatt. Az emelkedettség, a választékosság, amiért Kazinczy nagyra becsülte Kist, végül is mindhárom könyv valamennyi versére jellemző, így a rokon műfajok határai könnyen összerosódtak. Azt lehet gondolnunk, hogy világosabb, karakterisztikusabb, az alkotó klasszicista ízlésének megfelelőbb lett volna pontosabban betartani a választott műfaji rendet.

Csokonai alkotói karakterét a „rendetlenséggel” jellemzi; ennek alapján vannak kifogásai szerkesztésével kapcsolatban is: „semmi rend nincs verseinek rendszerében”, írja általános jellemzőként, konkrétan pedig a Lilla-dalok felépítésével volt baja: „Lillán sok az igazítani való” – írja Szentgyörgyinek, benne „sem a’ rend nem jó, sem az Ortographia.”²⁰² Rendezési elveit ugyan nem fejtette ki, de kikövetkeztethetők fenntartásai, főként a Himfy-recenzióból. Itt kifogásolja az első könyv érzés- és formamonotóniáját, amely „csaknem elfárasztja” az olvasót. A pálmát ő a második kötetnek adja, amely „a szerelem boldog birtokának és a szabad vidám falun lakásnak, melyet az életnek vidám filozófiája és a régi és literatúra remekműveivel való társalkodás emel és nemesít s a lángokban égő szent hazaszeretetének, mely a magyar föld jobb fejeinek tulajdonok, egymást

²⁰² KazLev., III., 280., 495., 265.

váltogató képeire akad” – írja, összefoglaló dicséretként pedig azt, hogy „Kisfaludynk a fentebb régiókba emelkedik.”²⁰³ Mindkét kötetben felrója a bőbeszédűség vétkét: „dicsősége sokkal igazabb fényben ragyogna, hogy ha e két kötetnek legalább harmadát elhagyta volna”, írja itt visszafogottabban, élesebben híres *Himfy* című epigrammájában. Kazinczy tehát egy igényesen rostált, összefogott szerkesztést tart jónak, hangnemben, érzésfajtában egységet és emelkedettséget dicsér, tárgyban, formában a renden belüli változatosságot, lényegében klasszicista norma szerint. Innen nézve látható, hogy mi nem tetszett Kazinczynak a Lilla-dalokban. Nyilván monotonnak, jelentőség nélkül ismétlődőnek tartotta a második könyv udvarló verseit, ezeket valószínűleg megrostálta volna; az első és harmadik könyv pedig Kazinczy számára túlságosan heterogén volt, témában és hangnemben egyaránt. Amelyre viszont Csokonai tudatosan, programszerűen törekedett, s éppen Kisfaludyval ellentétben. Azt írja a Lilla-dalok előszavában, hogy a Himfy-versek monotoniját, egyformaságát kerülendő vett be a szerelmi költemények mellé olyanokat, amelyekben „képzelődésem más tárgyról akart andalogni”.²⁰⁴ Kazinczy viszont Kisfaludynak is hibájául rója fel, hogy kötetében „oly dalok is vagynak, melyek szerelem énekei közé teljességgel nem tartoznak”.²⁰⁵ Úgy látszik, a Lilla-dalokat nem mentette előtte az sem, amit éppen Himfyvel szemben dicsérhetett volna: a gondosan tervezett formai sokféleség. A Csokonai-kiadás terve körülbelül recenziójával származik egy időből; joggal tehetjük fel, hogy az ott kifejtett igényekkel látott volna hozzá a Csokonai-versek szerkesztéséhez és a Lilla-dalok átrendezéséhez.

A Berzsenyi-kötet rendezési tervében szintén alapvető különbség volt a költő és korrigálója között. Kazinczy nála szintén rostálást, válogatást s nem teljességet akar, a művek körét a maga elvei szerint jelölné ki. Az alkotói munka elért tökéletes-

²⁰³ Recenzió Himfy szerelmeiről. KAZINCZY, 1979., I., 735., 739.

²⁰⁴ CSOKONAI: *Lilla, érzékeny dalok három könyvben*. Csokonai, 1979., II., 231.

²⁰⁵ Recenzió Himfy szerelmeiről. Kazinczy, 1979., I., 745.

ségét szeretné reprezentáltatni, s erős rostálást javasol. Némely verset tárgya miatt iktatna ki, mert méltatlannak, vagy a szerzőre kevésbé jellemzőnek tartja őket: ilyen a *Festeticshez*, a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás*, a *Tizennyolcadik század*, a *Magyarország*, a Széchenyi-óda, *A Magyar Tudósokhoz* – erről megjegyzi, hogy „olgy poétának, mint a’ mi kedves Berzsenyink, erre nincs szüksége”; a *Fohászkodásról* azt írja, hogy „messze alatta van a’ tárgynak”. Kidolgozatlanságuk miatt hagyná el az *Ifjúság*, *Balaton*, *Horváth Ádámhoz* című verseket, sőt radikális megoldást javasol: „Én jónak tartanám e’ 10 darabot egészen elégetni.”²⁰⁶ Berzsenyinek azonban mások az elképzelései kötele összképéről. Ő nem a Kazinczy kiadói mandátumának megfelelő legmagasabb költői fokot mutatná be, hanem autonóm művészként saját arculatát, a rá és pályájára jellemző összképet. Ebben pedig helye van a „készületlen” daraboknak, az egésztől tárgyban, hangban talán eltérő verseknek is. A jellemző és a tökéletes igénye szembesül nézeteikben, s Berzsenyi nagyon határozottan fogalmazza meg ezt: „Sok darabjaim lesznek készületlenek, úgy marad a’ *Remete* is. De én tökéletességet nem is keresek. Meg elégszem ha képemet művemre, mint Phidias a’ magáét Minerva paizsára némű nemű árnyékozattal nyomhatom.”²⁰⁷ Kazinczy válogatását csak ennek szellemében fogadja el. Elhagyja a kötet éléről a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás*, valamint a *Tizennyolcadik század* címűeket, feltehetően azért, mert ezt a műfajt, ezt a hangnemet jobb versek is képviselik a gyűjteményben; ragaszkodik viszont néhány versehez. Így az *Eszterházi-ódához*, erről azt írja, hogy ez „az én legszentebb ódám”, melyben hazafiúi kötelességére figyelmeztette a címzettet; nem hagyja el, mint jellemzőt, a *Fohászkodást*, s a kötet végéről a nagyon is hangsúlyos verset, *A Magyar Tudósokhoz* címűt (utóbb: *Barátimhoz*).

Lényegesen tért el a költő versrendszerétől Kazinczy. Berzsenyitől egy tudatosan felépített, de kötetekre nem osztott kéziratot kapott. Daykánál egyszerűbb volt egy formálisnak tar-

²⁰⁶ KazLev., VI., 165.

²⁰⁷ KazLev., VIII., 329.

tott, versforma szerinti csoportosítást átalakítani, Berzsenyinéél azonban egy, a saját költői világát szerkesztetlen bemutató rendszerrel szembesül.²⁰⁸ Határozott arculata van itt a kötet elejének és végének. A nyitóvers a *Kazinczy Ferenchez*, ez után a hazafias tematika következik (*Magyar Ország*, az utóbb elhagyott *A tizennyolcadik század*, *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás*); a kötet végén pedig az élet és a költészet lezárulását éneklő *Foháskodás* meg *A Magyar Tudósokhoz* áll. A versek rendjét Csetri Lajos elemezte részletesen, benne a horatiusi mintájú hullámmozgást állapította meg.²⁰⁹ Berzsenyi az életbölcességet hirdető, a hazafias ihletésű verseket váltogatta a személyesekkel, az elégikussal, a dalformákkal, a klasszikus mértékűeket a rímeseikkel (példaként: *Butsuzás Kemenes-aljától*, *A' felkelt Nemességhez*, *A' Szerelem*, *Levéltöredék Barátnémhoz*, *Nagy Pálhoz*, *Chloe*). Kazinczynak azt írta, hogy már korán nagy tárgyak ragadták el lelkét, ezt tükrözi a kötet különböző helyeire, a különböző versek közé beszólt emelkedettebb műfaj és hang, az egész versgyűjteményt, a személyes verseket is átszövő életfilozófia.

Kazinczynak nem tetszett e felépítés. Horatiustól ő elsősorban a műfaji felosztást vette át, ezen belül némi csoportosított változtatást elfogadott, de e szüntelen tematikai visszatérést már túlságosan zavarónak tartotta, s hiányolta a felosztást, az áttekinthetőséget: „Ha felosztva nem mennének közre, az olvasó nagyon fel fogna zavarodni a' maga örömeiben, midőn a' poétai régiókban lebegő Lantos egyszerre moralista lesz, vagy olly tónusú szerelmes panaszokat mond, a' millyenek itt a' 3dik könyv közepe táján állanak.”²¹⁰ Az „itt” már a saját beosztására utal: „Három könyvre osztatom-fel a' könyvet, mert a' versek ennyi felé oszlanak dem Tone nach” – írja ugyanitt. Csetri Lajos Herder tónuselméletéhez kapcsolja elgondolását; eszerint a primitív költészet még differenciálatlan és komplex példái alapján még lehetségesnek tartható bizonyos szabálytalanság, a műfajok egy-

²⁰⁸ L. az eredeti gyűjtemény faximile kiadását: Berzsenyi, 1976.

²⁰⁹ CSETRI, 1986., 19.

²¹⁰ KazLev., VI., 159.

másba átjátszása, összeszövődése a hangban; így lehetnek elégikus, idillszerű ódák, elégikus eklogák stb. Berzsenyi inkább Schiller elméletét ismerte;²¹¹ a szatirikus, az elégikus és az idilli összetett schilleri kategóriáinak valóban nyoma van Berzsenyi költészetében. Kazinczy valószínűleg ismerte Herder nézetét; Berzsenyi kötetbeosztásában, a részleteket is illetően eléggé árnyaltan alkalmazza azt. Az egyes könyvek összeállításában a maga mindig is megtartott hierarchikus rendjét érvényesíti: „Az első caractere így a fentebb nemű dal, noha ez osztán alább száll, a' 2dik a' magasabb repület, a 3dik a' didacticus és Alltagspoesien.”²¹² Egy-egy csoporton belül is a „fentebbel” kezd, így az első könyvben; az életbölcsestől írott verseket a dalszerűek közé sorolta, például így: *A' melancholia, A' jámborság és középszerű, Osztályrészem, A' múzsához*; miközben „lónusuk” összetettsége biztosította együvé tartozásukat. S természetesen az „alább szállók” kerülnek a végére, s így megvalósul a részletben is a hierarchikus rend (ezek: *Egy szilaj lánykához, Chloe*).

Jó érzékkel vette figyelembe és alkalmazta viszont azt, hogy Berzsenyi költészetére a „fentebb hangnem” általában jellemző; ennek alapján tartja dálnak az első kötet verseit, voltaképpen úgy, ahogy ezt Berzsenyi is értelmezte: „a régieknek nem volt egyéb lyricumjok, mint az óda, s abba öntötték minden érzelmeiket, s minden lyricumot ódának hívtak”,²¹³ így a dal is ezen emelkedett műfajnak tartható. Ilyen értelemben indokolt volt az is, hogy Kazinczy ezt a verscsoportot emelte a könyv élére. Ezzel egyrészt jellemzi a költőt, másrészt a maga igényét érvényesíti: az emelkedett, ódai szint adja a nyitányt. A második könyvben folytatja ezt, de úgy, hogy ide a vitathatatlanul „magasabb repületű” ódákat sorolta (*A' magyarokhoz, A felkölt nemességhez, Az ulmai ütközet, Felsőbüki Nagy Pálhoz*), de itt kapott helyet a *Búcsúzás Kemenesaljától, a Horatiushoz* is. A második könyvet így a fentebb hangnem s az ennek megfelelő két műfaj, az óda és az elégia karakterizálja. A harmadik könyv-

²¹¹ CSETRI, 1986., 105–107.

²¹² KazLev., VI., 159–160.

²¹³ Észrevételek Kőlcsey recensiójára. BDÖM, 1956., 250.

be osztotta a szerelmi tematikájú verseket (*Lollihoz, Esdeklő szerelem*); *Az est, A' táncok*-féle költeményeket tarthatta „Alltagspoesie”-nek. Ide került, méghozzá hangsúlyos helyre, a kötet végére az *Életfilozófia*, a *Levéltöredék barátnémhoz*, s Berzsenyi eredeti tervei szerint a *Barátimhoz* (Már már félreteszem...) – nyilván ez utóbbiakat ítélte „didacticusnak”. A gyűjtemény egészében így érvényesült a Kazinczy ízlése szerinti hangnemi és műfaji hierarchia, avval együtt, hogy a harmadik könyv és az egész gyűjtemény zárását inkább a nyitás és a meghatározó hangnem „fentebb repületéhez” emelte, hangsúlyozva ezzel is Berzsenyi költészetének legjellemzőbb vonását. Berzsenyi vitázott az elhagyásokról, a kötet rendszerét azonban elfogadta. Kétségtelen, hogy a maga összeállítása hívebb képet adott, s abból nemcsak műveinek arculata, hanem alkotásainak alakulása is kitűnt volna. Kazinczyé azonban nem volt idegen tőle; benne a közös, klasszikus eszmények korántsem merev, korántsem erőszakolt megvalósulását látta, és azt is, hogy végül is a rá leginkább jellemző karaktert emelte ki. Valószínű, ezért fogadta el.

Más problémákat, más feladatot jelentett a Magyar Régiségek és Ritkaságok kötetének összeállítása. A régiségek' megszerzése főként a baráti híradásokon, segítségeken múlt; a gyűjtemények egészét, az iratok mennyiségét részben a kiadhatóság érdekében elérendő terjedelem, részben Kazinczy koncepciója határozta meg. Ez utóbbi főként a „ritkaságok” bevételeiben és összeállításában érvényesülhetett. Az I. kötetbe a terjedelmi kényszer és az aktuális nyelvi kérdések bemutatására csatol a két, 16. századi grammatikai mű mellé egy olyan harmadikat a 18. századból, amelyben a magyar nyelv egy jellemző tulajdonságát (az *e* hang gyakoriságát) illusztrálta. A II. kötetet az első tanulságai és sikere nyomán állítja össze. Itt fogalmazta meg, hogy a hagyományt nem egy mű régisége, nem keletkezése évszáma, hanem a mindenkori megőrzendő érték határozta meg, ennek jegyében itt már tudatosan, a kiadhatóság kényszere nélkül vesz fel a régi írások mellé saját korából való érdekességeket, „ritkaságokat”. E gyűjteményt a nyelvújítási

²¹⁴ KazLev., X., 284.

harcok közepén, 1813-ban állította össze,²¹⁴ így még inkább érthető, hogy széles körű programjához kapcsolódó írások közül válogat az utókornak szóló érdekes dokumentumokat. Itt nemcsak nyelvi, nyelvéllapotot bemutató művek vannak (ilyen Ribinyi Oratója, Varjas másik „e vocalisú” éneke), hanem a kulturális megújulás sokoldalúságát reprezentáló írások is. A nyelvi dokumentumok után a versformákról, a verselés modern változatairól tanúskodó alkotások csoportja következik: Szemere és a saját szonettjei, a maga Berzsenyihez címzett episztolája a versformákról; műfajok bemutatását illetően az ízlését reprezentáló fentebb szintűekből válogat: Teleki József és Domokos elégiáit, egy Klopstock-óda átköltését Szilágyi Sámuelről. Gondja van a kulturális élet egyéb irányainak bemutatására is: Ráth lexikonáról, Batsányi Ányos-kiadásáról, Szombathy Pál Batizi Andrásról szóló lapjai, s a maga Luther genealógiájának táblázata kaptak helyet itt. A rendszer lazán emlékeztet a nála szokásos hierarchikus felépítésre: a legjelentősebb nyelvi, verselési írások állnak elől, az értekező műfajúak zárnak, s közben változtatja a verseket az egyéb prózai szövegekkel. Kazinczy a kötet élén álló Debrecei Homiliák teljes szövegközlésének reményében állította le a cenzúrán már átjutott kötet kiadását, amely nem jelent meg később sem. Csak sajnálni lehet, hogy kéziratban maradt, mert az I. kötetnél színesebben és tudatosabb szerkesztéssel ad képet Kazinczy sajátos hagyományörző, hagyományteremtő felfogásáról és saját kora érdekes irányulásairól.

A Báróczi-kötet fordulópont Kazinczy kiadói munkásságában. Itt már nem a céljai alá rendelt mű, életmű felett rendelkezik, mint tette (vagy tette volna) előző kiadványaiban és terveiben, Báróczinál a maga harcai mellé rendelt munkásságot most a maga sajátosságaival együtt tiszteli. Ez látszott mérsékeltebb javításaiban, s ez határozza meg a kötet összeállításának koncepcióját. Kazinczy ezúttal nem a maga ítélete és ízlése szerint rostál (mint Daykánál, Csokonainál, Berzsenyinél); itt a teljes életművet tiszteli, ebből szeretne jellemző összképet adni. Ebben csak a körülmények akadályozták meg. Részben a cenzúra szólt bele tervébe (eltiltva a röpirat közlését), részben egyes munkákhoz nem tudott hozzáférni (egy regényről és az alkémiai

művekről van szó); utószavából világosan kiderül, hogy legalább részleteket bevett volna ezekből is. Kivehetőleg a szerző sokoldalúságát reprezentálta volna, avval együtt, hogy az alkémiai érdeklődést, munkásságot nem becsülte sokra. A műveket itt sem a kronológia szerint hozza, de rendjük mintegy maguktól adódott. Előre kerül a legjelentősebb és legterjedelmesebb regényfordítás, a Kassándra, ez kitölti az első hét kötetet. Kiemelésével Trattner óhaját is teljesítette, aki csak ezt a munkát akarta kiadni. A nyolcadik könyv Kazinczy terve szerint állt össze: a Marmontelből fordított *Erkölcsei mesék* öt darabja után következik a Duschtól átültetett *Erkölcsei levelek* tizenkét darabja. A rendszer végül is Kazinczy elveinek is megfelelt: a legfontosabb, a művészi rangú műfaj áll az élen, ezt követik a didaktikus művek, s nemcsak levelezésében, hanem itt is jelzi a cenzúra miatt elmaradt röpiratot a kötet végén, így: „A’ védelmezett Magyar Nyelv a’ Cenzúra tilalma miatt elmaradt.”²¹⁵ Érdekes tényközlés: az író, illetve a szerkesztői tervek bemutatása érdekében hírt ad a hivatalos rostálásról; később az ilyesmit homályos utalással vagy a sokat jelentő három ponttal jelezték. A nyolckötetes kiadvány hierarchikus rendje azonban ezzel együtt lett teljes: a regénytől a meséken, leveleken át a konkrét célt szolgáló röpiratig. Az író bemutatása mellett a maga törekvéseinek előképét is illusztrálta így: maga szintén különböző műfajú fordításokban követte Báróczit, valamint röpiratában, a Tübingai pályairatban.

A Zrínyi-kötet fokozatosan alakult ki. Törekvései számbavételekor már kitűnt, hogy pályája elején csak az eposzt, az 1810-es évek elején a programját inkább támogató lírát akarta megjelentetni, s mire 1815-ben munkába veszi a könyvet, már ismer prózai írásokat is. Számára Zrínyi mindig is, s egyre inkább felsőfokon értékelt alkotó, példakép, akinek minden sora megőrzendő érték; s vitái, tapasztalatai alapján valószínűleg belátta már a válogatás, a saját elvei szerinti rostálás viszonylagos értékét. A Báróczival kapcsolatos munkálatok idején írta le tanulságként, hogy jobb, ha a szerző „a’ maga köntösében” jele-

²¹⁵ KAZINCZY-BÁRÓCZI, 1813., 136.

nik meg, s ez jelentheti a „köntös” nyirbálás nélküli épségét is. Zrínyiről írott nézetei, vallomásai, valamint a megváltozott szövegkezelése egyaránt megmutatták, hogy Kazinczy itt levonva kiadói pályája minden tanulságát, eljutott a műnek alárendelt, a legjobb értelmű szolgálat vállalásáig. Már nem akar válogatni, terve az összes mű megjelentetése – amely természetesen az általa 1815-ig megismert teljességet jelenti: az eposzt, a lírát (némi hiánnyal), a prózájából a *Török áfiumot* és a *Ne bántsd a' magyart*.

A sorrendben azonban még szeretne volna érvényesíteni a maga elképzeléseit. Zrínyi művei közül a lírát értékelte legtöbbször, ez látszik még az 1815-ös kötettervében. A munka kezdetén írja Döbrentének: „a' rendet egészen megváltoztatnám. Két kötetben adnám ki: az első kötetet tennék az Idylliumok és apróbb lírai darabok (mert a' görögnél az epigramma is az volt) – a' másodikat maga a' Zrínyiász.”²¹⁶ E tervhez hozzátartozik, hogy Kazinczy itt nem tért el „egészen” a szerzőtől: az 1651-es kiadás élén ugyanis két idill áll:²¹⁷ *Idillium, Az hol egy vadász violának kegyetlenségéről panaszkodik; Idillium (Kegyetlen hová futsz...)*; ezt követi az eposz, s utána a többi vers. Kazinczy ugyan első terveitől kezdve betűhíven akart ragaszkodni a Zrínyi-kiadáshoz, a szerkesztésben azonban megengedhetőnek tartott némi eltérést. A maga kiadványa végül mégsem így jelent meg: talán a legjelentősebb mű értéke, talán a célszerűbb terjedelmi megoszlás, talán Trattner kívánsága alapján a Zrínyiász első tíz éneke áll az első kötetben; a másodikban a XI–XV. Kazinczy ez után hozza a verseket, itt Zrínyi sorrendjét követi, de ő két „könyvre” osztja a költeményeket. Az elsőben az 1651-es kiadásban a kötetet kezdő két idill foglal helyet; a másodikat is idill kezdi, a folytatásban Zrínyivel egyezően elégia és epigrammák következnek, majd ugyancsak követve az első kiadást a *Feszületre* és a *Bérekesztés* (Zrínyinél: *Peroratio*) zár;

²¹⁶ KazLev., XII., 154.

²¹⁷ Hausner Gábor az idillek kiemelésénél Voss Vergilius-kiadásának mintáját említi, de Kazinczy ettől, a Zrínyiász élre emelésével végül is eltért; másrészt eltért Zrínyitől is, aki szintén két idilllel kezdte az 1651-es kiadást. Hausner 5.

Kazinczy ez után sorolta be a két prózai munkát. Így végül ismét kikerekedik a nála kedvelt műfaji hierarchia, ha nem is egészen eredeti elképzelése szerint: a legjelentősebb epikai mű után következik csak a líra, de végül szokott helyén a prózai munkásság. Kazinczy klasszikus egység-eszményével magyarázható esetleg, hogy a *Török áfium* végéről elhagyta a *Fegyvert s bátor szívet...* kezdetű verset, mely így, költeményt vegyítve a prózához, megzavarta volna az egész kötet általa kialakított rendjét. De mivel e verset a többi lírai költeményekhez sem vette fel, gondolhatunk arra is, hogy esetleg a vers nélküli, csonka kiadványból dolgozott.

Apparátus; tanulmány, jegyzetek

A 18. századi kiadványokhoz minden esetben bevezető tartozott, gyakran több részben és több funkcióval: ajánlás, életrajz, értékelő tanulmány, filológiai leírás mutatta be a szerzőt, a művet és a kiadó nézeteit. Kazinczy látható kedvvel folytatja e hagyományt: számára minden alkalom, lehetőség fontos volt eszméi és céljai kifejtésére. Kiadói munkássága sok szállal és közvetlenül kapcsolódott programjaihoz, az általa szerkesztett kiadványokban szinte vitái fázisai is kirajzolódnak: Daykánál az újítás elszánt keresztülvitele; Báróczinál a tanulságokat már figyelembe vevő mérsékeltebb irány; a Zrínyi-kiadásban eljut a kulturális értékek teljesebb megőrzéséig, tiszteletéig – ez volt észlelhető javításai és szerkesztési módszere változásában, alakulásában. Elő- és utószavaiban ő is ad életrajzot, filológiai összefoglalást a kiadásokról, de nála e részek az erős programszerűség jegyében vitairattá formálódva alakulnak egységgé. Az idők változását, a könyvmegjelentetés szociológiai körülményeinek átalakulását jelzi, hogy a mecénásoknak szóló ajánlás helyett Kazinczy az olvasónak címezi könyveit. A Dayka-kötetben van ugyan ajánlás, ez „Virág, Kis, Berzsenyi Barátimnak” szól, azaz a legértőbb olvasóknak. A mecénás helyett itt a könyv végén

elsorolja az őket felváltó előfizetők névsorát.

A 18. századi kiadók elő- és utószavaikban taglalták a bemutatott művek, életművek értékeit, illetve mentegették esetleges hibáit, gyengébb produktumait. Kazinczy nem látja szükségesnek az ilyenféle bizonygatást. A szerzők már kiválasztásukban jelzik értéküket: korszerű példát, törekvéseket, ízlést képviseltek, ez legfőbb érdemük, a kiadás ténye mintegy szentesíti ezt. Kazinczy inkább az ügyet taglalja; dicsérettel, részletesebb bemutatással inkább a szerzők emberi tulajdonságait tisztelte meg. Művek elemzésével még akkor sem él, ha azok netalán ízlésének megfelelő eredményt hoznának; így tolja félre Csokonai értékes Dayka-elemzéseit: „vegye az Úr a’ legszívesebb köszönetemet” – írja válaszul Csokonainak, s nyomban hozzáfűzi: „nékem leginkább a’ csorbák kifenésére vagyon szükségem.”²¹⁸ A Berzsenyinek küldött hosszú jegyzékben sem magyaráz, inkább ítél, kijelent, kifejtés nélkül: „ez meg nem maradhat”, „más kezdetel neki”, ez vagy az a szó, fordulat „nem méltó”, „vesd félre” stb.²¹⁹ Még inkább így van ez a helyesírási, nyelvi hibáknál (általa látott hibáknál); ezekben vagy javítási objektumot lát (mint Daykánál, Báróczinál), vagy leszögezi, hogy azok egy kezdetlegesebb fázis nyelvi sajátságait mutatják (ezt állapította meg a régi iratoknál). A 18. századi kiadók, Révai is, Batsányi is fontosnak tartották a műfaji értékek, a műfaji sajátságok bemutatását – Kazinczynál ez is elmarad, véleménye, súlypon-
tozása a kötetrend kialakításába épül bele.

A Dayka-előszó úgy indul, mint elődeinél: életrajzzal, igazolva címét is: Dayka élete. Származását, születése bizonytalan dokumentumait sorolja fel az első lapokon, megemlítve, hogy azokat a költő barátjától, Bodnár Antal egri professzortól vette. Az objektív hang és dokumentációigény Révai vagy Dugonics előszavaira emlékeztet, de a bemutatás nála hamar személyesre fordul. Személyesnek tartható az is, hogy míg elődei a szerzők lehetőleg teljes pályáját, közéleti tisztségeit sorolták fel, addig Kazinczy a számára fontos iskolázást, műveltséget taglal-

²¹⁸ KazLev., III., 33.

²¹⁹ KazLev., VI., 157–165.

ja legrészletesebben, főként Dayka nyelvtudását, szorgalmát emeli ki. Innen nyomban kapcsolatukra tér át, melyet írásaik kölcsönös ismerete alapozott meg. Kiadóelődei a szerzők egyénisége, külsejük bemutatása rajzában is hiteles tanúkra hivatkoztak, az emberi tulajdonságokat objektív, epikai leírással láttatták. Kazinczy az „én Daykám” akarja felidézni, személyisége bemutatásában ez az elfogódottság érezhető. Ennek alapján ismeri fel a költőt társai körében: „Reá ismertem volna én Daykára megnevező nélkül is: Amor állt itt, talárisba öltözve,” s így folytatja: „csontos, magas homloka, a’ legjátékosbb kék szem, a’ leglelkesebb kép festette nekem a’ Gráziák’ Kedveltjét. Beszéde kevés. Színetlen szerénység, figyelem mások eránt és annyi nyájasság, hogy első pillantással mindent elbájolt.”²²⁰ A megjelenítés vállalt személyessége mintegy előlegezi azt a nézetazonosságot, amelyet fokról fokra mélyít el.

Következik ugyanis közös versolvasásaik, vélekedéseik megidézése, benne egymás munkáinak és az általuk becsült írók műveinek elragadtatott szemlélete; Kis versét például Dayka „kifakadt örömmel ‘s fel-felsikoltva hallgatta.” Így kerül sor a mindkettjük által lefordított Goethe-vers citálására; s innen tér át saját fordításaira, majd a tanulmány legfontosabb részére: programja kifejtésére. E gondos felépítés, előkészítés kiemeli és nyomatékosítja a kiadó és a kiadott szerző nézetazonosságát, mely egyaránt fontos volt újtói nézeteiben és kiadói alapállásában. A személyes háttérű életrajz szinte észrevétlenül vált át röpiratba, amelyet Kazinczy az ehhez illő retorikai szerkesztésmóddal épít fel: a kimondott tételt (az újtás szükségét) bizonyítással, Horatius példájával igazolja, az ő nyomán hirdeti meg az ízlés elvét; következnek további bizonyításként a régi és újabb írók újtói példái, ezek megismerése, illetve a tanulás szükségessége. Retorikai fogás, hogy az ellenérvet is megidézi: a magyar keleti nyelv, e sajátságot kell megőrizni. Ennek figyelembe-vételét elfogadva a cáfolat és a tételösszegezés következik: a keleti sajátságokra figyelve a nyugati mintáktól kell tanulni, s ezt a képzőművészet példáival világítja meg. S az immár bizo-

²²⁰ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XIII–XIV.

nyitott programot kapcsolja vissza a szerzőhöz és kiadójához, igazolva nézeteik közösségét, modernségét és szükségességét: „Íróink számában nincs eggynek is nagyobb szüksége arra, hogy ez mondva legyen, mint neki és a' mellette 's maga mellett apologizáló barátjának; 's mind ezek nem csak ennek, hanem magának Daykának is állításai voltak.”²²¹

A tanulmány vége után a 18. századi előszavak hagyományai szerint alakul. Kazinczy itt sorolja gyűjteménye munkálatait, segítői nevét, itt írja le a kéziratok külsejét; beszámol kiadói eljárásáról (a kihagyásokról, javítási elveiről). A kötet összeállításán jól látszott, hogy bár Kazinczy a tökéletesség jegyében a válogatás mellett döntött, ugyanakkor sajnálta is a nagyra becsült és szeretett barát elhagyott sorait. Ennek dokumentumaként kerül az előszóba az a verstöredék, amelyet a kikerekítés hiánya miatt nem vett fel a versek közé, s maga sem írta tovább. Közli viszont itt, hogy az olvasó „bár töredékben, gyönyörködhesse abban a' mi gyönyörködést nyújthat”.²²² (A vers itt és a kéziratban cím nélküli; Abafinál *Chlorishoz* címen jelent meg, kezdősora: „Chloris, hogyha végezésem...”.) Az ilyenféle, kételyekkel mérlegelt alkotásokat kiadóelődei, Révai, Dugonics inkább a szöveg közé építették különböző megoldásokkal (más betűtípussal, jegyzetekben), Kazinczy azonban jobbnak látta a nem kidolgozott, a befejezetlen alkotást elkülöníteni az ízlése szerint tökéletesre csiszolt alkotásoktól. Az előszó voltaképpen jól formált röpirat, a kiadó tudatában is van ennek. A könyv megjelenése után főként az előszó fogadtatásáról, hatásáról és jelentőségéről ír a szokott öntudattal: „a' Neologismus apológiája az életében, valamint egész Biographiája, sok csudálót lel, sok szeretőt és az említett apologia sokaknak szeméiket megnyitotta, sokakat megtérítette.”²²³ S ezzel kiemeli és igazolva látja a kiadás és kiadói munkásságának vállalt küldetését: a jelenkori cél, az újítás programjának közvetlen szolgálatát.

Kazinczy nem mond le az előszó kínálta fórumról, vitairat

²²¹ KAZINCZY–DAYKA, 1813., XXXVII.

²²² KAZINCZY–DAYKA, 1813., XLII–XLIII.

²²³ KazLev., X., 493.

írásáról akkor sem, ha a szöveghez ez voltaképpen nem illik. A Magyar Régiségek és Ritkaságok I. kötetének három írásához három előszót írt. Mindhárom címe Az Olvasóhoz; mindhárom a kiadványhoz illő filológiai tájékoztatással indul, az olvasót a hasznos ismeretekkel szólítja meg. Sylvesternél a könyv megjelenéséről számol be, pontos leírást ad a könyv külsejéről (forma, betűtípus, címírás), majd a megszerzés körülményeiről, segítőiről számol be; ezt követi Sylvester életrajza. S minthogy a szövegközlés betűhív, az előszó ad eligazítást az egyes betűk, szavak olvasatáról, s itt sorolja el a szerző hibáit, illetve az általa hibásnak tartott szóalakokat. A Krakói Ábécé eredeti példányát ő nem ismerte, így csak a megszerzés, a másoltatás körülményeiről tudósít. Életrajz helyett itt a B. A. monogram lehetséges feloldását adja, a számbajöhető neveket sorolja (Baksai Ábrahám, Báthori András, Batizi András, Beythe, Abádi Benedek); a Toldalékban még közli Szombathy vélekedését, aki Batizi András mellett voksolt, ő azonban ezt is bizonytalannak tartja, s mint láttuk, Kölcsey is vitatta ezt. Varjas műveinél a könyv nehéz megszerzését említi; itt részletes, a családra, a működésre figyelő életrajzot ad. Az előszavakban említi, hogy a megjelenő iratok a nyelv adott korszakban meglévő állapotáról, egy-egy sajtóságáról szólnak; Kazinczynak ez kihívás arra, hogy saját, aktuális, nyelvi nézeteit is kifejtse.

Sylvester művében például a „-né terminatio” helytelen használatát említi (hogy ti. barátné nem barátom felesége). Révai nyomán helyesli a *cz* és *cs* írását, s e kérdés kapcsán nem állja meg, hogy a „magát csalhatalannak tartó”, a nézeteitől eltérő Debreceni Grammatikát ne kárhoztassa.²²⁴ Ez viszont jó alkalom számára, hogy a „gyalázatos” Révai–Verseghy-vitát is felidézze, s végképp ide nem illően említi itt a saját szerepét, akaratlan belekeveredését a vitába, s megírja itt, hogy benne Révait „szelídíteni igyekeztem”.²²⁵ A Krakói Ábécében elismerte a „heterographiát” a helyesírásban; hibának tartja viszont, s az

²²⁴ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., XXV.

²²⁵ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., XXXV–XL. A vitáról és saját szerepéről: *KazLev.*, V., 123–124., 132–133., 154.

előszóban taglalja, hogy a szerző sok esetben elhagyta az „articulusokat” (névelőket), noha ez nyelvünk sajátosságaihoz tartozik. E jelenséghez figyelemre méltó s aktuális nézeteit hirdető megjegyzést fűz: „Nincs fülünk érzeni a’ szépet, ‘s azt tartjuk jó magyarság critériumának, ha az előadást a’ gubás auditorium is könnyen megérti.”²²⁶ Nyelvújítási elveink egyik alaptétele körvonalazódik itt: a köznyelv nem mérce, maga már ezek szerint 1808-ban is a „szépet” kiemelő, az irodalmi nyelvet sejtető követelményt fogadna el. A Varjas-műhöz a nyelv egy sajátosságát elemző leírást csatol: az *e* hang gyakoriságát látja itt demonstrálva, amely szerinte nem szépség, de tény, s olyan tény, amelyhez más nyelvek példáit is felsorakoztatja; az *e* és más hangok gyakoriságát említi a görög, a latin, a német és az olasz nyelvben; e fejtegetést követi az említett életrajz. A három előszó közül ez felel meg leginkább a célnak, ebben ad tárgyszerű ismereteket, eligazítást a műhöz; az aktualizálást itt csak a nyelv egy sajátosságának bemutatása, a nyelvi kérdés kiemelése érzékelteti. Az aktualizálásról viszont nem mondott le a másik két előszóban. Ezekben nem elégedett meg avval, hogy a művek a maguk sajátosságaival képviseljenek bizonyos tanulságokat; szükségesnek látta, hogy a maga eszméit, álláspontját közvetlenül is bemutassa, hogy programszerűen képviselje vállalt mandátumát.

Talán maga is érezte, hogy tanulmánya az inkább beletűzdelt, mint beledolgozott aktuális közleményekkel nem egészen illik a könyvhöz; a második, a kéziratban maradt gyűjtemény előszavát ugyanis egységesebben, s főként a bemutató, tájékoztató funkcióra koncentrálni írta meg. A kézirat keltezése 1813; Kazinczy ekkor már megírta (vagy épp formálta) a Dayka- és a Báróczi-életrajzot, amelyekben nézeteit, eszméit, programját jóval kidolgozottabban fejtette ki. Itt tehát megelégedett a kötethez illő bemutató előszóval. Ezt is Az Olvasóhoz címezi; beszámol az első kötet sikeréről, terve alakulásáról, a gyűjtés és a megjelentetés ügyének viszontagságairól – ez utóbbiról röviden; a körülmények ismeretében érthető, hogy kellő óvatosság-

²²⁶ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 137.

gal ír itt. Segítőit most indokoltan nem nevezi meg, a „Barátság Génuszát”, az ismeretlen könyvtáros „megbecsülhetetlen jóságát” említi. A személyességről, a közvetlen aktualitásról azért itt sem tud egészen lemondani: leírásához felkérést csatol a kézirat őrzőjéhez, hogy a „Códex’ hátra lévő részének leírására hatalmazzanak-fel,”²²⁷ megjelentetésének reményével is nyomatékosítva óhaját – amely persze óhaj maradt.

Következik római számmal felsorolva az egyes iratok ismertetése. A Debreceni Homiliákról azokat a tudnivalókat közli, amelyeket Kölcsey írt le neki levelében:²²⁸ innen idézi Sinai, Wespriemi, Cornides ismertetését, datálási problémákat. Kölcsey nevét itt sem említi meg, noha itt bízvást meglehetett volna, a tárgyi ismeretek közléséhez ugyanis nem kapcsolódtak olyan homályos ügyletek, mint a megszerzéshez. A „ritkaságokról”, az újabb kori iratokról csak rövid ismertetést ad, esetleges megjelenésükről vagy annak tervéről; a Toldalék rövid írásai pedig szerintem nem kívántak magyarázatot.”²²⁹ Összességében elmondható, hogy az I. kötet vegyes műfajú bevezetőitől eltérő, a kötet jellegéhez, az egyes írásokhoz megfelelőbb, filológiai igényű előszót írt ide.

A Báróczi-tanulmány nagy gonddal készült, életrajzi keretű értekezést, röpiratot formált belőle. A filológiai tudnivalókat elkülöníti: ezeket Az Olvasóhoz címzett előszóban foglalja össze. Kazinczy itt írja le szövegközlése elveit, itt sorolja fel, hogy mely kiadásokból dolgozott, itt említi dicsérettel Helmezy közreműködését. A *Báróczi Sándor’ élete* utószóként kerül a 8. kötet végére. Valóban programtanulmány: Kazinczy itt mintegy összegezőként írja meg Báróczi munkássága kapcsán a maga újítói törekvéseinek irányelveit. S minthogy a szerző ifjúkora nagy mestere, ideálja volt, az életrajzot most is személyes átéléssel rajzolja meg. A szöveggondozáshoz nem folytatott kutatómunkát, annál inkább megtette azt az életrajz írásánál. A könyv ugyan gyorsan készült, de Kazinczy a szűkös időben is tudako-

²²⁷ *Magyar Régiségek és Ritkaságok II.*, 1813., 3r-v.

²²⁸ *KazLev.*, IX., 458–461.

²²⁹ *Magyar Régiségek és Ritkaságok II.*, 1813., 14v.

zódik, kér és kap adalékokat a pályaképhez, Kenderessy Mihálytól, Zabolai Kiss Sámueltól.²³⁰ Az adalékok azonban korántsem elégségesek, korántsem teljesen meggyőzőek számára, jelzi bizonytalanságait, így például Horányi lexikonának téves születési évszámát, az iskoláztatás dokumentációjának hiányát. Kazinczy már az életpálya bemutatását is tanulmánnyá mélyíti: Báróczi testőrsége kapcsán történeti, művelődéstörténeti képet rajzol az intézményről, az itt megismert idegen példák tanulásra ösztönző, erős hatásáról, az egyes testőrírók munkásságáról, hozzájuk kapcsolva a megújulás hazai alkotóit, Rádayt, Orczyt, Telekit és többeket. Bartsai és Bessenyei működéséről szól részletesebben, s innen tér át a harmadik, a példaképként aposztrofált Báróczi munkásságának bemutatására. Az alkotás „mennyei lángja” ugyan neki jutott legkisebb mértékben, írja itt, de elismerően hozzáfűzi, hogy az író ismerte saját korlátait, s nem hitvány eredeti munkákra, hanem fordításokra szentelte stílusérzékeny, stílusremlő művészetét.

S itt a tanulmány elvi része következik. Lényegében a Dayka életrajz programját fejt ki, írja tovább. Részletesen taglalja, hogy a szükséges újítást miként viszik előre az ízlést „sikeresen képző” fordítások, amelyekbe belefér a „rontás”, az idegen idiotizmusok átvétele, a szokatlanság is. E helyen fejt ki határozottan a Magyar Régiségek és Ritkaságok I. kötetében csak érintett nézetet, hogy a nyelv fejlesztésében nem a szokás, nem a közérthetőség a mérce, hanem egyedül a nyelv ideálja. A fogalom használatát, annak bizonytalanságait már Batsányi programja is bemutatta. Kazinczy azonban (Batsányihoz hasonlóan) egyértelmű kategóriaként használja, s mint Csetri Lajos írja, nála a herderi eszménybe a kanti Sollen fogalma, tehát az újítás is beletartozik.²³¹ Kazinczy ennek szellemében nem a fogalmat írja körül, hanem megvalósításának útjait, s főként kimunkálót, az írókat jelöli ki: ők az ízlés letéteményesei, akik munkásságuk, olvasottságuk alapján ismerik a nyelvet, s viszik a „tökélet” felé. Nyelvújítási nézeteinek egyik sarkpontja ez. Bá-

²³⁰ KazLev., X., 294–295., 403–411., 439., 442.

²³¹ CSETRI, 1990., 67–68.

róczi élete és munkássága ezt az elvet alapozta, testesítette meg: életrajz és újítlási program így a legszorosabban összekapcsolódik, ő „érezte legelőbb és leginkább” a haladás szükségét. Így a tanulmány végül erőltetés nélkül kanyarodik vissza az életrajzhoz: a szerző sokoldalú érdeklődését említi, orvosi és alkémiai munkásságát, melyet pedig „vastag megtévedésnek” tart, s itt sorolja el az e körbe tartozó, de általa nem látott műveket. Nagyon személyes, nagyon hangulatos képpel zárja az életrajzi keretet: utolsó találkozásukat írja le egy bécsi antikváriumban, majd az egész életművet, s a kiadást szentesítő tanulsággal zár: „Boldog, a’ ki életét magának, barátjainak ’s hazájának élheti, ’s ennek életében is, halála után is használhat!” A „hasznos” élet, a „hasznos” munkásság – és a „hasznos” kiadás így kapcsolódik össze e kidolgozott tanulmányban; ennek jövőre szóló tanulságait rögzíti végül egy Tassóból vett idézettel (nyilván a maga fordításában): „Szent a’ hely a’ holott nagy ember álla; S példája századok múltával is Buzdítva szól a’ jóknak lelkeikhez.”²³²

Kazinczy akaratán kívül nyelvújítási vitáihoz kapcsolódik a Kis János versei elé írott előszó. Ez az írás a szokottól eltérően alakult. Kis közvetlenül a megjelenés előtt, 1814-ben kéri fel rá Kazinczyt; mi több, megrendeli, hogy mit írjon róla. Amolyan szerzői magamentség-helyettesítőt kér. Kis hasonló írói félszeggel tekint munkásságára, mint a 18. században Ráday vagy Orczy, ez részben társadalmi, részben egyéni (talán származásából fakadó) alkotói félszegség. Társadalmi, amennyiben úgy érzi, hogy egy püspökhöz nem méltó a versírás, legalábbis e kiadással nem vállalhatja azt: „az ilyen munka, ha én lennék kiadója, az én hivatásomban sok értetleneket megbotránkoztatna.”²³³ Nyomatékkal kéri Kazinczytól, hogy az előszóban írja meg, miszerint csak baráti rábeszélésre szedte össze verseit, továbbá hogy ezek régebbiek, „legnagyobb részént ifjúságom próbái”, s csak „gyönyörködésemnek gyümöltsei.” Ez mentené kidolgozatlanságukat; mint írja, „midőn tökéletesebbet készít-

²³² KAZINCZY-BÁRÓCZI, 1813., 35.

²³³ KazLev., XI., 242.

hettem volna,” hivatali kötelezettségei már akadályozták „poétai foglalatosságait,” olyannyira, hogy csaknem felhagyott azzal. A kiadó mandátumába ilyenformán még ekkor is beletartozik bizonyos magyarázat, mentegetés, az író teljes magavállalásának helyettesítése. Kazinczy ezt örömmel, az írói és a kiadói érték megvalósítójaként vállalja, meghatottan írja Kisnek: „Köszöntem barátságodnak 's megdicsőítésemnek ezen aktjáért nem lel szót. Csak azt engedd mondanom, hogy mind a' kettőnknek becsét nincs ember a' ki inkább érezhetné.”²³⁴ A szerző mentegőzését megérti, sőt igyekszik felmenteni nagytekintélyű példákkal: Herdert említi, aki Weimarban, Götzöt, aki Kirchbergben volt püspök.

A megbízás teljesítése azonban, minden érték- és dicsőségtudatával együtt sem megy könnyen. „Ezen Előbeszédem engem nagyon elkínzott” – írja a szerzőnek.²³⁵ Kazinczyt valószínűleg nyomasztotta a részletekbe menő megrendelés, ehhez túlságosan is autentikus alkotó volt; az előírást nem is követte teljesen. Avval kezdí ugyan, hogy Kis hivatala miatt elhagyni készül a poétai pályát, a mentséget azonban nemcsak sajnálkozással, hanem magasztalással, értékeléssel toldja meg. Szerinte Kis munkássága Himfy és Berzsenyi mellett a „tetőt érte el”; dicséri tanult, csiszolt, „piperétlen, de csinos” nyelvét, könnyű folyású verselését. Kazinczynál ennyi elemző jellegű megjegyzés is ritka, neki kijelentő, ítélethirdető észrevételei voltak inkább, de most szükségesnek látja a nagyrabecsült barát és író-társ részletesebb bemutatását, értékelését. Az Előbeszédet szokásosan zárja: kiadói eljárását mutatja be. Leírja, hogy a szerzőtől teljhatalmat kapott, de csak az ő tudtával javított a szövegeken.²³⁶ Kazinczy aztán az előszót szintén megküldte Kisnek, hogy ha „van benne valami, a' mit nem javallhatsz, teljes szabadsággal változtasd meg”.²³⁷ Nagyon is volt benne „valami”; hosszú barátságuk talán legélesebb vitája bontakozik ki az előszó kapcsán, amely a legérzékenyebb pontján érinti őt, Kis

²³⁴ KazLev., XI., 269.

²³⁵ KazLev., XII., 14.

²³⁶ KAZINCZY-KIS, 1815., I., VII–VIII.

²³⁷ KazLev., XII., 15.

ugyanis legfontosabb elveit kérdőjelezi meg.

Már a köszönetben is hiányérzetét jelzi: azt várta, hogy „a’ szerelmes énekekre nézve a’ Predikátort és Superintendenst a’ balvélekedésű vakbuzgók előtt egy két szóval kimentetted volna.”²³⁸ Némi vita után azonban ebbe belenyugszik: „De ha elmaradott, úgy is jól vagyom.” Komoly nézeteltérése van azonban Kazinczy nyelvhasználatával kapcsolatban. Elsorolja az előszóban található, általa elutasított szóalakokat, majd jelzi a Kazinczyétől eltérő elveit is: „*járdall* helyett tettem *járt* és *stylje* helyett *stylusa*.” Kis szerint ugyanis az első szó „nem látszik szebbet és jobbat jelenteni, mint *jár*; a’ második szintén olly külföldi lévén, mint a’ szokásban lévő *stylus*, nem bír semmi jussal is a’ szokottat elnyomni.”²³⁹ Kazinczy védi az egyes szavakat,²⁴⁰ de nagyon is érzékeli a kardinális eltérést, azt, hogy barátja a nyelvszokás védelmében ellentmond az ő nyelvészpítést célzó, idegenszerűséget is elfogadó nyelvi programjának. A vita levélről levélre mélyül közöttük, s Kis egyre erősebben és határozottabban védi a nyelvszokást: „A’ szokást, a’ mint látod, nagyon tisztetem... más felől a’ pusztítást ’s rontást valámig tsak lehet távoztassuk,” maga a programszerű újítás ellenében inkább a mérsékelt és lassú javítások híve: „A’ hibás szokás töröltessék-el haladék nélkül”, ennyi engedményt tesz, de így folytatja: „’s még a’ tűrhető is javíttassék, de lassanként.”²⁴¹ Kis aztán egy következő levelében részletesen kifejti ellenkező nézeteit, s határozottan leszögezi, hogy az „erőszakos revoluczió” a nyelvben káros, a jó írók lassan érvényesülő hatása majd fokról fokra teljesíti ki a szükséges jobbítást.²⁴² Kazinczyt nagyon érzékenyen érinti a baráti körből, a baráti irat nyomán kibontakozó vita; egy Wesselényinek írott levélben szá-

²³⁸ KazLev., XII., 106.

²³⁹ KazLev., XII., 105.

²⁴⁰ KazLev., XII., 137–138.

²⁴¹ KazLev., XII., 237–238.

²⁴² KazLev., XII., 241. Vitájukról s ennek nyelvi tanulságairól: CSETRI, 1990., 76–77.

²⁴³ KazLev., XII., 277.

mol be „elrémüléséről” és a szokás elleni érveiről.²⁴³

A kívánt javításokat azonban a szerző kívánsága szerint végrehajtja, noha az nem a saját művére, hanem a kiadó írására vonatkozott. Nem rajta múlt, hogy a könyvbe ezeket mégsem vezették át, azt írja, nem tudja, miért történt így. Kazinczy a vita miatt kétszeresen is szabadkozik, tanúkat (Helmeczyt és Trattner) idéz, hogy ő valóban korrigált.²⁴⁴ Trattner talán a sietség miatt nem teljesítette vagy nem tudta teljesíteni kérését. Kis pedig – mi mást tehetne – elfogadja a könyvet, ahogy van, Kazinczy megnyugtatóra még külön hozzáfűzi, hogy az „előbeszéddel úgy-is a’ mint van, tökéletesen meg vagyok elégedve”.²⁴⁵ A kiadványt illetően csak arcképe nem egészen finom metszésére és a sajtóhibákra panaszkodik.²⁴⁶ Sokatmondó azonban, hogy az udvarias Kistől elmarad a köszönet, a hála kifejezése a baráti közreműködésért. A Kis-verseknek így e történettel, vitájukkal együtt sajátos helye van Kazinczy kiadói pályáján. Az ízlését, irányát igazoló költői munkásság a mellérendelés, a bizonyítás erejével támogatta újtói törekvéseit, míg az előszó körül keletkezett polémia éppen ennek alapelvét, sőt egyik legfontosabb alapelvét támadta. A művekkel való rendelkezés magabiztosságának valamelyes megingatására mindenesetre alkalmas volt, s feltehető, hogy 1815-ben már ez is egyrészt a harcok lezárása, másrészt – az egyéb tanulságokkal együtt – a másféle, a Zrínyinél alkalmazott kiadói elgondolások felé vitte.

Története, nem sikeres megvalósulása van Kazinczy Zrínyi-előszavának. Pedig erre készült a legnagyobb igénnyel, az emberi és költői példaképet, a tudós alkotót egy hozzá méltó tanulmánnyal, apparátussal akarta kibocsátani. Már munkálatai megindulása előtt, 1814-ben is arról írt, hogy „Zrínyit kiadni nem lesz könnyű munka,” csak „tökéletesen elkészülve” lehet hozzáfogni, s ez „nem kevés dolgot ad, kivált a’ Biographiájával”; a Zrínyiászt pedig nagyszabású, összehasonlító elemzéssel világította volna meg (Vergilius, Ovidius, Tasso, Gyöngyösi művei-

²⁴³ KazLev., XII., 416.

²⁴⁴ KazLev., XII., 459.

²⁴⁵ KazLev., XII., 419.

²⁴⁶ KazLev., XII., 154., 447. Összehasonlító tervéről, munkájáról: KOVÁCS Sándor Iván, 1985., 137.

vel mérte volna össze).²⁴⁷ Levelezése tanulsága szerint 1815 márciusában a szöveggondozással kezdte meg az olykor éjszaka, hajnalba nyúló munkálatokat, s a kötethez nála szükséges arckép felől tudakozódik.²⁴⁸ 1815 novemberében írja Helme-czynek, hogy küldi a kéziratot; ilyen kevés idő alatt nyilvánvaló, hogy a nehéz szöveg előkészítése mellett a nagyszabású apparátus nem készülhetett el. A könyv 1816 júniusában már sajtó alatt van, „a’ mint Trattner állatja”; Döbrentei, aki Kazinczy miatt mondott le a kiadásról, ez év novemberében már látja a könyvet, s főként a hozzá szükséges tanulmányt hiányolja. Kazinczy mentegetőzik, a siető Trattnerre hárítja a felelősséget, amiért „be nem várta, a’ mit hozzá tenni akartam”.²⁴⁹ A könyvben valóban csak Az Olvasónak címzett rövid ajánlás olvasható. A szerzőt idézve írja itt Kazinczy, hogy „egy téiben” készült az eposz, az esetleges fenntartásokat evvel és a feladat céljával menti, hogy az tudniillik nem a poézis, hanem a nemzet szolgálatára készült. Kazinczy azonban ezzel együtt sem hagy kétséget Zrínyi nagysága felől. Lehetnek hibái, írja itt, de a napban is van folt, s ha több ideje van, bizonytal tudott volna jobbat is írni. Az elődeinél (Révainál, Batsányinál) szokásos mentegetést látjuk itt; a különbség annyi, hogy Kazinczy nem az életmű egészét mérlegelő tanulmányba, hanem ajánlásába foglalja, s vele közvetlen célt, az olvasók tájékoztatását, megnyerését szolgálja, ez menti itt az elemzés hiányát. Ugyanezzel a céllal igazolja, hitelesíti Zrínyi történeti ismeretét: Szulejmán halálát ugyanis olasz és horvát források is a szigeti hősnek tulajdonítják. Kazinczy aktualitásigénye itt nagyon visszafogottan, csupán áttételesen nyilatkozik meg. A török, horvát, latin szavak magyarázatául írja (hajdani intarziaversének szellemében), hogy szegény a magyar nyelv, de most nem fűzi hozzá direkt programként a nyelvújítás szükségességét, itt megelégszik a tájékoztatással. Egészében a mű kelendőségét erősítő ajánlás ez, ennek céljából hangsúlyozza olvasmányosságát s hívja fel a figyelmet a szerelemről szóló részekre.

A nagyszabásúnak tervezett életrajzról azonban nem mon-

²⁴⁷ KazLev., XII., 468–469., 441., 444.

²⁴⁸ KazLev., XIV., 221., 441., 454.

dott le. Már Döbrenteinek is azt írta az idézett levélben, hogy azt „most adom-ki máshol”. Amelyben a „most” kegyes család, az életrajz nemhogy kész nincs, de még az adatgyűjtés munkálatai sem fejeződtek be. Kazinczynak nyilván voltak ismeretei, adalékai Zrínyiről, de azokat korántsem tartotta elégségesnek. Az 1810-es évek végén különben is a nyelvújítási vita lezárulásának problémái, feladatai foglalták le; az életrajzot félretette vagy csak igen keveset dolgozott rajta. Munkálataiból csak 1819-ben jelent meg egy nyomtatvány, amely az eposzt, a Török Ásiut tartalmazta, hozzáfűzve egy rövid írást *G. H. I.* jel alatt Kazinczytól.²⁵⁰ Kazinczy itt kevés életrajzi adalékot közöl Zrínyi származásáról, közéleti tisztségeiről, hadi érdemeiről és haláláról. Nagyobb része művei kiválóságának dicsérete;²⁵¹ beleszővi intarziaverséből azokat a szakaszokat, amelyek a sietős munkából s az idegen szavak szükséges bevételéről szólnak. Még harmadik személyű magamentséget is ír itt a saját Zrínyi-könyvéhez: „a’ Kiadónak Erdélyi útja miatt elmaradott” életrajz és tanulmány miatt magyarázkodik.

S noha egyelőre félretette, de korántsem adta fel a biográfia tervét; erről tanúskodnak barátai is. Cserey Farkas 1823-ban úgy tudja, hogy Kazinczy Zrínyi-életrajzot ír, ehhez küldi a Zrínyi-családról szóló dokumentumokat; Igaz Sámuel ez évben közli vele, hogy Zrínyi képét szeretné közölni címképnek a jövő évi Hébében, s óvatosan és biztatóan kéri hozzá Kazinczytól az életrajzot: „De ki adhatja kívüled Zrínyi’ életét? – Jaj! nem merlek kérni!”²⁵² Kazinczynak most alkalma nyílna, hogy megírja és kiadja a régóta tervezett munkát. A kihívásnak nem is tud ellenállni, de nem egészen azt adja, amit vártak tőle. A Hébe 1825-ös számának elején a költő Zrínyi-képe áll – Igaz Sámuel talán épp Kazinczy írására várva tolta el egy évre közlését – a folyó-

²⁵⁰ KOSJÁR, 1959., 515–517. A cikk a Gróf Zrínyi Miklós című kiadványt és Kazinczy tanulmányát ismerteti.

²⁵¹ Kazinczy tévesen besorolta Zrínyi munkái közé Pethő Gergely Chroniconját; ezt az adalékot különben Szombathy Jánosra hivatkozva, a már említett N. F. jelű levélből vette. MTA Kézir. K. 603. 50/a–51/a. L. még Hausner, 39.

²⁵² KazLev., XVIII., 306., 469.

iratban azonban a szigeti hősről írott Kazinczy-tanulmány olvasható: *Zrínyi Miklós Szigetvárárt* címen (5–22). Nagyigényű tanulmány ez, a hazafias áldozatvállalás apoteózisa. A kötelességteljesítés, a hazafiúi érzés erkölcsi nagyságának magasztalásával kezdődik, utána történelmi körképet ad a török hódításokról. Innen tér át Szigetvár ostromának eseményeire, a vár leírására. Nagy átéléssel idézi fel a tragikus végkifejletet: Zrínyi utolsó buzdító beszéde, mint egy levelében írja, „mélyen forrott ki lelkemből.”²⁵³ A cikk a Zrínyi leszármazottak felsorolásával fejeződik be. Kazinczy itt a kor erősödő hazafias szelleméhez igazodó írást formált a hadvezér Zrínyiről, egészében legföljebb első része lehetne a költő Zrínyiről tervezett életrajznak. Erre utalnak kéziratossági jegyzetei. Itt található egy töredék *Zrínyi Miklós Sziget hőse* címmel, az első lap tisztázatlan, a második javított fogalmazvány, dátum nincs rajta. Lényegében a Hébében közölt cikk része: benne van a bevezető elmélkedés a kötelességteljesítésről, az európai körkép a török háborúkról, melyeket itt Szolimánig vezet el, s mondat közepén szakad meg az írás,²⁵⁴ ezt folytatta tovább, s némiképp javította is a Hébének leadott szövegben. Bármikor is vetette papírra, a költő Zrínyiről tervezett írás félbehagyott, további kidolgozás igényét jelző változatát láthatjuk benne: ez lenne talán a családról, a történelmi előzményekről szóló bevezető fejezet. Ha nem így lenne, nem sorolta volna be a költő Zrínyiről készült iratai közé. Ehhez a részhez voltak adatai, ezt tudta kikerekíteni, csak ezt tudta közlésre bocsátani a Hébében. Írásának sikere volt, Cserey Farkas még németre is lefordította.²⁵⁵ Az eredetileg tervezett tanulmány azonban nem készült el. A kudarc oka az Erdélyi Levelekéhez hasonló: Kazinczy 1816-ban mindenáron nagyléptékű műveket akart írni; ott a túlméretezett társadalmi, történelmi, művelődéstörténeti igény feszítette szét a vállalt műfajt; itt nem tudta kidolgozni a túl szélesre tervezett tablót, munkálataiban nem jutott el a költő Zrínyi életéhez, művei értékeléséhez.

²⁵³ KazLev., XIX., 182.

²⁵⁴ K. 603., 55r-v.

²⁵⁵ KazLev., XIX., 349–350.

A 18. századi író-kiadók szükségesnek tartották a *jegyzetapparátust*, műveltséggyarapító mandátumuk jegyében itt adták a megértéshez „olgy szükséges” magyarázatokat, az ismereteket szélesítő adalékokat, de gyakran itt fejtették ki értékelő, men- tegető véleményeiket. Azt látni, különösen Batsányinál, hogy a jegyzetek olykor átvették a tanulmányok funkcióját, míg Dugonicsnál a tanulmányokba szorultak a jegyzetbe kívánczók adatolások, a szövegre vonatkozó közlések. Kazinczynál más a helyzet. Az ő jegyzetei valóban a klasszikus és a mai kiadások igényeihez közelítenek, de más-más módokon formálja meg őket.

A tetemesen átdolgozott Dayka-versek jegyzetei főként a szö- vegkritikai munkálatokat világítják meg. Kazinczy programja szerint itt akarja bemutatni mind a költő, mind a saját műhe- lyét: „Miben távoztam légyen el Daykának tulajdon dolgozásai- tól, 's mit igazított ön-maga korántabbi verseiben, a' Varian- tokban feljegyezve leli az Olvasó. A' ki ezekkel veti-össze a' Kiadást, annyit nyér mintha Daykának tulajdon hagyományai- ba tekinthet.”²⁵⁶ A jegyzetben aztán főként az általa átírt sza- vak, nagyobb egységek, sorok eredeti alakját hozza; ha van a költőtől kétféle variáns, feltünteti (így például A' *hív leányka*, az *Esdeklés* című verseknél). Csakhogy Kazinczy jegyzeteiben a költő változtatásai jelentéktelenek maradnak, minthogy a vég- ső szöveg kialakításában nincsen szerepük, a „helyes”, a főszo- vegbe kerülő változat mindenkor az, amit maga a kiadó alakí- tott ki. Jegyzeteinek másik fő vonulata a dátumokhoz kapcsoló- dik. Dayka gyakran ráírta kéziratára a vers keletkezésének helyét, évszámát. Kazinczy esetenként életrajzi adalékokkal szembesítve mutatja ki a költő tévedéseit (*Az esztendő első nap- ján* című verset Dayka 1792-re datálta, de Kazinczy, életrajzi eseményekkel szembesítve korábbra tenné, hozzáfűzve: „Dayka ezerszer botlott-meg a' dátumokban.”) Másutt a kétféle kézirat kétféle keletkezésének bizonytalanságait jelzi (az *Esdeklés* „hol 1791., hol 1792. Januar Mérán.”). Kazinczy azonban a szöveg- ben sehol nem jelzi a dátumot, a maga által helyesbítettet sem.

²⁵⁶ KAZINCZY-DAYKA, 1813., XLIV-XLV.

Ebben is a kor és a maga kiadói elvei szerint jár el: a művek keletkezési ideje, időrendje nem érdekes még, a cél az elért leg-tökéletesebb szint dokumentálása. Néha megjegyzést fűz a saját javításaihoz: a *nénei* – *testvéred* átírását így indokolja: „melly szenvedhetetlen” a hangzás (*A szép szemek*). Már javításaiból egyértelműen kitűnt, hogy az általa elérendő, az ízlésének leg-megfelelőbb alak a fontos, s nem a költő sajátos alkotásai mód-jának bemutatása: a jegyzetelést a versek felénél abbahagyta. Indokolása nagyon is egyértelmű („ezekből láthatni, miként változtattunk”): a jegyzetek feladata elsősorban az, hogy az egész kiadvány céljának megfelelően a kiadói mandátum teljesítését, irányait világítsa meg. Ha ez már elégségesen megtörtént, a részletek nem érdekesek, a költő eredeti szövege még kevésbé. A jegyzetek így módon maradéktalanul illeszkednek itt Kazinczy alárendelő szövegkezeléséhez: azt demonstrálják, amit és ahogy a kiadó az elérendő cél szempontjából jónak, szükségesnek látott.

A Magyar Régiségek és Ritkaságok jegyzetei kettős funkciójúak: részben ezek is Kazinczy kibontakozó vitáinak nézeteit szolgálják, részben a szükséges magyarázat, adatolás, ismeretterjesztés feladatát teljesítik. Ez utóbbit a kiadvány jellegéhez illően dolgozza ki. Itt adja meg a betűhív közléshez szükséges magyarázatokat: a = h; alkole^z – „*Olvassad ál kolcs*”; említi a javításra érdemes, de a szövegben változatlanul hozott hibás, hibásnak vélt alakokat (ilyen volt a javításoknál említett hétfű – hétfő, fűhó – főhó). Ez utóbbihoz Kazinczy ismertető áttekintést ad a jegyzetekben a hónapok különböző (számneves, csillagkép szerinti) jelöléséről; a héber írású Jehova többféle elnevezéséről.²⁵⁷ A magyarázó jegyzetek nagyobb része nyelvészeti érdekű, főként e körül voltak vitái Révaival. Kazinczy itt már átlép a programjához tartozó vitakérdések taglalásába – azaz a jegyzet a rendeltetésének megfelelő magyarázat, ismeretbővítés funkciójából átvált vitairatba.

A nyelv, a helyesírás kérdéseiben vitázik Révain kívül a régi szerzőkkel is: Dévai Bíró Mátyás nézetét cáfolva például az

²⁵⁷ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 30–48.

aposztróf használatát védi: a szövegben *ab barát*, *ak kanál* szerint helyesen *az barát*, *az kanál*, illetve a z-t helyettesítő aposztróf, mert a névelő utáni konszonáns szerint kettőződik.²⁵⁸ Révai helyteleníti nézetét, arra figyelmezteti, hogy a jó olvasat a hasonulást is figyelembe veszi, tehát nem *eznek* hanem *ennek*.²⁵⁹ Ez a magyarázat aztán jó alkalom Kazinczy számára, hogy a jegyzeteket felhasználva kifejtse nézetét a Verseggy-féle, fonetikus helyesírás ellen. Leginkább az ypszilonista helyesírás egyes változatai ellenében teszi meg megjegyzéseit. Ezekben látszólag Sylvesterrel vitázik, de aktuális, révaiánus elveket hangoztat: hibás írás az *attya*, *annya*, ő a szótőre visszavezetett alakot tartja jónak, tehát az *aty-*, *any-* alapján *atya*, *anya*.²⁶⁰ E helyen még nem élezi ki a vitát Verseggy ellen, másutt azonban név szerint is cáfolja. A szövegben *here tten* változatban meghagyott alakról a jegyzetben bizonyítja, hogy azt helyesen *kereszttyén*nek kell írni; hivatkozik saját, Orpheus-beli írására (1790., 399.), s Verseggy hibás nézeteire. Jegyzete a röpiratok retorikai felépítése szerint itt egymással ellenkező nézeteket szembesít, cáfolatokat, majd a summázatot helyettesítő döntést: „a’ pert az értelmes Olvasó ítélete alá terjesztem.”²⁶¹ S itt van már egyik jellemző meggyőződése az irodalom útmutató szerepéről, egyelőre csak jelzészerűen, egyszeri érvként, ezúttal a Révaival folytatott vitájához kapcsolódva. Révai első levelében nem helyeselte az *n* végű határozók kettőztetését; Kazinczy a könyvben megidézi a Debreceni Grammatika fejtegetését, s tanulságul azt, hogy az egyes írók is élnek vele, tehát elfogadható alak.²⁶² Kazinczy nyelvújítási nézeteinek egyik sarkpontja, sőt normája lett az írók példájának irányadó szerepe, ennek előhangját nemcsak a tanulmányban, hanem jegyzeteiben is észlelni.

Előhang volt voltaképpen az egész, Révaival folytatott vitája – talán ezért érdemes némi kitérőként itt érinteni. A polémia a jegyzetelés hitelességéhez, tudományos pontosságához kapcsol-

²⁵⁸ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 45–47., 150.

²⁵⁹ *KazLev.*, IV., 384.

²⁶⁰ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 67–70.

²⁶¹ *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 152–156.

²⁶² *KazLev.*, III., 385., *Magyar Régiségek és Ritkaságok I.*, 1808., 101.

lódott nagyobbreszt: a szómagyarázatokra, olvasatokra vonatkoztak. Révai Kazinczy találgatásai ellenében közli vele, hogy az általa *Geme*, *Gemenc* folyó neve *Gyöngyös*; hogy az *e* kettőztetést jelent tehát *emme*, *ennek*; hogy a helyes alak *hazafi* és nem *honnyi*.²⁶³ Nézeteltérésük nem is e tájékoztatás, hanem a Révainál részletesen fejtegetett ikes igék ragozása és a névírás körül támad. Az *illene*, *nyugodj* Révai szerint *illenék*, *nyugodjál*; *uram atyám* helyett *atyám uram*; *Gróf Ráday Gedeon* helyett *Ráday Gedeon gróf* változatot javasol. A helyre igazított változatok magyarázatához kapcsolt nézetek aztán egy, Kazinczy meggyőződésétől lényegében eltérő álláspontot fejtegetnek. Révai ugyanis a „régiség” meghatározó példájára, szükséges követésére figyelmezteti Kazinczyt, tévedései szerint „a’ régiséget nem tudásoddal” magyarázhatók,²⁶⁴ ennek követése szerint irányadó norma. Kazinczy azonnal észleli a kardinális eltérést: „a’ te igyekezeteid egészen egyebek, mint az enyéimek: te mindenben a’ régiek auctoritását keresed, ’s megveted a’ mi ezáltal nem támogatatik és új: nékem az új még kedves, kivált ha szót és szóllást szebbé teszi, vagy az újabb nyelvek szerint nűanszolja az ideákat” – írja mintegy összegezőként a magyarázatok vétele után.²⁶⁵ Kazinczy formálódó nézetei körvonalazódnak itt, Révai azonban, igen határozottan képviseli és fejti ki a további vitában eltérő álláspontját. Rámutat Kazinczy ellenérveinek vegyes alapjára: ő ugyanis a támadott alakok védelmében részben a maga ragozási tapasztalataira, részben a javasolt szó érdekességére, ritkaságára, részben az esetleges kétféle alak árnyalati különbségére hivatkozik. Révai még nyomatékosabban fejti ki alapelvét: eljön majd az idő, írja itt, amikor „te is úgy írtózol, mint én, az újabb nyelvek szerént való nűánszolástól: mert bizony a’ mi nyelvünkben a’ régiségnek megegyezése nélkül, minden új szépítés igazán nyelvrontó rútítás, igazán bódult *szolnokiság*, kiváltképpen a’ szóhajtogatásokban, és a’ szószármaztatásokban”.²⁶⁶ Nemcsak Versegly-ellenes,

²⁶³ KazLev., III., 381–382.

²⁶⁴ KazLev., IV., 42.

²⁶⁵ KazLev., IV., 5.

²⁶⁶ KazLev., IV., 41.

hanem erősen Kazinczy-ellenes álláspont ez: a „régiség” és az újítás szembesítése, az előbbi normatív szerepének hangsúlyozása az idegen példák, az irodalmi nyelv megteremtésének igényével hangoztatott „nüanszolás” felett, amiben az is kérdésessé válik, hogy meddig terjed az írók joga a nyelv alakításban. A jegyzetekhez kapcsolódó polémia így módon mintegy a nyelvújítási harcok előcsatározásává válik már ekkor, 1806-ban. Ilyen értelemben is elmondható, hogy Kazinczy kiadványaiban e jegyzetek is éppúgy programjához kapcsolódnak, mint harcos előszavai. – A Magyar Régiségek és Ritkaságok II. kötetének kéziratosaiban nincs jegyzet; hiányukat talán a gyűjtemény viszontagságos története, a kiadás bizonytalansága, illetve meghússulása magyarázza: nem volt aktualitása elkészítésüknek.

A Báróczi-kiadás jegyzetelési eljárásában is fordulatot jelez. Kazinczy, miként a szöveggondozásban, itt is háttérbe vonul, csak mérsékelten jegyzetel; meglehet a főmű regényes, fiktív műfaja okán. A Báróczi-művek első, a szerző felügyelete alatt készült bécsi kiadásában sincs jegyzet, legföljebb egy-két szómagyarázat. Kazinczy ezeket átvette, a regény, a 7. kötet végén hozott szómagyarázatok közé illesztette (ilyen például a kénytelenített szokatlan alakjának magyarázata). Maga nem tartott szükségesnek külön, részletes jegyzetelést. Arra viszont gondja van, hogy a terjedelmes és szövevényes történetben való eligazodásban segítse az olvasót. Minden kötet végén „mutatótáblát” szerkeszt: a szereplők nevének betűrendjéhez kapcsolódó történeti és eseménytörténeti áttekintést ad, feltüntetve azok lapszámát is. A mű jellegéhez, a mű befogadásának megkönnyítéséhez, a tájékoztatás igényével rendeli a könyvhöz e jegyzet-funkciójú mutatókat; egyéb, ismeretközlő felvilágosítástól most eltekint. A 8. kötet írásaihoz sem csatol jegyzeteket. A Duschból fordított Erkölcsi Levelek után szintén az olvasást megkönnyítő áttekintést ad *A levelek foglalatja* címen, amellyel az eligazítást segíti. Ez után áll az említett híradás a könyv főszerzőjében a cenzúra miatt elmaradt Védelmezetett magyar nyelvről. A legvégén pedig, a Dayka-kiadáshoz hasonlóan, az előfizetők névsorát közli, így fejezi ki háláját a ritka érdeklődők iránt. Kétségtelen azonban, hogy a gyorsan készülő kiadványnál idő sem volt apparátus összeállítására. Az mindenképpen bizonyos,

hogy e mérsékelt, inkább az áttekintést, s nem az aktuális nézeteket, irányítást célzó jegyzetelés illeti Kazinczy ekkorára kiformalódott kiadói elveihez.

Ugyancsak kevés jegyzet van a céljai mellé rendelt másik kiadványban, Kis verseinek három kötetében. A jegyzetek feltehetően a szerzőtől valók, Kazinczy legfőljebb javította, esetleg némiképp kiegészítette azokat; levelezésükben mindenesetre nincs nyoma e foglalatosságnak. E kiadásban, mint kitűnt, csak mérsékeltén élt korrekciós mandátumával, s ezeket is a szerző jóváhagyásával szentesítette (vagy próbálta szentesíteni). A Dayka-kötet szövegkritikai dokumentációjára eleve nem volt szükség; a jegyzetek itt inkább rendeltetésüknek megfelelően magyarázó, ismeretterjesztő funkciójukat, hasonlóan a klasszikusok szövegkiadásaihoz. Ilyeneket főként a III. kötet Egyveleg-költeményeinél találunk. Terjedelmes, sokoldalú magyarázat tartozik például *A' tudományok rágalmazóji ellen* című vershez: történelmi, művelődéstörténelmi magyarázatot ad Catóról, a törvényekről; az orvostudomány XV–XVII. századi helyzetéről, Guttenbergről és a könyvnyomtatásról; kapunk irodalmi érdekű felvilágosítást is Boccaccióról, Petrarcaról, Racine-ről, Corneille-ről, Shakespeare-ről, Miltonról.²⁶⁷ Említésre méltók a Horatius-szatírák fordításaihoz fűzött jegyzetek, főként azért, mert Wieland magyarázataira van bennük utalás.²⁶⁸ Ezek valószínűleg Kazinczytól származnak; Kis Horatius leveleinek fordításán dolgozva ugyanis éppen a Wieland-jegyzetek bedolgozásával foglalatoskodott legtöbbit. 1818-ban e félre-félretett munka során fejt ki levelezésében, hogy ezeket Kistől eltérően – mind közölni kell, mert mind értékesek: „Ich funde darin nicht Ein [sic!] Wort, das nicht Werth wäre.”²⁶⁹ Álláspontja tehát az, hogy a kiadónak nem okvetlen kötelessége, hogy maga végezze el az ismeretközlő, magyarázó jegyzetelés munkáját, ha már van hasznos és értékes változat, az maradéktalanul átvehető, jelez-

²⁶⁷ KAZINCZY-KIS, 1815., III., 38–39., 47–49.

²⁶⁸ KAZINCZY-KIS, 1815., III., 112–114., 121–122.

²⁶⁹ KazLev., XV., 398., 407.

ve Wieland nevét.

A legnagyobb gonddal készülő Zrínyi-kiadásban viszont a maga munkájára van utalva. Már a Döbrenteivel folytatott vitában is hangsúlyozta, hogy „hozzá magyarázatok kellenek”, és hogy „sok helyt világosítást kell szedni máshonnan”.²⁷⁰ Kazinczy itt a jegyzetekre s az érdekükben megszerzendő könyvek, ismeretek megszerzésére utal. Döbrentei másféle „világosítást” szeretne, de főként a tanulmányban: az európai epika szerzőit, elméleti íróit ajánlja tanulmányozásra.²⁷¹ Kazinczy azonban nem az epika bemutatására szánja apparátusát; ő inkább, mint a kötetben megjelent előszóból is kitűnt, a nagyrabecsült író olvasásának minél teljesebb befogadását, megértését szeretné elérni, ez tűnik ki kéziratban maradt jegyzetei tervéből. Egy részük szövegkritikai természetű. A következtelen helyesírásának, esetleg érthetetlennek tartott szavakat, szokatlan alakokat nem írta át a szövegben, a jegyzetekben azonban utal rájuk: ilyen például a *le és – leesik*, az itt megszámozott inverziók „helyes” szórendje. Fordítva jár el, mint Daykánál: ott a maga változtatát tette a főszövegbe s a költőt a jegyzetekbe. Jegyzettermében említ konkordanciákat Vergilius, Ovidius, Homérosz műveiből, a Bibliából; egy példa: „Tanulj én tülem vitézséget, Tanulj fáradtságot s hazádhoz hűséget – Vergilius: „Disce puer virtutem me verumque laborem és fortunam ex aliis”;²⁷² s talál párhuzamokat Gyöngyösi műveiben, említi Tinódit is, utóbbinál azt, hogy már nála is olvasható a *zászló ally* kifejezés. Jegyzetei legnagyobbbrészt a felvilágosítást szolgáló szó- és kifejezés-magyarázatok. Kiemeli itt a régies, a szokatlan alakokat, s ha lehet, értelmüket is megadja: *belinch – bilincs, keche – török ruha, evét cum accenti – Ne félj, hogy segítse senki magyarokat*. Ha nem tudja, nem érti a szó értelmét, jelzi azt is, bizonytalanságait is: *van kecse mindenben – Mi az a' kecse? asapra? hazdia – vallyon nem hasta-e?* Széljegyzetei között említ elolvasandó, a jegyzetekhez használható munkákat is: Osmanographiát, Bayle

²⁷⁰ KazLev., XII., 154., 300.

²⁷¹ KazLev., XII., 356.

²⁷² HAUSNER, 12–13.

szótárát akarta megnézni, s tanulmányozná még Gyöngyösit.

Vannak aztán olyan jegyzései, amelyben nem az értelemre tér ki, hanem a szó, kifejezés erejére, szépségére hívja (illetve hívná) fel a figyelmet: *senkitől ő nem fél, erejében bátor; robog* – ezt Berzsenyinél még nem fogadta el, itt olyannyira megragadta ereje, hogy többször is kijegyzi: *robog ismét; a föld robog; s valósággal felkiált: „Karabul futása melly szépen festve.”*²⁷³ Kérdés persze, hogy ezek közül Kazinczy melyeket szánt jegyzetébe, melyeket tanulmányába, melyeket írt ki csupán magának; itt van például a következtetlen, de még kialakulatlan helyesírásról, a maga kiadói eljárásáról írott rövid összegezés is. A kéziratos jegyzetek azonban, kidolgozatlanságuk, vázlatosságuk mellett világosan tanúskodnak Kazinczy megváltozott apparátusszerkesztéséről: nyoma sincs benne a nála oly gyakori aktualizáló célzatnak, mandátuma itt nem a saját programja, hanem a mű szolgálatára indítja, teljes egészében ennek rendeli most alá a maga munkáját; így adott volna igényes, a kritikai kiadások mércéinek is megfelelő jegyzetelési példát. S mint már kitűnt, korábbi kiadói nézeteitől eltérően ekkor már elfogadja a régies, a nyelvjárási szavakat, kifejezéseket is. S nemcsak a szövegben fogadja el, most már követendő mintát lát bennük. Zrínyi prózai művei megismerése során jegyzéket állít össze e kifejezésekből, szavakból, hozzátéve, hogy „Én nem feldolgozni akarom ezeket, de másként használni.”²⁷⁴ Ami nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a régies nyelv lehet a gazdagítás forrása, ezek is a nyelvet alakító törekvések, az új kifejezések részévé válhatnak.²⁷⁵ Fenti 1821-ben írott leveléhez mellékeli a felhasználható kifejezések jegyzékét; érdemes mutatoul idézni belőle: *De szerencsétlen én! azaz oh én szerencsétlen; Panaszolkodám a' Szerencsére – ma ellen; Te ítéleted rajta – mint lelke rajta.*

²⁷³ K. 603. 12/a–20/a. Jegyzeteiről l. még: HAUSNER: *Prodromus*, 1985., 34–36., Demény Anna Orsolya 1988., 221–229.

²⁷⁴ KazLev., XVII., 391.

²⁷⁵ E törekvésének már 1815-től van nyoma; ekkor jelzi, hogy Osszián-fordításába Zrínyitől átvett szavakat akar beszöni: KazLev., XIII., 197–198. L. még: HAUSNER, 10–11.

Kazinczy most a régi nyelvre jellemző szerkezetekre hívja fel a figyelmet, s bennük nem csak a bővítésre, a gazdagításra való példákat ad, hanem a nyelvi logikát, a nyelvi gondolkodást átformáló régi nyelv követhető, sőt követendő példájára is tanít.

Kazinczy kiadói pályája az eredményt tekintve félsikerrel zárul: a legnagyobb gonddal tervezett könyv csonkán jelent meg, apparátusa nem készült el. Evvel együtt is nagy és szép befejezés ez. A mandátumát teljhatalommal, az aktualitás közvetlen és erőszakos érvényesítésével kezdő kiadó, a makacs, autoriter személyiség a munka, az alkotói integritás törvényeivel szembeesülve megtanulja a műnek alárendelni tevékenységét, s végül a legjobb értelemben vett szolgálatként vállalja és teljesíti mandátumát.

ÖSSZEFOGLALÁS AZ EGYES KIADÓK MUNKÁSSÁGA SZERINT

Az ügy; tervek és célok

Az író-kiadók valamennyien hangsúlyozottan a jelen kulturális törekvéseinek szolgálatára rendelik kiadványaikat. A nyelvi, az irodalomfejlesztő, az ízlésnevelő program részének tekintik munkásságukat; költői, emberi, erkölcsi példaképet is keresnek választott szerzőikben. Az aktuális célok szolgálata erősebb náluk, mint a hagyományőrzés; múlt és jelen művei egyenértékűek választásaikban. Többségükben a közelmúlt és a jelen alkotóinak műveit adják ki, néha egyazon kötetben. Céljaiknak nagyszabású tervek felelnek meg: sorozatokban, teljes életművek megjelentetésében gondolkodnak és fáradoznak, széles körű gyűjtőmunkát végeznek. A kiadások finanszírozásában még mindig fontos a mecénások szerepe, de már megtapasztalják a pénzszerezés fonákságait; függetleníteni szeretnék vállalkozásaikat, anyagi sikert is remélnék belőlük, de terveik csak töredékesen valósulnak meg. A közönségszerzést és ízlésnevelést szolgálják a kiadványok szép külsejével; egyes könyvekben pedig a gyönyörködtetés, szórakoztatás tudatos programját hirdetik.

Révai

Nagyobb vállalkozásai: Faludi versei két kiadásban, 1786 és 1787, a *Téli Éjtszakák* 1787; Orczy versei 1787; Orczy és Barcsay

versei 1789; Bessenyei Jám bor Szándéka 1790.

Javítás. A szöveggondozásban irányt adó normák még nincsenek; Révai Faludinál a kéziratra támaszkodna. Ám ez nem ad mindenben határozott eligazodást: problémát jelentenek a fiatalkori, a csiszolatlanabb művek, a szerző kihagyásai. Révai mérlegel, s egyes esetekben közbülső megoldásokat keres, jegyzetben hoz például elhagyott részeket; átírja a régies, a nyelvjárási szavakat, de nem teljesen következetesen. Egységesíti viszont a helyesírást; szabályok nem lévén, a maga nyelvhasználatára és elveire szorítkoz. S bár kiadói mandátumát teljes körű megbízatásnak tartja (Orczy kiadásának korrekcióit például nem közli a szerzővel), összességében mérsékelttel javít. – A prózai munkák (Téli Éjtszaka, Jám bor szándék) kéziratai nincsenek meg, eljárásaiból kikövetkeztethető, hogy ezekben sem volt önkényes javító.

Kötetrend. Révainak és minden szerzőnek a teljesség és tökéletesség dilemmáiban kellett kijelölni a művek körét. Az első Faludi-kötetben még a mindent megőrzés alapján dönt: bevesz minden műfajt, minden írást, sőt egy idetartozónak vélt saját poétikai értekezését (fordítását) is. A második kiadásban már válogat, itt inkább a tökéletes, a példakép költőhöz illő munkákat adja ki, elhagyva azokat, amelyek „homályt vetnek” a szerzőre, s egységes műfaji arculat kialakítására törekszik. A verseket műfaji csoportosításban hozza: rendszerét az általánosan tudott műfaji ismeretekhez kapcsolja; fontosabb azonban, hogy vele jellemez és értékel, amennyiben Faludi két pregnáns műfaját, az énekeket és a pásztorverseket emeli ki. Az időrend e korban még nem lényeges; Révai csak mellékesen alkalmazza egy-egy csoporton belül, de itt is inkább tematikai és hangnemi változtatásra törekszik.

Apparátus. Ajánlásai főúri mecénásokhoz szólnak, de a hálaalkodás mellett, az Orczy-kötet ajánlásában feddések is író, s főként az irodalmi, a kulturális érdemeket hangsúlyozza. Bessenyei röpiratát a munkatársaknak, literátoroknak ajánlja. *Életrajz.* Az adalékokat Faludi rendtársaitól szerezte meg. Részletesen leírja külsejét, emberi tulajdonságait; erkölcsi és költői kiválóság egyenértékűek nála. *Értékelés.* A programjának megfelelő erényeket dicséri Faludiban: a tiszta, a természetes ma-

gyar nyelv magas szintű költői kiválóságát, az olvasókat megnyerő irodalmi erényeket, a nyájasságot, a kedvességet. Különösen hangsúlyozza műfajalakító erényeit, főként a pásztorversekben. A hibákat az általános emberi gyengeséggel mentegeti, ezekről azonban nem szól részletesen. Leírja az egyik (a szombathelyi) kéziratköteg külsejét, a másik, még általa felhasznált gyűjteményről (a bécsiről) azonban semmit nem mond. *Jegyzet*. Átveszi, továbbírja, pótolja Faludi jegyzeteit. Ezekben a klasszikus kiadványokhoz hasonlóan adalékokat, ismereteket közöl mitológiáról, egyes szavakról, dátumokról, s van néhány szövegkritikai dokumentációja is. A prózai munkákhoz nem csatol jegyzeteket.

Batsányi

1788-ban tervezi Ányos műveinek kiadását, de a könyv csak 1798-ban jelent meg (neve feltüntetése nélkül). Ő is kiadja Faludi verseit 1824-ben.

Javítás. Batsányi tudatosítja leginkább dilemmáit, s megpróbál elveket is tisztázni munkálataiban. Ányos kiadásában „közép utat” akar követni, csak a „tetemes” hibák javítását ígéri. Ez azonban nála a nyelvi, verselési sajátosságok alapos átformálását jelenti. Természetesen ő is a maga nyelvszokása, ízlése szerint jár el, bár ő a nyelv természetének meglehetősen tisztázatlan mércéjére hivatkozik. A helyesség nevében tett javításoknál átcsúszik a stílári átalakításokba, teljes sorokat, képeket formál át. Szembe kell néznie a cenzúra igényeivel: politikai szempontból inkriminált sorokat hagy ki; az erkölcsileg kifogásolt, kifogásolható szerelmi költeményekben sorokat, egész verseket ír át, s helyettesít a maga alkotásaival. Faludi kiadásában a szerzői szándék és akarat nagyobb fokú tiszteletben tartását ígéri. A javítandó hibákat lipizálja: értelmi, nyelvi, verselésbeli és ízlésbeli vétségek „megegyengetésének” szükségességét hirdeti. Ennek jegyében aztán itt is jelentősen átformál egyes kife-

jezéseket, ám ez ellentmond a „szerzői különösség” tiszteletben tartása meghirdetett elvének. Batsányi ezért nem javít következetesen, korrekcióit többször csak utószavában közli.

Kötetrend. Az Ányos-kiadás, noha teljes versgyűjtemény összefoglalására törekedett, meglehetősen hiányos. Rostál a cenzúra miatt, a politikai és erkölcsi szempontú kifogások egész versek elhagyásához is vezettek; több darab azonban ismeretei hiányában maradt ki. Faludi-kiadásában a nyelvújítás ellenében a „tisztá magyar”, a tökéletes költőt akarja demonstrálni; a teljesség, a „sok” helyett inkább a műfaji egység és a minőség szempontjából válogat: Faluditól – Révaitól eltérően – csak a költői műveket közli, s ezekből is elhagy alkalmi verset. A művek rendszerében nála sem fontos az időrend. Ányos kronológiai rendben írta össze verseit, Batsányi azonban eltér tőle, lényegében műfaji alapú felosztást ad ő is, a jellemző műfajokat emeli ki a rendszerben: az elégikust, az énekeket, a költői leveleket, s toldalékba sorol néhány vegyes műfajú írást. Faludi kiadásában tárgy és versforma szerinti osztályozást ígér, ezt azonban nem érvényesíti következetesen; Horatius példáját említve itt is inkább műfaji szempontból különít el négy csoportot: énekeket, pásztori verseket, elegyes verseket, szent énekeket, s evvel Révaihoz hasonló rendszert ad.

Apparátus. Az ajánlás Ányos kötetében formálisan az értő, az érzékeny olvasókhöz szól; de minthogy a költő műveivel – elképzelése és óhaja szerint – az élet terheinek elviselésére, az állampolgári kötelességek teljesítésére tanít, voltaképpen mindenkit illet. Faludi kiadásának Toldalékához írt ajánlást; ezt formálisan a „fiatalabb Írókhoz” címezi, de az aktuális nyelvi, költészeti antikazinczyánus programmal, a hangsúlyozott ítélkezésre neveléssel nyilvánvalóan itt is egy tágabb körű befogadói közeget céloz meg. *Életrajz.* Ányos életének adatait sorolja, ezeket pályatársaitól gyűjtötte. Részletesen, a megjelenítés igényével írja le külsejét, emberi tulajdonságait, de az életút alakulásában elsősorban a költői pályára figyel. Faludi életrajzának adalékait Révaitól veszi át. A bemutatás teljességének szándékával elsorolja a költő külsejének kevésbé vonzó jelenségeit. Révaitól eltérően, elsősorban írói életrajzot ad, a pálya egyes állomásain az események és a költészet, az alkotói munka kap-

csolatára figyel. *Értékelés.* Ányosnál főként a versek „könnyű folyását”, természetességét hangsúlyozza, s a vele született nagy tehetséget. Dicséri újítását a versforma terén, de ebben nem a szokatlan vállalását, hanem a megvalósítás színvonalát emeli ki. Faludiban mindenekelőtt a maga nyelvújítás-ellenes programját igazoló költőt láttat. Nagy tehetségét magasztalja, de nála már az ezt kiteljesítő tanultságot, műveltséget is. Hibáit Révaihoz hasonlóan mentegeti; részben az általános emberi gyengeséggel, részben az író és az ember botlásainak szétválasztásával. A vétségekről ő részletes, esztétikai igényű elemzést ad. Leírja az általa másolatból ismert szombathelyi kéziratot; figyelemre méltó filológiai következtetéseket von le a benne lévő üres lapokról. *Jegyzet.* Ányos-kiadásában átveszi és jelzi a költő jegyzeteit, ezeket egészíti ki. Bennük részben a klasszikusok kiadásainak megfelelően név-, szó-, eseménymagyarázatokat ad, parafrázisokat egyes kitételekhez, de ide is ír értékelő megjegyzéseket. Faludi-kiadásában csak a saját Toldalékához készít jegyzeteket, a versekhez nem, itt Faludiét sem közli.

Dugonics

Gyöngyösi kiadása 1796-ban jelent meg két kötetben. Az elsőben található a *Chariclia*, a másodikban a *Murányi Venus*, a *Palinódia* két változata, a *Rózsa-koszorú*, a *Kemény János*, a *Cupido*. Több epikai munkáról, Gyöngyösi versfordításairól nem tud; a *Daedalus temploma* című művet bizonytalan szerzőségűnek tartja, mint ilyet említi, de nem közli.

Javítás. Ő is hibátlan, tökéletes szöveget akar kiadni, ő is a szerző autentikus irataiban keresi a mértéket, az eligazítást. Törekvése jórészt sikertelen; részben, mert nem tudta megszerezni a hiteles szövegeket, részben nem is tudott róluk, vagy ismeretei tévesek, hiányosak voltak. Jó szándékú, filológiai igényességre törekedő javításaiban így leginkább a maga belátásai, mércéi szerint járt el. Javításaira főként a pontosságra törekvés jellemző; ennek érdekében ír át nyelvi, helyesírási sajátá-

gokat, de pontosabbá tesz képeket, lélektani helyzeteket. Szövege így minden dicsérendő törekvése ellenére nem mondható hitelesnek

Kötetrend. Teljes életművet szeretne bemutatni, de több munkát nem ismert. Döntenie kellett a névtelenül kiadott és a bizonytalan szerzőségű művekről. A hitelesség megállapítására szabályokat rögzít, de ezeket a konkrét művek vizsgálatakor nem alkalmazza következetesen. A bizonytalan hitelességű műveket az előszó végén sorolja fel és röviden ismerteti (akad köztük egy Gyöngyösi-mű is). A művek rendszerében nem igazodik az évszámokhoz, noha tanulmányában ad egy időrendi táblázatot; a kronológiát a terjedelmi szemponttal egyeztetve érvényesíti.

Apparátus. Ajánlása a Kegyes Olvasóhoz szól, de valódi címzettje a széles körű olvasóközönség, sőt az „ország”. *Életrajz.* Részletes dokumentációra törekszik, de adatai, következtetései több helyen tévesek. Elsősorban Gyöngyösi közéleti pályáját dokumentálja; vannak ugyan kronológiai adalékai egy-egy mű keletkezéséről, de az alkotói pálya alakulására nem von le belőlük tanulságokat, a művek inkább csak egy-egy évszámot jeleznek életrajzában. Gyöngyösi emberi tulajdonságaira is csak közvetetten, a közéleti szereplésben szerzett érdemek említésével utal. *Értékelés.* Gyöngyösi „ékes magyarságát”, versei „édes folyamatát” magasztalja. Hibáit részben „fáradtsággal”, részben filológiai tényekkel mentegeti; egyértelműen bírálja viszont a szerző cikornyás, hosszú címeit. Ő nem a kéziratokat, hanem inkább a kinyomtatott művek külsejét, nyomtatásának minőségét írja le. *Jegyzet.* A művek konkrét helyeihez nem csatol jegyzeteket; a dokumentációt (helyről, személyekről, forrásokról) Elő-intésébe építi bele.

Kazinczy

Elődeinél is határozottabban, közvetlenebbül rendeli céljai demonstrálására a kiadásra választott szerzők munkáit; kiadványaiban közvetlenül is kifejti, bizonyítja a maga nézeteit, prog-

ramját. Pályatársai és elődei: Dayka (1813), Kis (1815), Báróczi (1813) műveit adja ki. Tevékenységének másik ága a régi szövegek kiadása: párhuzamosan dolgozik a Magyar Régiségek és Ritkaságok kötetein (az I. kötet 1808-ban jelent meg; a kéziratban maradt II-ra az 1813-as évszámot írta). Ezekben a régi és az újkori iratok egyenlő értékűként kerülnek együvé, így avatja őket hagyománnyá, keletkezésük évszámától függetlenül. Zrínyi műveit 1803-tól szeretné megjelentetni, ekkor az eposzt, az 1810-es évek elején a verseket; kiadása csak 1816-ban jelenik meg két kötetben: a *Zrínyiászt*, a verseket és két prózai munkát (*Török áfium, Ne bántsát a magyart!*) tartalmaz. Elődei az életművek teljességét akarták megjelentetni; ő inkább a céljainak, ízlésének megfelelő válogatást (ez alól a Zrínyi-könyv a kivétel). Nagy szakismerettel, esztétikai igénnyel tervezi a könyvek nyomtatását, díszítését.

Javítás. Dayka szövegeit alárendeli elveinek; nézet- és ízlésazonosságukat hangsúlyozva teljhatalommal javít, versszerkezetet, stílust, verselést, nyelvi sajátságokat, helyesírást. Kis János irányát képviselő költő, csak mérsékelten korrigálja, a szerző ezt sem fogadja el maradéktalanul. Vitái vannak Csokonai és Berzsenyi művei megjelentetése körül, náluk szintén teljes körű beavatkozást tervezne. A régi, 14–16. századi iratokat a klasszikusoknál bevett eljárással, betűhíven hozza. Ez a gyakorlat és a viták hatnak javítási elveire. Báróczi-kiadása átmenet: a stílusiránya mellé rendelt előd stíláriis sajátságait elfogadja, de javítja nyelvi „hibáit”, helyesírásának következetlenségét és a tagolást. Zrínyiben nagy költőt tisztel, nála összegeződnek kiadói gyakorlatának, vitái tanulságainak eredményei. Elismeri minden nyelvi és stíláriis különösségét, a művet itt saját elvei fölé rendeli, emberi és költői példájának követését ajánlja. A javításról azért nem mond le teljesen: tévedéseket és interpunkciót korrigál.

Kötetrend. A kronológiai rendet határozottan utasítja el, egy vitájában kifejti, hogy a szerkesztésben nem a fejlődést, hanem az elért legmagasabb fokot kell demonstrálni. Itt is klasszicista ízlését érvényesíti: lényegében műfaj és hangnemi átszövődés szerint rendezi el a műveket hierarchikus felépítésben: az emelkedett óda, emelkedett dal és elégia után következnek a többi

műfajok az alkalmi versekig, az „egyveleg” fajtáig. Ennek alapján változtatja meg Dayka kéziratának versforma szerinti beosztását, előbb több „kötetre” osztaná, majd a kevés verset egymás után sorolja, a maga hierarchikus rendjét érvényesíti. Így jár el Kis verseinél is, itt a műfaji-hangnemi felosztást a terjedelem igényeivel egyeztetve alakít ki három könyvet: az elsőben ódák és dalok, a másodikban episztolák és néhány mese, a harmadikban „egyveleg költemények” vannak. A klasszikus ízlés hevében rostálná és alakítaná egységes arculatúvá az egyes verscsoportokat Csokonainál és Berzsenyinél. Utóbbival komoly vitái vannak arról, hogy a kötet mit képvisel: a jellemzőt-e vagy a tökéleteset. Berzsenyi ennek alapján utasítja el Kazinczy némely rostálási javaslatát, de a közös, klasszikus ízlést demonstráló kötetrendszerét elfogadja. A Magyar Régiségek és Ritkaságok kötetének régi anyagát a megszerezhetőség alapján veszi fel; a modern iratoknál a korára jellemző témákat akarja kihozni a csoportosítással. Báróczinál előde munkásságának fő irányait szeretné bemutatni. Így főként a fordításokat: az első hét könyvet kitölti a *Kasszándra* átültetése, a nyolcadik könyvben a Marmontel és Dusch erkölcsi mesék és levelek találhatók; egyes alkímiai munkát nem tudott beszerezni, a *Védelmezett magyar nyelvet* pedig a cenzúra tiltotta ki. Zrínyi teljes életművét szándékozik megjelentetni. Kétkötetes Zrínyi-kiadványa élén a költőtől és eredeti tervétől eltérően, mégis a *Zrínyiász* áll az élén, a második kötet második felében hozza két „könyvre” osztva a verseket, majd a két prózai írást. Így a hierarchikus rend végül itt is érvényesül.

Apparátus. *Tanulmányait* erős programszerűség hatja át, ennek jegyében röpirattá formálja elő- és utószavait. Daykáról személyes élményekkel átszínezett életrajzot ír, kiemelve műveltségük, nézeteik azonosságát, innen tér át a közösnek vallott újítási program retorikai igényű kifejtésére. A Magyar Régiségek és Ritkaságok régi szerzőiről a lehetőség szerint szintén ír életrajzot, de itt is kifejti a maga aktuális nyelvi nézeteit. A Báróczi-utószóból nagyon gondosan felépített, életrajzi keretű vitairatot formált; előbbi részét személyes átéléssel, utóbbit jól szerkesztett érvrendszerrel. A tanulmány egységét emeli ki azáltal, hogy míg a Dayka-tanulmány végén hozza a filológiai

tudnivalókat, addig itt ezt elkülönítve a kötet elején foglalja össze. Kis műveinek előszavát a szerző rendelte meg Kazinczytól; váratlan fordulatként ekörül támad komoly vitájuk az újítról. Zrínyi kiadásához nagyszabású történeti, családtróteneti, elemző tanulmányt tervezett, ebből azonban csak kis részlet és a kéziratban maradt jegyzetek készültek el. A könyv enélkül, csupán az olvasónak címzett rövid ajánlással jelent meg. *Jegyzetek*. Kazinczynál kiadványként különbözőek. Dayka-kötetében főként szövegkritikai felvilágosítást ad a költő eredeti, az általa javított változatokról; van itt néhány életrajzi adat is; ám ez az apparátus csak a versek feléig készült el. A Magyar Régiségek és Ritkaságok jegyzetei kettős funkciójúak: részben olvasati, nyelvi magyarázatok, felvilágosítások, részben itt is az évtized vitakérdéseit érintik. Báróczihoz nem készített jegyzetet; inkább az olvasást megkönnyítő „mutató-táblát” mellékel a történetről, a szereplőkről. Kis műveiben kevés, főként művelődéstörténeti dokumentációt adó jegyzetet találunk, de nem tudjuk, hogy mi származik a költőtől és mi tőle. Nagy gonddal készült a Zrínyi-könyv jegyzetelésére, de ebből csak kéziratós változatok maradtak fenn. Szó-, fogalommagyarázatokat tervezett, történelmi, földrajzi adatolást, a nyelvi sajátságokat, konkordanciákat akart itt megvilágítani, s vannak értékelő megjegyzései is. A szöveghez igazított, a kritikai kiadások mércéjének is megfelelő jegyzetelés lett volna.

BIBLIOGRÁFIA

- Abafi 1880 – DAYKA Gábor Költeményei. Kiadja Abafi Lajos. Bp., 1880.
- Alapi 1991 – ALAPI Gyula: *Kultsár István 1760–1828*. Bp., 1911.
- Arany 1968 – ARANY János: *Gyöngyösi István*. AJÖM. XI. s. a. r. Németh G. Béla Bp., 1968., 421–440.
- Badics 1914–1937 – GYÖNGYÖSI István Összes Költeményei. 1–4. Kiad. Badics Ferenc. Bp., 1914–1937.
- Badics 1939 – BADICS Ferenc: *Gyöngyösi István élete és költészete*. Bp., 1939.
- Barcza 1962, 1963 – BARCZA József: *Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon*. Magyar Könyvszemle, 1962., 203–205., 1963., 92–98., 242–249.
- Bán 1964 – BÁN Imre: *Gyöngyösi István*. A Magyar Irodalom Története. 2. k. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1964., 184–196.
- Bán 1971 – BÁN Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek a XVI–XVIII. században*. Irodalomtörténeti Füzetek. 72. Bp., 1971.
- BDÖM 1956 – BERZSENYI Dániel Összes Művei. Kiad.: Merényi Oszkár. Bp., 1956.
- Berzsenyi 1976 – BERZSENYI Dániel 1808-i versgyűjteménye. Faksimile kiadás. Kiad.: Merényi Oszkár, Bp., 1976.
- Bíró 1976 – BÍRÓ Ferenc: *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*. Bp., 1976.
- Bíró, 1994 – BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., 1994.
- Bitskey 1997 – BITSKEY István: *Püspökök, írók, könyvtárak*. Eger, 1997.

BJÖM I–III. – BATSÁNYI János Összes Művei. Szerk.: Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Bp., 1953–1961.

Brieglieb 1970 – Klaus BRIEGLIEB: *Der Editor als Autor. In: Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation.* Hrg.: Gunther Martens und Hans Zeller. München, 1970.

Csaplár 1881 – CSAPLÁR Benedek: *Révai Miklós élete. I–IV.* Bp., 1881.

Csatkai 1983 – CSATKAI Endre: *Kazinczy és a képzőművészetek.* Bp., 1983.

Császár 1907 – ÁNYOS Pál versei. Kiad., bev., jegyz.: Császár Elemér. Régi Magyar Könyvtár 23. Bp., 1907.

Csetri 1986 – CSETRI Lajos: *Nem sokaság, hanem lélek.* Berzsenyi tanulmányok. Bp., 1986.

Csetri 1990 – CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában.* Bp., 1990.

Csokonai 1973 – CSOKONAI VITÉZ Mihály Minden munkája. I–II., S. a. r., jegyz.: Vargha Balázs. Bp., 1973.

Demény Anna Orsolya 1988 – DEMÉNY Anna Orsolya: *Kazinczy kéziratos Zrínyi-jegyzeteinek első hányada: A' Zrínyiász. Zrínyi dolgozatok.* V. Szerk. és lektorálta: Kovács Sándor Iván. Bp., 1988., 221–239.

Dugonics–Gyöngyösi 1796 – GYÖNGYÖSI Istvánnak Költeményes Maradványi. Mellyeket egybe-szedett, és a' leg-régibb nyomtatványok és Kéz-írások szerint hibáiból ki-mentett Dugonics András Királyi Oktató. I–II. Pozsonyban és Pesten. 1796.

Ecsedy 1991 – V. ECSÉDY Judit: *Egy ismeretlen Syrena-variáns és Kazinczy.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1991., 235–251.

Figyelő 1881 – *Figyelő.* Szerkeszti Abafi Lajos. Révai leveleit közli: SZILÁGYI István. XIII. k., 311–316.

Fried 1996 – FRIED István: *Az érzékeny neoklasszicista.* Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.

Gulyás 1925 – GULYÁS Pál: *Kazinczy és a magyar könyvművészet.* Magyar Bibliofil Szemle, 1925., 37–40.

Haimann 1982 – HAIMANN György: *Kazinczy és a könyvművészet.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1982., 56–59.

Hausner – HAUSNER Gábor: *Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadása és kéziratok Zrínyi-jegyzetei*. Kéziratban.

Hausner 1985 – HAUSNER Gábor: *Mutatvány Kazinczy Zrínyi-jegyzeteiből*. Prodomus. Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Bp., 1985., 34–36.

Herder 1952 – Johann Gottfried HERDER: *Über den Ursprung der Sprache*. Berlin, 1952.

Herder 1960 – Johann Gottfried HERDER: *Sprachphilosophische Schriften*. Hamburg, 1960.

Hébe 1925 – KAZINCZY Ferenc: *Zrínyi Miklós Szigetváratt*. Hébe, 1925., 2–22.

Horváth 1901 – HORVÁTH János: *Báróczi Sándor*. Különnyomat a Budapesti Szemle 1901. évi folyamából. Bp., 1901.

Horváth 1980 – HORVÁTH János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Kiad.: Korompay H. János. Bp., 1980.

Iványi 1918 – IVÁNYI Béla: *Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki család gyömrői levéltárából*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1918., 95–117.

Kazinczy–Báróczi 1813 – *Báróczinak Minden Munkáji*. Újra kiadta KAZINCZY Ferenc. 1–8. Pesten, 1813.

Kazinczy–Dayka 1813 – ÚJHELYI DAYKA Gábor' Versei. Összveszedte és kiadta barátja KAZINCZY Ferenc. Pesten, 1813.

KazLev. I–XXI. – *Kazinczy Ferenc levelezése*. Kiad.: Váczy János. Bp., 1890–1911.

KazLev. XXII. – *Kazinczy Ferenc levelezése*. Kiad.: HARSÁNYI István. Bp., 1927.

KazLev. XXIII. – *Kazinczy Ferenc levelezése*. Kiad.: BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza. Bp., 1960.

Kazinczy 1979 – KAZINCZY Ferenc: *Versék, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Vál., s. a. r., jegyz.: SZAUDER Mária. *Kazinczy Ferenc Művei I–II*. Bp., 1979.

K. 603. Kazinczy Anthológia. MTA Kézirattár 6/a–56/b.

Kazinczy–Zrínyi – *Zrínyinek Minden Munkáji*. Kiadta Kazinczy Ferenc. 1–2. Pesten, 1817. (Valójában 1816. – l. a 86. jegyzet.)

Kókay 1981 – *Magyar Hírmondó*. Az első magyar nyelvű újság. Vál., s. a. r., bev. és jegyz.: KÓKAY György. Bp., 1981.

Kovács Sándor Iván 1985 – KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985.

Kosjár 1959 – KOSJÁR Márton: *Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1953., 515–517.

KFÖM. *Kölcsey Ferenc Összes Művei* I–III. Kiad.: SZAUDER Józsefné, SZAUDER József. Bp., 1960.

Kultsár–Mikes 1794 – Török országi levelek, melyekben a II^{dik} Rákótzai Ferentz Fejedelemmel bujdosó Magyarok' története más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadottnak. Írta Mikes Kelemen az említett Fejedelemnek néhai Kamarása. Most pedig az eredetképpen való Magyar Kézírásokból kiadta Kultsár István az Ékesszóllásnak Tanítója Szombathelyen, 1794.

MKÖM. I. – MIKES Kelemen: *Törökországi levelek és misszilis levelek*. S. a. r.: HOPP Lajos. Bp., 1966.

Link 1976 – Hannelore LINK: *Rezeptionforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1976.

Lőkös 1984. – LŐKÖS István: *Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának fogadtatása*. In: Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok. Bp., 1983., 37–60.

Magyar Régiségek és Ritkaságok I., 1808 – Magyar Régiségek és Ritkaságok. Kiadta KAZINCZY Ferencz. Pesten. 1808.

Magyar Régiségek és Ritkaságok II. (1813.) – *Magyar Régiségek és Ritkaságok II. kötet*. MTA Kézirattár. K. 625, (1813).

NAGY-AYTAI Cserei 1790 – A' folyó és versbeli Magyar Beszédnek válogatott példái melyeket a' tanuló ifjúságnak hasznára össze-szedegette Nagy-Aytai Cserei József a' szelidebb tudományoknak királyi oktatója. Szeben, 1790.

Négyesy 1900 – FALUDI Ferenc versei. Kiad., jegyz.: Négyesy László. Bp., 1900.

Négyesy 1914 – GRÓF ZRÍNYI Miklós művei I. Kiad. és bev.: NÉGYESY László. Bp., 1914.

Négyesy 1920 – NÉGYESY László: *Zrínyi prózai munkáinak új kiadása*. Budapesti Szemle, 1920., 12–50.

Némedi 1980 – NÉMEDI Lajos: *Ki írta a Jámbor Szándékot?* Irodalomtörténeti Közlemények, 1980., 137–148.

Orlovsky 1981 – ORLOVSZKY Géza: *Kazinczy és Zrínyi*. Kortárs, 1981. 1467–1468.

Révai-Bessenyei 1790 – *Egy Magyar Társaság iránt való jámbor szándék*. Bétsben, 1790.

Révai-Faludi 1786 I. – FALUDI Ferentz' Költeményes maradványi. Egybe szedte 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre bocsátotta a' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós. Győrött, 1786.

Révai-Faludi 1787 II. – FALUDI Ferentz' Költeményes Maradványi. A' jegyző könyvvel együtt. A Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére közre bocsátotta Révai Miklós. Második meg jobbittatott nyomtatás. Pozsonbann, 1787.

Révai-Faludi Téli Éjtszaka 1787 – Téli Éjtszakák, vagy is a' téli időnek unalmait enyhítő Beszéd. Faludi Ferentz' maradvány munkája. Holta után darab írásaiból közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonbann, 1787.

Révai-Orczy 1787 – Költeményes Holmi egy Nagyságos elmétől. A' Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére a' Nagyságos Szerzőnek különös engedelmevel közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonbann, 1787.

Révai 1787 – RÉVAI Miklós Elegyes versei. Pozsony, 1787.

Révai 1789 – Két Nagyságos Elmének Költeményes szüleményei. A' Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére a' Nagyságos Szerzőknek egyező akaratjokból közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonbann, 1789.

Stoll 1987 – STOLL Béla: *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. Bp., 1987.

Szabó Katalin Viola – SZABÓ Katalin Viola: *Révai kiadói munkássága*. Kéziratban.

Szauder 1980. – SZAUDER József: *Csokonai poétikájához*. In: *Az éj és a csillagok*. S. a. r., jegyz.: SZAUDER Mária. Bp., 1980., 359–367.

Szira 1933 – *Barcsay Ábrahám költeményei*. S. a. r., jegyz.: SZIRA Béla – *Magyar Irodalmi Ritkaságok*, XXV., Bp., 1933.

Szörényi 1987 – *Téli Éjtszakák*. Válogatás FALUDI Ferenc prózai műveiből. Vál., szerk., jegyz., utószó: SZÖRÉNYI László. Magyar Tallózó. Bp., 1987.

Takáts 1890 – TAKÁTS Sándor: *Péteri Takáts József*. Bp., 1890.

Tarnai 1968 – TARNAI Andor: *Faludi Constantinus-drámájának programja*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1968., 563–566.

Thienemann 1931 – THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs, 1931.

Thímár Attila – THIMÁR Attila: *Révai Miklós és az irodalom- és tudományszervezés (1777–1790)*. Kandidátusi értekezés. Kéziratban.

Toldy–Faludi 1853 – FALUDI Ferenc Minden Munkái. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1853.

Toldy 1858 – *Régi Magyar Legendák Tára* V. k. Kiad.: TOLDY Ferenc. Pest, 1858.

Toldy 1870 – *Magyar költők élete Toldy Ferentől. I–II*. Pest, 1870.

Valjavec 1934 – VALJAVEC Frigyes: *Magyar írók levelei gróf Széchényi Ferenchez*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1934., 181–192.

Vargha 1985 – FALUDI Ferenc: *Fortuna szekeén okossan ülj*. Versek, Téli Éjtszakák. Vál., s. a. r., bev. és utószó: VARGHA Balázs. Bp., 1985.

Zeller 1970 – Hans ZELLER: *Befund und Deutung, Interpretation als Ziel und Methode der Edition*. In: *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*. Hrg.: Gunter MARTENS und Hans ZELLER. München, 1970.

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 134, 137, 152
 Abádi Benedek 153
 Abelardus 100
 Alapi Gyula 25
 Apáti Ferenc 10
 Arany János 71

 Ányos János 53
 Ányos Pál 10, 11, 13, 19, 20, 26, 27,
 35–40, 52, 53, 62–65, 69, 72–75,
 77, 82, 85, 86, 106, 146, 175, 176

 Badics Ferenc 21, 22, 45, 46, 48, 49,
 56, 58, 71, 81
 Baksai Ábrahám 153
 Balassi Bálint 10, 14
 Barcza József 134
 Barcsay Ábrahám 10, 18, 19, 38, 52,
 53, 59, 60, 63, 68, 74, 85, 156,
 173
 Barkóczi Ferenc 59, 68
 Baróti Szabó Dávid 26
 Batizi András 96, 103, 106, 146, 153
 Batsányi János 10, 11, 13, 16, 19,
 20, 22–28, 35–40, 42–45, 52, 53,
 54, 62, 63, 65, 66, 69–83, 85, 86,
 87, 90, 106, 132, 146, 156, 161,
 164, 175–177
 Batteux, Charles 11, 50
 Batthyány Lajos gróf, nádorispán
 65
 Bayle, Pierre 170
 Bán Imre 21, 51
 Báróczi Sándor 19, 53, 74, 85, 88,
 93, 97, 98, 101, 102, 111, 112,
 113, 128, 129, 130, 146–150, 154,
 155, 156, 157, 168, 178–181
 Báthori András 153

 Benitzki Péter 10, 14, 15
 Benkő József 14
 Berzsenyi Dániel 93, 97, 106, 118,
 123–126, 128, 129, 138, 141, 149,
 150, 158, 171, 180
 Bessenyei György 10, 17, 19, 33, 34,
 60, 63, 69, 74, 85, 156, 173, 174
 Beythe István 153
 Bikfalvai Falka Sándor 111
 Birkenstock, Melchior von 106
 Bitnitz Lajos 20, 82
 Bitskey István 68,
 Bíró Ferenc 7, 11, 38, 86
 Blumauer, Alois 100, 135
 Boccaccio, Giovanni 169
 Bodnár Antal 150
 Bodnár Zsigmond 99
 Boëtius, Anicius Manlius 59
 Bónis Sámuel 108
 Brieglieb, Klaus 8
 Brühl, Alois Friedrich 15

 Canova, Antonio 113
 Cato, Marcus Portius 169
 Colardeau, Charles Pierre 100
 Corneille, Pierre 169
 Cornides Dániel 155
 Cotta, Johann Friedrich 134

 Csaplár Benedek 12, 14, 15, 16, 18,
 24, 26, 28, 72, 80
 Csatka Endre 113
 Császár Elemér 19, 37, 53, 62
 Csáti Demeter 10
 Cserey Farkas 110, 111, 162, 163
 Csetri Lajos 12, 36, 79, 114, 124,
 143, 144, 156, 159

- Csizi István 63
Csokonai Vitéz Mihály 92, 97, 109, 114, 115, 116, 120, 122, 125, 127, 129, 130, 140, 141, 146, 150, 179, 180
Danczkai József 111
Dayka Gábor 11, 37, 88–93, 97–99, 100, 102, 108, 109, 111, 113–121, 125–129, 135–138, 141, 146, 149–152, 154, 164, 168, 169, 170, 178–181
Degen, betűmetsző 111
Demény Anna Orsolya 171
Dessewffy József 108
Dévai Biró Mátyás 165
Didot, betűmetsző 111
Döbrentei Gábor 98, 106, 107, 111, 148, 161, 170
Dugonics András 10, 20, 21, 22, 28, 44–49, 55, 56, 57, 58, 62, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 81, 82, 85, 150, 152, 164, 177–178
Dusch, Johann Jacob 101, 147, 168
Ecsedy Judit 107
Erdélyi Károly 15
Eszterházi Pál 58, 85
Édes Gergely 94
Faludi Ferenc 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 24–33, 35, 40, 42, 43, 44, 50–54, 56, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72–84, 87, 173–176
Fazekas Mihály 121
Fábián Julianna 63
Fáy András 95
Festetics György 27
Festetics Ignác 140
Forgách Simon 107
Földi János 109
Fried István 37, 90, 134
Friedrich Endre 32
II. (Nagy) Frigyes, porosz király 85
Gadótzi Röth Klára 53
Gerstner, Josef, képmetsző 112
Gessner, Solomon 113
Goethe, Johann Wolfgang 134, 136, 151
Görög Demeter 24
Götz, Johann Nikolaus 158
Grüner, Vincenz Raimund, rézmetsző 113
Gulyás Pál 111
Guttenberg, Johannes 169
Gvadányi József 63
Gyarmathy Sámuel 14
Gyöngyösi István 10, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 28, 45–49, 55–58, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 85, 98, 160, 170, 177, 178
György Lajos 101
Haimann György 111
Hannulik János Krizosztom 109
Hausner Gábor 97, 107, 148, 162, 170, 171
Heinrich Gusztáv 21
Heliodorus 56
Helmeczy Mihály 101, 102, 111, 126, 155, 160
Herder, Johann Gottfried 12, 36, 143, 144, 158
Hérits Vince 53
H. Kakucska Mária 32
Homérosz 170
Horatius, Flaccus Quintus 50, 65, 74, 84, 93, 94, 120, 131, 143, 151, 169, 176
Horányi Elek 102, 156
Horváth Ádám 24, 35
Horváth János 49, 129
Horvát István 106
Igaz Sámuel 162
Iványi Béla 15
Jankovich Miklós 108
Jenei Ferenc 14

II. József, német-római császár 7
Julius Caesar 72

Kazinczy András 113
Kazinczy Ferenc 8, 10, 11, 24, 36,
37, 48, 53, 57, 78, 84, 88–172,
178–181
Kánitz Sebestyén 17
Károlyi Antalné 26, 67
Kenderessy Mihály 111, 155
Kisfaludy Sándor 141, 158
Kis Imre 122
Kis János 88, 90–98, 109, 112, 113,
114, 116, 118, 119, 120, 123, 125,
131, 136, 138, 139, 140, 149, 157,
158, 160, 169, 178, 179, 181
Klopstock, Friedrich Gottlieb 106,
146
Kosjár Márton 162
Kovács Sándor Iván 160
Kovácsnai Sándor 56
Kókay Antal 14, 45
Kölcsy Ferenc 63, 92, 96, 101, 104,
105, 107, 140, 144, 153, 155
Kreskay Imre 53, 85
Kultsár István 24, 25, 118

Landerer Lajos 22
Leonidasz, spártai vezér 98
Link, Hannelore 67
Loewe, nyomdász 18
Lónyai Ferenc 106
Lőkös István 118
Lukianosz 74
Luther, Martin 106
Lükurgosz, spártai király 85

Majláth János 106
Mannsfeld, Ernst, betű- és rézmet-
sző 111, 113
Marmontel, Jean-François 101, 147
Mária Terézia, császárnő 96
Megyesi Somogyi János 52
Mészáros Ignác 85
Mikes Kelemen 24
Milton, John 169

Molnár Borbála 63
Molnár János 24

Nagy-Aytai Cserei József 25
Nagy Gábor 110, 121
Nagy Sámuel 26
Nádasdy Ferenc 43, 62
Neidl, Johann Joseph, rézmetsző
113
Négyesy László 17, 20, 29, 31, 43,
107, 131
Némedi Lajos 17, 34
Niedermann, Johann, képmetsző
113

Nyíri Kristóf 9

Orczy Lőrinc 10, 13, 14, 15, 18, 19,
23, 26, 27, 31, 32, 33, 58, 59, 60,
63, 68, 74, 91, 119, 156, 157, 173,
174
Orlovsky Géza 97
Ovidius Naso, Publius 21, 56, 63,
74, 138, 160, 170

Paintner Mihály 17, 71
Pesti Gábor 104
Pethő Gergely 162
Petrarca, Francesco 169
Péteri Takács József 27
Piscator, Philippus Ludovicus 51,
52
Prillwitz, betűmetsző 111
Prónay Éva 59

Racine, Jean 169
Ragályi Tamás 103, 109
Ramler, Karl Wilhelm 11, 50
Ráday Gedeon 15, 21, 24, 48, 56, 97,
98, 156, 157, 167
Rájni József 26, 71
Ráth Máttyás 106, 146
Révai Miklós 8, 10–14, 16–20, 23–
35, 37, 40, 43, 44, 45, 50–54, 58–
69, 71–76, 78, 80, 82, 83, 84, 85,
87, 91, 95, 109, 110, 111, 127,

- 132, 137, 150, 152, 153, 161, 165,
166, 167, 173–175, 176
Ribinyi János 106, 146
Richwaldszky György 68
Rimay János 10, 14
Rumy Károly György 96
- Sander, Heinrich 26
Sárközy István 97, 100
Schedius Lajos 95
Schiller, Friedrich 120, 140, 144
Shakespeare, William 169
Simai Kristóf 15
Sinai Miklós 103, 104, 110, 155
Stoll Béla 28
Strasser Antal 111
Sylvester János 10, 95, 102, 104,
109, 110, 111, 113, 126, 127, 153,
166
- Szabó B. István 105
Szabó Katalin Viola 14
Szauder József 77
Szemere Pál 106, 118, 124, 146
Szentgyörgyi József 121, 140
Szerdahely Alajos 51, 52
Széchényi Ferenc 103
Székely István 96
Szilágyi Sámuel 106, 146
Szili János 26, 33, 62, 65, 67
Szira Béla 19
Szombathelyi Holosovszky Imre 101
Szombathy János 103, 104, 106,
107, 110, 146, 153, 162
Szörényi László 33
II. Szulejmán, török szultán 161,
163
- Tarnai Andor 33
Tasso, Torquato 157, 160
Teleki Domokos 106, 146
Teleki József 26, 106, 146, 156
Thienemann Tivadar 28
Thimár Attila 17, 34
- Thököly Imre 21
Tinódi Lantos Sebestyén 170
Toldy (Schedel) Ferenc 48, 59, 62,
78, 95, 96, 133
Tót Mihály 105
Trattner János Tamás, ifj. 99, 105,
106, 107, 138, 139, 148, 160, 161
Trattner Mátyás 22, 57, 92, 93, 94,
95, 101, 112, 147
- Valjavec Frigyes 15
Vargha Balázs 17, 33, 62
Varjas János 95, 103, 106, 146, 153,
154
Vályi Nagy Ferenc 107
Vásárhelyi András 10
Vergilius, Publius Maro 74, 148,
160, 170
Verseggy Ferenc 95, 153, 166, 167
Virág Benedek 27, 53, 94, 99, 106,
118, 137, 149
Voss, Johann Heinrich 94, 148
- Weiss, David, rézmetsző 113
Wesselényi Ferenc 71
Wesselényi Miklós 159
Weszprémi István 102, 103, 155
Wieland, Christoph Martin 84, 88,
94, 139, 169
- Young, Edward 53
- Zabolai Kiss Sámuel 156
Zeller, Hans 8
Zólyomi Szabó János 21
Zrínyi Ilona 21
Zrínyi Miklós (1620–1664) 64, 88,
89, 97, 98, 99, 106, 107, 108, 111,
130, 131, 132, 147, 148, 149,
160–163, 170, 171, 179, 180, 181
Zrínyi Péter 113
- Zsolnai Dávid 20

A SOROZATRÓL

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének szakmai hírnevét Barta János és Bán Imre professzorok kiemelkedő munkássága alapozta meg még az ötvenes-hatvanas években. A „debreceni iskolát” ettől kezdve jellemzi az elmélyült esztétikai és filológiai munka egysége, az irodalom és az emberi lét kérdéseinek egymással összefüggő vizsgálata, valamint a széles körű tájékozódás. A mesterek nyomába lépő munkatársak, tanítványok és immár a tanítványok tanítványai az újabb időkben is megőrizték és továbbviszik, újabb szempontokkal frissítik azt az irodalom-szemléletet, amelynek jellegadó vonása a szélsőségektől tartózkodó szakmai igényesség.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének négy tanszékén ma is széles körű, elmélyült irodalomtudományi kutatómunka folyik. Elsősorban, de nem kizárólag, ennek eredményeiről kíván számot adni az intézet és a Kossuth Egyetemi Kiadó közös vállalkozása, a Csokonai Universitas Könyvtár című sorozat. Ennek ötödik kötete Imre Mihály munkája. Az évente két-három irodalomtudományi művet megjelentető sorozat hosszabb távon a magyar irodalom valamennyi korszakának értékeit igyekszik új megvilágításba helyezni.

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT:

1. *Debreczeni Attila:*
CSOKONAI, AZ ÚJRAKEZDÉSEK KÖLTŐJE (1993, 1997, 1998)
(A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben)
2. *S. Varga Pál:*
A GONDVISELÉSHITTŐL A VITALIZMUSIG (1994)
(A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében)
3. *Tamás Attila:*
ÉRTÉKTEREMTŐK NYOMÁBAN (1994)
(Művek, irányzatok, elméleti kérdések)
4. *Dobos István:*
ALAKTAN ÉS ÉRTELMEZÉSTÖRTÉNET (1995)
(Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában)
5. *Imre Mihály:*
„MAGYARORSZÁG PANASZA” (1995)
(A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában)
6. *Márkus Béla:*
ÁTDOLGOZÁSOK KORA (1996)
(Sarkadi Imre és a sematizmus)
7. *Bílskey István:*
ESZMÉK, MŰVEK, HAGYOMÁNYOK (1996)
(Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról)
8. *FOLYTONOSSÁG VAGY FORDULAT? (1996)*
(A felvilágosodás kutatásának időszervi kérdései)
Szerk.: *Debreczeni Attila*
9. *Imre László:*
MŰFAJOK LÉTFORMÁJA XIX. SZÁZADI EPIKÁNKBAN (1996)
10. *Lőkös István:*
ZRÍNYI EPOSZÁNAK HORVÁT EPIKAI ELŐZMÉNYEI (1997)
11. *Bán Imre:*
KÖLTŐK, ESZMÉK, KORSZAKOK (1997)
12. *Horváth János:*
TANULMÁNYOK I-II. (1997)
13. *Tamás Attila:*
KÖLTŐI VILÁGKÉPEK FEJLŐDÉSE ARANY JÁNOSTÓL JÓZSEF ATTILÁIG (1998)
14. *Deréky Pál:*
„LATABAGOMÁR / Ó TALATTA / LATABAGOMÁR ÉS FINFI” (1998)

ELŐKÉSZÜLETBEN:

16. *Szilágyi Márton:*
KÁRMÁN JÓZSEF ÉS PAJOR GÁSPÁR URÁNIÁJA

Ára: 500,- Ft